

ISSN 2591-1201

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešič (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Bojan Dimitrijevič (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2021.

Lektoriranje in prevod povzetkov

Urška Škvorc

Prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

200 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Uvodnik

Alenka Puhar
Trideset let kasneje

7

Razprave

Aleš Maver
KO STA SRP IN KLADIVO IZGUBILA MOČ
Razkroj sovjetskega satelitskega sistema in
demokratizacija srednje in vzhodne Evrope

15

Davor Marijan
Armija i Slovenija 1984.–1991. godine

39

Jelka Piškurić
Vzdušje poplebiscitnih dni: kratek vpogled v medijsko
poročanje na prelomu med letoma 1990 in 1991

65

Tamara Griesser Pečar
Nemčija in slovenska osamosvojitve

89

Damjan Hančič
Tri baltiške Slovenije? Podobnosti in razlike med
osamosvajanjem Slovenije in treh baltiških držav: Litve,
Latvije in Estonije

127

Tomaž Kladnik
Nastajanje slovenskih oboroženih sil
163

Matevž Tomšič
*Sistemska transformacija slovenske družbe
kot nedokončan proces*
187

Spominski zapis

Ivo Jevnikar
*Slovenska pomlad v zamejskih zaznavah
Vloga Slovenske skupnosti med spomini in kroniko*
207

In memoriam

Renato Podbersič ml.
In memoriam prof. dr. Edi Gobec
233

Recenzije

Matic Batič
*Ángel Alcalde, War Veterans and Fascism
in Interwar Europe*
241

Tomaž Kladnik
*Mirjam Dujo Jurjevčič: Revolucionarno nasilje
na južnem Notranjskem, 1941–1945*
247

Milko Mikola
*Dr. Mateja Čoh Kladnik: »Narod sodi«:
Sodišče slovenske narodne časti*
251

Trideset let kasneje

O Sloveniji, neznatni neznani deželi, je krožila tale domislica: Slovenija je tam, ko misliš, da si že v Avstriji, če prihajaš z juga, in tam, ko veš, da nisi več v Avstriji, če prihajaš s severa.

Malo drugače rečeno: čedna, prikupna srednjeevropska dežela, revnejše sorte. Na presenečenje, tudi nejevoljo njenih prebivalcev je bila komu simpatična prav zaradi siromašne preproščine. Takole je Slovenijo in Jugoslavijo doživljal njen ljubitelj, pisatelj Peter Handke, avstrijski in slovenski sin, prihajajoč s severa:

»Moja podoba o Jugoslaviji ni bila ideološka. Enostavno rad sem imel to deželo. Rad sem imel tudi, da je bila velika, ne pa tako kot Avstrija piškava, hudobna, omejena, kjer se duše ljudi usmradijo od zlobe. Vsa robotost in trdota prebivalcev Slovenije in Jugoslavije mi je bila mnogo bližja, mnogo bolj resnična. To ni bila tista čudna poštirkana vljudnost, niso bile te pastelne barve, ki Avstrijo spreminjajo v kuliso, ni bilo dvodimenzionalno. Slovenija in Jugoslavija sta res bili trodimenzionalni, prav s tem, ker ni bilo nič lakiranega, nič zahodnega. /.../ In naenkrat se Slovenija predstavlja kot najbolj zahodna dežela, to se mi zdi skoraj najbolj porogljivo pri celi zadevi. Veliko tega, kar si Slovenci zdaj domišljajo, svoje zahodnjaštvo, priklanjanje najneumnejši sorti kapitalizma, ogabni barvitosti zahodnega sveta, mi ni všeč. Slovenije nimam rad take.«¹

1 Ivo Štandeker, Peter Handke, »Pisatelj o strahu pred slovensko državo«, *Mladina*, 8. 10. 1991.

Kakšnih trideset let prej je po Jugoslaviji veliko popotoval angleški pisatelj Lawrence Durrell. Preden je zaslovel z Aleksandrijskim kvartetom, je dobra tri leta (od aprila 1949 do konca 1952) živel v Jugoslaviji in natančno spremljal dogajanje, saj je bil ataše za tisk na britanskem veleposlaništvu v Beogradu. Kot izrazito mediteranski človek se v Beogradu ni dobro počutil, poleg tega se je srečal s komunizmom (v hudi, mogoče najhujši fazi) in ga iz srca zasovražil. To je vplivalo na njegov odnos do Jugoslovanov, o katerih se je izražal le zgroženo. Samo za Slovenijo in njene ljudi je našel naklonjene besede. Takole na primer:

»Moram reči, da je Bled edini kraj v Jugoslaviji, ki bi ga, če resno premislim, rad še kdaj obiskal. Z gozdovi obkroženo jezero sredi gosto poraščenih alpskih travnikov, obdano z Alpami. Vsakih deset dni sonca prekine en dan blagega dežja, ki na vso pokrajino deluje nekako tako kot čistilna krpa na avto. Sveže je in mirno. Majhne vasi sredi sadovnjakov, hiše imajo balkone, ki so pred snegom zavarovani kot lastovičja gnezda: za ozkimi režami so globoki leseni balkoni. Iz notranjosti gledaš ven pokrajino kot v ogledalo. Gore so na gosto posejane z zvezdami in vsepovsod jih sekajo divji ledeni potoki – lovely! – in Slovenci so svetli kot kalužnice, na soncu pa se lepo zlato in cimetasto razcvetejo. Lepa dekleta! In kakšne rože!«²

Danes živi med nami Američan Noah Charney, ki se mu zdi, da je »Slovenija najboljša država na svetu«. Najprej zato, ker je »najlepša dežela, kar sem jih kdaj videl /.../ Slovenija ima najbolj raznovrstno pokrajino na kvadratni meter /.../ zjutraj

2 Lawrence Durrell, *Spirit of Place* (New York: Axios Press, 1969), 156–157.

*se lahko namakate v morju, popoldne smučate, vmes pa obiščete eno najbolj osupljivih in največjih podzemnih jam na svetu /.../ Blejsko jezero je najlepši kraj, kar sem jih kdaj videl» in tako dalje in dalje. Ampak z naravnimi lepotami se je kočljivo tolažiti (kaj šele bahati), saj smo prebivalci zanje le delno odgovorni. Toda Charney je v Sloveniji našel tudi mnogo pozitivnih potez, ki so docela v domeni ljudi, ki deželo naseljujejo: zdravstvo je odlično in poceni, presenetljivo nizki davki in socialna varnost, udobno in kakovostno, a poceni življenje, Slovenija je varna in čista in vse deluje, kot je treba, živahno dogajanje, bogata kultura, a še vedno ne preveč turistov, dobra lokacija, tujce nosijo po rokah ... V *Slovenologiji* in številnih intervjujih je Noah Charney tak slavilec te dežele, da je človeku kar nerodno.³*

Zanimivo je, kako lahko silne hvale hodijo z roko v roki s hudobnim zaničevanjem. Zadnja leta Jugoslavije, to so osemdeseta leta, so bila zgleden primer takšne dvojnosti. Medtem ko so na Slovenijo kot deželo ekscesov, protisocialističnih, kontrarevolucionarnih, fašistoidnih izpadov leteli hudi očitki, celo v slogu »Slovence bi bilo treba ukiniti«, se je dogajalo tudi nasprotno – v Slovenijo so se upirali koprneči pogledi. Več pisateljev na oni strani Sotle je zanimalo, ali bi se lahko vpisali v društvo slovenskih pisateljev. Hrvaška novinarka Tanja Torbarina je izjavila, da je po politično-nazorski opredelitvi Slovenka. Vladimir Šeks, hrvaški disident in zapornik, je svoje arestantske spomine objavil v Sloveniji. Srbski politolog Vladimir Goati je izrazil željo, da bi ga sprejeli v Zvezo komunistov Slovenije, albanski politik Azem Vllasi se je začel zanimati za kakšno službo v Sloveniji, Ivan Stambolić iz Srbije tudi ...

3 Noah Charney, *Slovenologija – Življenje v najboljši deželi na svetu in popotovanje po njej* (Beletrina, Ljubljana: 2017), 31–40. Take ocene je pogosto ponovil, denimo v članku Beti Burger, »V Sloveniji sem prvič videl, da lahko dva spita v isti postelji in imata vsak svojo odejo«, *Delo*, 17. 4. 2021.

Udba pa je vneto spremljala stike Slovencev s prebivalci drugih republik in obratno.⁴ Seveda je bila Slovenija že več desetletij cilj številnih dela iščočih, pretežno nekvalificiranih delavcev z juga, a v zadnji fazi Jugoslavije je prišlo do bistvenega premika v krogu aspirantov. Ta je toliko bolj osupljiv, če ga soočimo z izjavami kot »v Sloveniji bi me zadržala samo smrt«, kot so govorili smetarji iz Bosne.⁵

In kakšna je ocena razvoja? Najprej bleščeča ocena. V razmišljanju o malih narodih je Luc Rosenzweig zapisal, da je Slovenija primer zgledne majhne države:

»Opraviti imamo z državo, ki izhaja iz grozne družine, sestavljene iz najnevarnejših mednarodnih hudodelcev, nekdanje Jugoslavije. Ugnezdena sredi Alp si na vse pretege prizadeva vsemu svetu izbiti iz glave, da pripada balkanskemu okolju. Ne le da sproti izpolnjuje zahteve mednarodne skupnosti glede demokracije, človekovih pravic in drugih atributov častivredne in cenjene države, niti dočakati jih ne more. Preveč si prizadeva. Pri splošno volilni pravici bi šla vsak dan na volitve, če bi to od nje zahtevali. V razredu držav se za šolskimi zidovi vede kot največji klečeplazec pred profesorji. In za vse to ni niti nagrajena. Tisočkrat bolj je bila upravičena do sprejema v NATO pri širjenju zveze v letu 1999 kot njeni češki in madžarski sosede. Ti vzorni primerki malih narodov radi pozabljajo, da bodo 'veliki' upoštevali njihove interese

4 Zapiski Alenke Puhar iz let od 1986 do 1990, arhiv avtorice.

5 Izjava »V Sloveniji bi me zadržala samo smrt« je nastopila v naslovu raziskave o življenju bosanskih smetarjev v Ljubljani, objavljeni v: Nives Sulič, »V Sloveniji bi me zadržala le smrt!«: način življenja smetarskih delavcev Komunalnega podjetja Ljubljana«, *Problemi*, št. 9/10, 1982, 1–7. Misel je bila v tistem času presenetljiva s svojim nedvoumnim opažanjem, da so med posameznimi republikami velike kulturne ali civilizacijske razlike, njen nastop v naslovu drzen.

glede na stopnjo škodljivosti in sitnosti, ki so je zmožni. Hitreje damo liziko malemu nergaču, da imamo mir, kakor pa otroku, ki pridno čaka na svojo nagrado.«⁶

In kakšna bi bila ocena o zadnjih treh desetletjih? Jacques Rupnik, eden vodilnih poznavalcev vzhodnega dela Evrope, je na to vprašanje odgovoril z neprikritim navdušenjem:

»Srednje- in vzhodnoevropske države so doživele najbolj sijajno in uspešno obdobje v svoji moderni zgodovini. Zahodno-vzhodna konvergenca, ki se je zgodila v preteklih dveh desetletjih, je brez precedensa. To zgodovino sem študiral, poučujem jo in česa takšnega še ni bilo. Obstajajo različni tipi moderniziranja vzhodne Evrope v obdobju imperijev, obstaja sovjetski model po vojni, neke vrste avtoritarna modernizacija zaostalih kmečkih držav, ki je spodletela. Modernizacija v okviru EU pa je veličasten dosežek, pogledjte številke, so osupljive. Spomnite se Poljske in Slovaške pred dvajsetimi leti, njunega BDP per capita v primerjavi z evropskim povprečjem.«⁷

Od bogatega šopka komplimentov v temačni kot. Kontrast s prevladujočim razpoloženjem bi bil težko večji. Kamor koli se človek ozre, povsod razočaranje. Že dobro leto živimo sredi množičnih samoočitaj, podkrepljenih s hrupnimi demonstracijami, da smo se znašli na robu prepada, od koder je samo še korak do strmoglavljenja v diktaturo, strahovlado, fašizem in s tem povezano pogubo; no, mnogi protestniki so prepričani, da smo rob že prestopili in da letimo proti dnu. Na drugi strani

6 Luc Rosenzweig, »Razmislek o položaju malega naroda«, *Ampak*, januar 2001, 40–41.

7 Saša Vidmajer, »Dvom je neločljivi del Evrope, Intervju z Jacquesom Rupnikom«, *Delo – Sobotna priloga*, 3. 10. 2015.

pa prevladujejo misli, da živimo pod močnim vplivom kontinuitete, globoke države, ohranjenih starih oblastniških navez v družbenih podsistemih ipd. Zgovorno in slikovito se je to ujelo v knjigo, ki je za 30. obletnico države z mnogih zornih kotov osvetlila dogajanje, dobila pa duhovit naslov »Z lepilom na podplatih«. Urednik dr. Ivan Štuhec je pojasnil, da so za naslov zaslužne »dame iz Mohorjeve« in da »pove bistvo /.../ Z lepilom na podplatih je povedano točno to, kar večina avtorjev sporoča. Naredili smo pomembne korake v smeri samostojne in lastne države, a na naših podplatih je še veliko lepila iz prejšnjega totalitarnega komunističnega obdobja, ki nas ovira pri hoji naprej. Kdaj korak celo tako prilepi, da stopicamo ali gremo nazaj.«⁸

Na presečišču prvih in drugih očitajočih zgražanj ima gotovo vidno vlogo zgodovina/zgodovinopisje. Kaj bi bilo torej primernejša tema za revijo, ki je posvečena razpravam o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine? O čem se z večjo strastjo prepiramo? Kje najdevamo navdih, ko je treba iskati primerjave, zglede, svarila? Od česa nas bolj vztrajno odvrčajo?

Na ta in podobna vprašanja poskuša odgovarjati tudi tematska številka Dilem 1/2021, posvečena procesu slovenskega osamosvajanja pred tridesetimi leti. Zgolj s pomočjo na virih utemeljenega pristopa in metodološko neobremenjenega pogleda lahko presežemo ta manihejski odnos do preteklosti.

Alenka Puhar

8 Metod Berlec, »Dr. Ivan Štuhec – intervju«, *Demokracija*, št. 51, 17. 12. 2020, 21.

R a z p r a v e

Prejeto: 15. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Aleš Maver¹

KO STA SRP IN KLADIVO IZGUBILA MOČ
Razkroj sovjetskega satelitskega
sistema in demokratizacija srednje
in vzhodne Evrope

Izvleček

Sodobne razprave o demokratičnih gibanjih v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja poudarjajo potrebo po umestitvi omenjenih pojavov v širši kontekst, ki zajema predzgodovino z izhodiščem vsaj na začetku druge svetovne vojne, dinamiko procesov samih in nadaljnje dogajanje vse do leta 2020. Kar zadeva zgodovinske temelje, je treba izpostaviti nekaj značilnosti. Med drugim je nezmožnost Sovjetov, da bi prepoznali pomen zgodovinskih razlik v svoji domeni, zelo prispevala k hitremu in nepričakovanemu zatonu njihovega imperija. Nadalje bi bilo koristno več pozornosti posvetiti prav posebnostim sovjetskih republik samim. Jasno je, da so bile vsaj v evropskem delu Sovjetske

¹ Doc. dr. Aleš Maver, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška 160, 2000 Maribor, e-pošta: ales.maver@um.si.

zveze od konca osemdesetih let 20. stoletja skoraj vse soočene z nelahkim iskanjem ravnotežja med nacionalno emancipacijo in demokratizacijo. Prvi proces je praktično povsod dobil prednost pred drugim.

KLJUČNE BESEDE: *demokratična gibanja v srednji in vzhodni Evropi, Poljska, nacionalna emancipacija, Sovjetska zveza, demokratizacija*

Abstract

The contemporary discussion of democratic movements during the late 1980s and early 1990s stresses the need to place these phenomena in a broader context, comprising the prehistory, dating at least to the beginning of WWII, the dynamics of the processes itself, and their aftermath until 2020. Regarding the historical foundations, a few characteristics have to be singled out. For instance, the inability or unwillingness of the Soviets to see the historical differences in their domain greatly contributed to the rather early and unexpected demise of their empire. Greater emphasis should be given to the particularities of the Soviet republics themselves. It is somewhat clear that the uneasy task to balance national emancipation and democratization was undertaken almost everywhere in the late 1980s. It is also easy to see that the former process gained the upper hand in most areas.

KEY WORDS: *democratic movements in Central and Eastern Europe, Poland, national emancipation, Soviet Union, democratization*

Šestnajstega avgusta 2020 se je v Minsku v Belorusiji zgodil največji množični shod v zgodovini te nekdanje sovjetske republike, ki se ga je udeležilo več kot 200.000 ljudi. V dogajanju, ki so ga sprožile grobe manipulacije pri izvedbi predsedniških volitev in štetju glasov teden dni prej, so številni opazovalci videli nekakšen podaljšek ali sklep poplave demokratičnih gibanj ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja.² Takrat je duh mirnih revolucij sicer pljusnil tudi v Belorusijo, vendar je država po zmagi Aljaksandra Lukašenke na volitvah leta 1994 postala najznačilnejši primer vrnitve v sovjetskemu na las podoben sistem z le neznatnimi demokratičnimi korektivi.³ Čeprav protesti, ki so bili vsaj v beloruskih razmerah izjemni, doslej niso pripeljali do otipljivih rezultatov in ni prišlo praktično do nikakršnega razcepa v vladajoči eliti, ki so bili tako značilni za dogajanje po srednji in vzhodni Evropi, je beloruski poskus, da bi leta 2020 nadomestili, kar so leta 1990 in 1991 zamudili, kljub vsemu primerna vstopna točka v oris scene, na katero sodi tudi vstop Demokratične opozicije Slovenije in njenih posameznih komponent na zgodovinsko prizorišče ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. Seveda pri tem demokratizacijske težnje na eni strani in obujena nacionalna gibanja na drugi niti niso bila omejena zgolj na države »socialistične skupnosti«, kot so tedaj poimenovali ožji in širši sistem satelitov ali zaveznikov Sovjetske zveze.⁴ Toda možnost brutalne reinkarnacije sovjetskih vzorcev, dušec vpliv velike sosedne Rusije in sorazmerna nemoč zahodnoevropskih držav pri razreševanju beloruske krize lahko vržejo novo luč

2 Prim. Manfred Supper in Volker Weichsel, »Nachholende Revolution«, *Osteuropa* 76, št. 10/11 (2020), 5–6.

3 Prim. Andrew Wilson, *Belarus: The Last European Dictatorship* (New Haven – London: Yale University Press, 2021), predvsem 277–279.

4 Prim. György Dalos, *Der Vorhang geht auf: Das Ende der Diktaturen in Osteuropa* (München: C. H. Beck, 2009), 12.

na znana dejstva iz zadnjega desetletja prejšnjega stoletja. Podčrtavajo predvsem nujnost, da dogajanje od druge polovice osemdesetih let tega stoletja naprej umestimo v kontekst ureditve srednje in vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni, saj je nastanek sovjetskega »planetarnega sistema« bistven za razumevanje njegovega konca. Lukašenkov režim in njegova trdoživost vključno z rusko vlogo pri njegovem ohranjanju obenem kažeta, da je prav polovičarska demokratizacija evropskega dela nekdanje Sovjetske zveze, pri čemer je treba izvzeti baltske države, eno večinoma prezrtih poglavij vzhodnoevropske odjuge. To polovičarstvo je bilo po svoje utemeljeno že v naravi reformnega programa Mihaila Gorbačova, še bolj pa so ga utrdile razmere v največji in najpomembnejši sovjetski republiki Rusiji. Zadnja, a nikakor ne najmanj pomembna komponenta je zahodnoevropski pogled na dežele nekdanje »socialistične skupnosti«. Tudi tukaj se da potegniti precej ravno črto od razmer po drugi svetovni vojni preko demokratizacijskih procesov do današnjih nesporazumov.

Zapletena geografija »socialistične skupnosti«

Kar zadeva nastanek sovjetskega planetarnega sistema, je treba opozoriti na heterogenost njegovih članic. Čeprav je Sovjetski zvezi z različnimi taktikami uspelo v prav vseh državah vzpostaviti enak monolitni politični model, s tem razlike med njimi niso bile izbrisane. Na eni strani so bila okolja, ki so bila zgodovinsko v sporu z Rusijo. Osrednja in časovno vodilna vloga Poljske v tem smislu ni naključna. Celo Stalin se je zavedal, da je uvajanje komunizma na Poljsko kot »dajanje sedla na kravo«.⁵ Ravno tako je bil že v izhodišču poljski položaj v poveljni ureditvi Evrope paradoksen. Pravzaprav je, čeprav

5 Prim. Timothy Snyder, *Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine,*

je to v splošni zavesti doslej že utonilo v pozabo, dokazoval precejšen neuspeh zahodnih zaveznikov. V drugo svetovno vojno sta Velika Britanija in Francija vstopili v bran Poljski, na koncu pa skupaj z ZDA državi nista mogli zagotoviti niti Finski podobnega nevtralnega, a demokratičnega modela.⁶ In nastanek etnično skoraj homogene dežele kot posledica premika na zahod ter izгона nemškega prebivalstva ni mogel odtehtati izgube zgodovinskega poljskega poslanstva kot mosta proti vzhodu. Je pa omenjeni položaj prispeval k premisleku odnosa do novega zahodnega dela Sovjetske zveze, ko je pogled zviška zamenjala nekdanjim zamislim, naslonjenim na izročilo poljsko-litovske unije, Józefa Piłsudskega bližja vizija Jerzyja Giedroyc.⁷ Na njeni podlagi je Poljska po demokratičnih spremembah postala poglavitni antipod ruskemu neosovjetizmu v vzhodni Evropi. Seveda pa je njeno posebnost ves čas najbolj poudarjala močna, čeprav ne nujno vedno enoznačna vloga Katoliške cerkve.⁸ Zanj je upravičeno reči, da je bila v vsej povojni socialistični Evropi ustanova z največ avtonomije v razmerju do vladajočih komunističnih struktur.

Povsem drugače kot na Poljskem je tekel povojni razvoj v Romuniji. Tudi tam je odnos do sovjetskih gospodarjev sicer sooblikovalo izročilo tudi svežih zamer, vendar je šla posebnost romunskega režima v drugo smer. Če si je Nicolae Ceaușescu pridobil precej simpatij na zahodu s svojim ravnanjem ob invaziji na Češkoslovaško leta 1968, se je v zadnjih letih odlikoval z večjo rigidnostjo od Sovjetov in hkrati s skrajnim protima-

Lithuania, Belarus, 1569–1999 (New Haven – London: Yale University Press, 2003), predvsem 281–287.

6 Prim. Gerhard Besier in Katarzyna Stokłosa, *European Dictatorships: A Comparative History of the Twentieth Century* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Press, 2013), 286–289.

7 Prim. Snyder, *The Reconstruction*, predvsem 61–63.

8 Prim. o tem Victor Sebestyen, *Revolution 1989: The Fall of the Soviet Empire* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2009), 104–105.

džarskim in protinemškim nacionalizmom.⁹ To, mimogrede povedano, skupaj z bolgarskim zgledom izгона turških državljanov že v osnovi kaže na neupravičenost zahodnih predstav, po katerih naj bi bili srednje- in vzhodnoevropski socialistični režimi zaradi svojega postuliranega internacionalizma nekakšen branik pred tradicionalnimi nacionalizmi predvojnega kova, ki so bili in ostajajo na zahodu nekakšen »prastrah«. Podobno kot je bil na Poljskem izjemen položaj Katoliške cerkve, je imela tudi pravoslavna cerkev v Romuniji več institucionalnih možnosti kot drugod na vzhodu Evrope, kar je še danes vidno v kazalnikih verske prakse, ki so v podkarpatski deželi pogosto celo višji kot na Poljskem. A to ne pomeni, da je lahko pravoslavna hierarhija razvila kakršen koli samostojen družbeni ali politični profil v razmerju do oblasti. Po eni strani je bila njena dolžnica zaradi zatrtja uniatske »konkurence« v Transilvaniji, po drugi strani je prevladujoč model odnosov med Cerkvijo in državo v pravoslavnih okoljih lajšal popolno prilagoditev hierarhije režimu že v zgodnjih letih po uveljavitvi sovjetskega sistema.¹⁰

Povsem drugačno je bilo v odnosu do Sovjetov zgodovinsko izhodišče na Češkem. Tam so imeli upanja polni pogledi proti Rusiji dolgo izročilo, ki je bilo podobno tistemu pri Slovencih in še izrazitejše. Tudi Slovaki so bili med vsemi slovanskimi katoličani najbolj naklonjeni dediščini vzhodnega, cirilmetodovskega krščanstva. Vendar je spoznanje, da v sovjetskem bloku ne bo prostora za kakršne koli samosvoje odtenke, že leta 1948 in dokončno leta 1968 zamajalo in slednjič porušilo stare gotovosti. Pri Slovaki so prve demokratizacijske pobude

9 Prim. György Dalos, *Lebt wohl, Genossen: Der Untergang des sowjetischen Imperiums* (München: C. H. Beck, 2011), 32–34.

10 Prim. Janice Brown, »The Catholic Church in Romania,«, v: *Catholicism and Politics in Communist Societies*, ur. P. Ramet (Durham – London: Duke University Press, 1990), 220–222.

po praški pomladi kljub precej bolj oskubljenemu institucionalnemu manevrskemu prostoru hierarhije kot v poljskem primeru prišle iz katoliških vrst. Na Češkem je bilo večje gibalno dediščina liberalne demokracije iz medvojnega obdobja, četudi je praški nadškof František Tomašek vsaj v osemdesetih letih odigral pomembno simbolno vlogo ne glede na češko nelagodje glede lastne katoliške preteklosti.¹¹ Še bolj kot Čehi so bili na Rusijo zgodovinsko seveda navezani Bolgari, zato niti ni presenetljivo, da je bila tam opozicija proti obnebiju »socialistične skupnosti« najšibkejša.

Končno je bila tu Nemška demokratična republika, ki je Sovjetom dolgovala svoj obstoj. Tudi zgodovinsko močne deželne protestantske cerkve so se vsaj deloma lahko poistovetile z željo po gradnji »boljše nemške države« na ruševinah nacionalsocialistične diktature. Obenem je podobno kot v romunskem primeru izročilo tesne navezave na vsakokratno oblast šibilo njihovo odporno moč. Odločitev, da želijo biti »Cerkev v socializmu«, pa ni prinesla vsaj ohranitve številčne moči, marveč drastičen upad, predvsem v zadnjem desetletju vzhodne nemške države.¹² Posamezni pastori in cerkvene organizacije, ki so ohranile kar nekaj institucionalnih možnosti, so sicer igrale pomembno vlogo v demokratičnem gibanju leta 1989, a je vzhodnonemški protestantizem kot celota dolgo vztrajal pri ohranitvi socialističnega okvira. Katoliška cerkev je bila v Nemški demokratični republiki izrazito manjšinska, zato njena drugačna načelna opredelitev do socialističnega sistema ni imela večjega vpliva.

Pogosto ostaja ob raznolikosti »satelitskih držav« v drugi vrsti raznolikost znotraj Sovjetske zveze same. Vendar tudi

11 Prim. Pádraic Kenney, *Carnival of a Revolution: Central Europe 1989* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2006), zlasti 31–35.

12 Prim. Andreas Stegmann, *Die Kirchen in der DDR: Von der sowjetischen Besatzung bis zur Friedlichen Revolution* (München: C. H. Beck, 2021), 125–127.

sveže dogajanje v Belorusiji opozarja na izjemno kompleksno prepletanje nacionalnih in demokratizacijskih gibanj, ki se je ponekod spremenilo v pravi gordijski voz, rezultati pa so bili izrazito mešani. Medtem ko so bili v baltskih državah enoznačni, saj ni bilo dvoma o enačju med ločevanjem od sovjetske rusifikacijske in politične dediščine, je bilo drugod težav več. Praktično povsod je veliko vlogo odigrala »kreativna politična geografija«¹ Sovjetov, ki je kot poročilo ohranjanja sovjetske oblasti zasejala konflikte med različnimi etničnimi in verskimi skupnostmi. To velja za Moldavijo, Armenijo, Gruzijo in Azerbajdžan, kjer je bilo izročilo nacionalne samobitnosti in včasih državnosti močno, deloma s Krimom celo za Ukrajino. Ponekod je v obdobju po letu 1990 nato do izraza prišlo še zahodno dajanje prednosti takšni ali drugačni stabilnosti. Omenjeno se je pokazalo v skoraj popolni podpori, ki je je bil recimo deležen nekdanji sovjetski zunanji minister Eduard Ševardnadze. Največje posledice pa je kljub vsemu imela ustavljena demokratizacija v Rusiji. Pri tem se je treba posebej varovati uradno razglašanih postulatov o domnevno »nacionalni«² naravi ruske politike v duhu domnevnega sovjetskega internacionalizma. Tudi tam (in ne samo v Ukrajini, Moldaviji ali baltskih državah) je namreč šlo za iskanje ravnovesja med ruskim nacionalizmom in demokratizacijo, pri čemer je prvi že v Jelcinovem obdobju povsem prevladal, demokratični eksperiment pa je bil poleg tega obremenjen s spominom na gospodarski kaos devetdesetih let 20. stoletja, kot spet marsikje drugje.

Ob koncu uvodnega premisleka velja izpostaviti, da je bil eden od dejavnikov sorazmerno naglega razpada sovjetskega »satelitskega sistema«³ ravno skoraj popolna sovjetska zavezanost monolitnosti ne glede na velike razlike med vključenimi okolji. Dopuščanje odtenkov bi verjetno res ogrozilo monopol komunistične oblasti v matici sami. Toda vseeno je nepripra-

vljenost na iskanje kreativnih, prožnih rešitev za posamezne primere zaslužna za precejšnjo razliko med sovjetsko politiko in tisto njene carske ruske predhodnice, kar morda ni bilo dovolj razvidno ali izpostavljeno.

Dolga osemdeseta leta

Na podlagi zgoraj navedenih izhodišč bom v nadaljevanju na hitro orisal nekatere mejnike v procesu sesipanja »socialistične skupnosti«. Glede na povedano ni nepričakovano, da so se dolga osemdeseta leta verjetno začela jeseni 1978 z izvolitvijo Poljaka, krakovskega nadškofa Karola Józefa Wojtyły, za papeža. Skoraj gotovo je njegova karizmatična osebnost skupaj z dogajanjem ob prvem obisku v domovini v novi vlogi spomladi 1979 prispevala k tektonskim premikom leta 1980 in vzniku Solidarnosti.¹³ Tudi sicer je v cerkveni zgodovini novega veka sorazmerno redko nastopila osebnost poglavarja Katoliške cerkve, ki bi tako zelo neposredno vplivala na politične premike. Prejšnji podobni prispevki so bili nekakšna kolektivna zasluga, tukaj pa je osebni papežev pečat nespregledljiv. Še toliko bolj, ker je moral ob prizadevanjih za izboljšanje položaja katoličanov v nekaterih jedrnih katoliških območjih Evrope najprej razgraditi dediščino »vzhodne politike« Pavla VI. Slednja je do konca sedemdesetih let 20. stoletja že dodobra pokazala svoje močne omejitve in prispevala k občutku stagnacije, saj je bilo celo v z vidika Casarolijeve diplomacije vzornih okoljih, kakršna je bila Titova Jugoslavija, desetletje za običajne vernike izrazito težko.¹⁴ V tem smislu je odločitev za poljskega kardinala kot ne-

13 Prim. Anthony Kemp-Welch, *Poland under Communism: A Cold War History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 228. Gl. tudi Victor Sebestyen, *Revolution 1989*, predvsem 22–27.

14 Prim. Aleš Maver in Anton Ravnikar, »Zastrta znamenja: Vprašanje

kakšno srednjo pot med sprtimi frakcijami, ki so se razlikovale v pogledu na razumevanje drugega vatikanskega cerkvenega zbora, imela naravo revolucionarnega pretresa.

Vendar je na globalni ravni ob koncu sedemdesetih let malo stvari kazalo na to, da bi bila mogoča podoba sveta, kakršna se je izoblikovala komaj deset let pozneje. Sovjetski vdor v Afganistan konec leta 1979 je bil značilen hladnovojni pojav, podobno je bilo tudi z letnimi olimpijskimi igrami v Moskvi prihodnje leto, ki so jih Američani in njihovi zavezniki zaradi sovjetske pustolovščine na Hindukušu bojkotirali.¹⁵ Istega poletja je velik in dolgotrajen stavkovni val prinesel neposredna pogajanja med poljskimi komunističnimi oblastmi in »anarho-sindikalisti«, kakor jih je v pogovoru z generalnim sekretarjem Poljske združene delavske stranke (PZRP) Henrykom Gierekom poimenoval sovjetski veleposlanik Aristonov. Pogajanja so na začetku septembra leta 1980 prinesla začasno legalizacijo nekomunističnega sindikata Solidarnost, kar lahko morda štejemo za prvi neposredni korak k razkroju sovjetskega imperija.¹⁶ Fazo liberalizacije je nasilno prekinila »notranja rešitev«, s katero je Wojciech Jaruzelski z državnim udarom decembra leta 1981 uveljavil sovjetske geopolitične interese, ne da bi bilo potrebno neposredno posredovanje Varšavskega pakta.¹⁷ Pozneje se je pokazalo, da niti njegov ostri nastop proti opoziciji ni mogel zavrteti kolesa zgodovine nazaj, čeprav se je obenem v obdobju izrednega stanja v vsem sijaju kazal model zatiranja vsakega javnega izražanja nestrinjanja, ki se je v sovjetskem in postsovjetskem prostoru pozneje večkrat inkarniral. Ni pa

disidentstva Katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike«
Pavla VI. in revija Znamenje«, *Annales, Series historia et sociologia* 27,
št. 4 (2017): 796–798.

15 Gl. recimo Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 27–28.

16 Prim. Kemp-Welch, *Poland under Communism*, predvsem 237–239.

17 Kot je dogajanje odlično označil Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 18–19.

Jaruzelskemu koristilo, da je bilo obdobje njegovega režima hkrati obdobje strahotnega pomanjkanja, kakršnega Poljska v prejšnjih desetletjih ni (več) poznala.

Ni mogoče zanikati, da je ostajalo dogajanje v sovjetski sosedbi, ki je zaradi zgoraj navedenih zgodovinskih izhodišč od nekdaj veljala za najmanj zanesljivo, precej let brez pravih vzporednic v drugih članicah Varšavskega pakta. Po drugi strani so demokratizacijski procesi v začetku osemdesetih let napredovali na območju Latinske Amerike, pravzaprav na »dvorišču« ZDA. Neuspeh v falklandski vojni je za seboj potegnil zlom šestletne brutalne vojaške diktature v Argentini in leta 1983 je bil na demokratičnih volitvah za predsednika izvoljen radikalec Raúl Alfonsín. Dobro leto pozneje, januarja 1985, je na (še posrednih) predsedniških volitvah v Braziliji zmagal opozicijski kandidat Tancredo Neves, ki je sicer umrl pred prevzemom položaja.¹⁸ Poraz Augusta Pinocheta oktobra 1988 na plebiscitu o podaljšanju njegovega predsedniškega mandata za nadaljnjih osem let v Čilu bi bilo prav uvrstiti že v naslednji val.¹⁹ V Aziji so bile spremembe v smeri demokracije na območju pod prevladujočim ameriškim vplivom izrazite v Južni Koreji, kjer so bile parlamentarne volitve leta 1985 uvod v prvo zares svobodno odločanje o predsedniku republike decembra 1987.²⁰

Kar zadeva nadaljnji razvoj v srednji in vzhodni Evropi, je treba ob ustanovitvi Solidarnosti poseben pomen pripisati zamenjavi na sovjetskem partijskem vrhu po smrti generalne-

18 Prim. Dieter Nohlen, *Elections in the Americas: A data handbook, Volume II* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 173.

19 Nohlen, *Elections in the Americas*, 268.

20 Dieter Nohlen, Florian Grotz in Christof Hartmann (ur.), *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook Volume II* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 420.

ga sekretarja KP SZ Konstantina Černenka 10. marca 1985.²¹ Njegov naslednik Mihail Gorbačov je z zagonom obsežnega reformnega programa, znanega predvsem po geslih *pere-strojka* in *glasnost*, sprožil spremembe, katerih končni izid je bil nedvomno drugačen od načrtovanega, saj novi generalni sekretar pač ni računal, da Sovjetske zveze že šest let pozneje ne bo več.²² Obenem je treba biti previden pri pripisovanju demokratizacijskih teženj Gorbačovu kot takih, saj je iz več njegovih nastopov jasno, da vsaj večstrankarskega pluralizma nikakor ni imel v mislih.²³

Ravnanje sovjetskega vodstva ob černobilski jedrski katastrofi je obenem pokazalo na nepredušno zaprtost sistema vsaj na nižjih ravneh, s čimer je po svoje dalo poznejšim tektonskim premikom pomemben pospešek, zlasti v Ukrajini in v tej fazi tudi še v Belorusiji.²⁴ Obenem je že kmalu postalo jasno, da bodo imeli v pisani sovjetski federaciji nacionalni problemi in njihovo reševanje ali zapletanje velikokrat prednost pred prizadevanji za demokratizacijo družbenega življenja, kar sem omenil že zgoraj in kar se je v času po letu 2010 še dodatno potrdilo.

Omenjena težava, ki se je pokazala že kmalu, vsaj ob nemirih v prestolnici Kazahstana Alma-Ati konec leta 1986, zelo določno pa v Armeniji v letu pred katastrofalnim potresom decembra 1987 in še bolj po njem,²⁵ je tako odločilno zaznamovala poti in stranpoti osamosvojitvenih in demokratizacijskih procesov v številnih postsovjetskih družbah. Kot sem prav tako nakazal, je močno določala razumevanje procesov na zahodu Evrope in v ZDA, kjer je imela domnevna stabilnost, ki naj

21 O menjavi prim. Sebestyen, *Revolution 1989*, 109–120.

22 Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 23.

23 Gl. recimo Sebestyen, *Revolution 1989*, 296.

24 Prim. Sebestyen, *Revolution 1989*, 175–178.

25 Prim. Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 26.

bi jo pogosto zagotavljali politični »trdorokci«, skoraj vedno prednost pred uveljavljanjem liberalne demokracije.

Bolj ali manj razvidno je, da nobeno od državnih in partijskih vodstev v satelitskem sistemu Sovjetske zveze ni pokazalo pravega navdušenja nad novo smerjo v sredici. Celo prva zamenjava ostarelega voditelja z mlajšimi močmi, namreč tista na Češkoslovaškem, kjer je Gustáva Husáka na operativnem čelu partije in države nasledil Miloš Jakeš, ni prinesla nikakršnih vsebinskih sprememb. Tako je na nadaljnji razvoj dogodkov najbolj vplivala odločitev Sovjetov, da se bodo postopoma »razbremenili« ne le navzočnosti v Afganistanu, marveč tudi zahtev svojih gospodarsko vse bolj pešajočih zaveznic.²⁶

Že prej je bilo sorazmerno na dolgo opozorjeno, da izhodiščni položaj v vsej srednji in vzhodni Evropi nikakor ni bil enak. Poleg različnih zgodovinskih izhodišč so bili skoraj svetovi med razmeroma živahnimi ilegalnimi in pollegalnimi opozicijskimi skupinami na Poljskem in Madžarskem ter med povsem nerazvitim opozicijskim gibanjem na jugovzhodu, v Bolgariji in Romuniji.²⁷ Podobno je bilo v sovjetskem prostoru. Medtem ko sta v baltskih republikah razmeroma zgodaj in razmeroma uspešno korakala drug ob drugem državno osamosvajanje in politična demokratizacija in je v Moldaviji, Armeniji, Gruziji ter deloma v Ukrajini stekel vsaj prvi proces, sta v srednjeazijskem delu Sovjetske zveze in delno v evropski Belorusiji oba pričakala razpad socialistične federacije tako rekoč v povojih.²⁸

Na Poljskem si je režim Jaruzelskega že novembra 1987 »privoščil« polom na referendumu o političnih in gospodarskih

26 Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 31.

27 Prim. recimo Elisabeth Bakke, »Party systems since 1989«, v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, ur. S. P. Ramet (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), tukaj predvsem 70–74.

28 Kot za Belorusijo recimo ugotavlja Snyder, *The Reconstruction*, 250.

reformah,²⁹ čeprav bi bilo zmotno misliti, da se je dalo volilni potres junija 1989 predstavljati celo samo šest mesecev prej.³⁰ Na Madžarskem, ki je v prvi polovici leta 1989 prva vzela slovo od »železne zaves«³¹, je sočasno dobivala konture poznejša podoba pluralnega strankarskega prizorišča z ostrejšo ločnico kot v drugih srednje- in vzhodnoevropskih deželah med nacionalnokonservativno usmeritvijo, ki jo je tedaj poosebljal Madžarski demokratični forum, in liberalnim tokom.³² Prav nenavadno močna poznejša navezava tega na postkomunistično Madžarsko socialistično stranko je morda vplivala na neuspeh liberalizma v deželi, kjer je sicer imel bogato izročilo.³³

Skoraj povsod drugod je bil prehod bolj skokovit. Še pred poznim poletjem 1989 ga marsikje ni bilo moč napovedati, in to čeprav so celo v »prvi deželi socializma«³⁴ konec marca istega leta izpeljali napol svobodne zvezne volitve, po katerih se je med poslanci zadnjega sovjetskega parlamenta znašlo lepo število opozicijskih politikov, predvsem seveda iz baltskih republik, pa tudi iz delov Ukrajine.³⁵ Dvoumnost navedene polovične svobodnosti je kajpak značilna za Gorbačovov program na eni in za celotno poznejše dogajanje v postsovjetskem prostoru, zlasti v Rusiji, na drugi strani.

V času, ko so se s poljskimi bližale delno svobodne volitve, sad dogovora na okrogli mizi, tudi v prvem sovjetskem satelitu in se je Madžarska že odrekla železni zavesi, so v Nemški DR še maja 1989 čutili potrebo po prikrajanju že tako enoznačnega

29 Gl. Dieter Nohlen in Philip Stöver (ur.), *Elections in Europe: A Data Handbook* (Baden-Baden: Nomos Verlag, 2010), 1491.

30 Prim. Kenney, *Carnival*, zlasti 23–56.

31 Prim. Dalos, *Der Vorhang geht auf*, 71–74.

32 Prim. Bozóki in Szimon, »Hungary 1989«, 210–212 in 216.

33 Prim. Serhy Yekelchuk, *Ukraine: Birth of a Modern Nation* (New York - Oxford University Press, 2007), tukaj 183.

izida lokalnih volitev.³⁴ Prav te volitve so pokazale, da je lahko imelo ljudsko glasovanje v tem trenutku zgodovine sovjetskega planetarnega sistema določeno mobilizacijsko moč celo v izrazito nadzorovanih okoliščinah monolitnega sistema.

Niti popolni poraz Poljske združene delavske stranke 4. junija 1989, ko ni v tistem delu, kjer ji je smela konkurirati opozicija, osvojila niti enega samega sedeža, sam po sebi marsikje ni prinesel zavesti o neizogibnosti sprememb. Celó na Poljskem je bilo nekaj nejasnosti, ali bodo volitve res prinesle spremembe, saj je še vedno obstajalo prejšnje razmerje sil, v katerem je imela opozicija na svoji strani sicer ogromno večino ljudstva, režim Jaruzelskega pa še vedno vse orožje in glavnino medijev. Prav groteskno je bil videti tudi obisk ameriškega predsednika Georga H. Busha v Varšavi julija 1989, mesec dni po zmagi Solidarnosti. Še bolj kot skromen finančni prispevek je nadaljnji razvoj napovedovalo njegovo navdušenje nad Jaruzelskim kot »porokom« za stabilnost.³⁵

Tako morda ni čisto presenečenje, da so bolgarski oblastniki okrog najstarejšega med veterani iz »ekipe« Varšavskega pakta Todorja Živkova svoje mišice (a obenem nemoč zaradi katastrofalnih gospodarskih razmer) še poleti 1989 skušali razkazovati z množičnim izgonom državljanov turškega rodu.³⁶

Jesen leta 1989 je bila v skladu s tem toliko burnejša. Poljska je s Tadeuszem Mazowieckim že konec poletja dobila nekomunističnega predsednika vlade, nato so se kot domine sesipali režimi. Vsaj povodi so bili kajpak različni in povezani s posebnostmi posameznih dežel. V Nemški DR je do spektakularnega padca Berlinskega zidu najbolj vodila kriza z množičnim izseljevanjem na zahod, ki je močno pomagala tudi

34 Gl. o tem Sebestyen, *Revolution 1989*, 276–278.

35 Sebestyen, *Revolution 1989*, 263–268.

36 Gl. Maria Spirova, »Bulgaria since 1989«, v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, tukaj predvsem 403.

k spremembam na Češkoslovaškem. V Bolgariji je vznik demokratičnega gibanja capljalo za dvornim pučem pod vodstvom zunanjega ministra Petra Mladenova.³⁷ Na Češkoslovaškem je bila komunistična oblast še kratek čas pred »žametno revolucijo« 17. novembra 1989 prepričana v lastno trdnost. Pred božičem je sledil še v vseh ozirih najbolj krvavi prehod v Romuniji, ki pa tako rekoč ni uspel. Sadove prevrata je požel krog donedavnih podpornikov Ceaușescujevega sistema, ki je, značilno, najodločneje obračunal z nekdanjim diktatorjem.³⁸ Toda na prave spremembe je bilo treba na jugovzhodu počakati vsaj do jeseni leta 1992 ali še bolje do jeseni leta 1996, ko je na volitvah končno zmagala opozicija. Pred koncem razburljivega leta, 29. decembra 1989, je še stara komunistična zasedba češkoslovaškega zveznega parlamenta za predsednika republike izvolila Václava Havla.³⁹

V novih razmerah

Prehodnemu obdobju, v katerem so srednje- in vzhodnoevropske države v glavnem vodile takšne ali drugačne vlade »narodne enotnosti«, je sledila sezona svobodnih volitev, ki so jo 18. marca 1990 odprli v Vzhodni Nemčiji in jo šele marca prihodnje leto sklenili v Albaniji.⁴⁰ Skupna značilnost omenjenih odločanj je bila premoč opozicije. Postkomunisti so prepričljivo zmagali samo v Romuniji, kjer so si zagotovili dvotretjinsko večino, predsednik Ion Iliescu pa je v sorazmer-no majhni meri razrahljal oblastne monopole starih struktur, kar je bilo vidno tudi ob njegovem razhodu z reformam bolj

37 Prim. Dalos, *Lebt wohl, Genossen*, predvsem 107–110.

38 Prim. Dalos, *Der Vorhang geht auf*, zlasti 236–239.

39 Sebestyen, *Revolution 1989*, 379.

40 Prim. Bakke, »Party systems since 1989«, predvsem 74–84.

naklonjenim premierjem Petrejem Romanom. V Bolgariji in Albaniji je bil triumf prej vladajočih strank kratkotrajen, saj je opozicija v prvi vlado sestavila leta 1991, v drugi pa leta 1992. Na Madžarskem so bile že prve večstrankarske volitve marca in aprila 1990 spopad med dotedanjo konservativno in liberalno opozicijo, čeprav so se socialisti štiri leta pozneje vrnili celo z absolutno parlamentarno večino in ostali pomemben igralec vsaj do leta 2010. Na Poljskem je leta 1991 »Dogovornemu sejmu« iz leta 1989 sledil popolnoma svobodno izvoljeni, v katerem je bilo kar 29 strank. Postkomunistična levica je pomembno vlogo obdržala do leta 2005, pozneje je bil tudi na severovzhodu glavni politični spopad med dediči konservativnega in liberalnega krila nekdanje Solidarnosti. Posebnost je bila Vzhodna Nemčija, kjer je ena nekdanjih blokovskih strank, krščanskodemokratska, ob pomoči zahodnonemške (pol)sestre prepričljivo slavila na volitvah v edino demokratično izvoljeno ljudsko zbornico. Razen Socialistične enotne stranke je sicer takrat nastopilo še kar nekaj drugih blokovskih strank. Komunisti vidnejše vloge niso več igrali niti na Češkoslovaškem, čeprav je zanimivo, da so pozneje na Češkem doživeli zmerno renesanso. Češkoslovaška federacija se je na podlagi procesov, začelih v letu 1989, sporazumno razdružila. Na Češkem so se na oblasti dolgo izmenjevali konservativni liberalci, ki so izšli iz Državlanskega foruma, in socialdemokrati, ki so bili v glavnem nekomunističnega izvora, kar je v srednje- in vzhodnoevropskem prostoru posebnost.⁴¹

V sovjetskem prostoru je bilo odločilno leto 1990. Slednje ni prineslo samo prvih sicer zgolj delno svobodnih volitev na republiški ravni (takšna narava odločanja je povzročila, da je

41 Prim. pregledno o teh volitvah Aleš Maver in Darko Friš, »Demokratske parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013«, *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018): 529–556.

ostal povsod v srednji Aziji monopol vladajočih komunistov docela neokrnjen, kar odmeva do danes), marveč tudi poplavo razglasitev suverenosti posameznih delov federacije, ki so v Litvi, Latviji in Estoniji sočasno nosile pečat obnove neodvisnosti iz časa pred drugo svetovno vojno.⁴² V šestih od petnajstih republik so že spomladi 1990 volitve dobile samostojnosti naklonjene sile, v Ukrajini in na tej točki tudi še v Belorusiji so si zagotovile opazno manjšino.⁴³ Podoben vzorec se je ponovil na referendumu o ohranitvi federacije, ki si ga je Gorbačov omislil marca 1991. Kljub jasni odločitvi za nadaljevanje življenja pod eno streho (pri kateri pa Sovjetski zvezi najmanj naklonjene republike niso več sodelovale) se razpada imperija ni dalo več preprečiti.⁴⁴ Smrtni udarec mu je potem verjetno zadal neuspeli puč proti Gorbačovu avgusta 1991, saj je njegov polom celo obotavljiva republiška vodstva postopoma prisilil k prekinitvi formalnih vezi z dotedanjo matico.⁴⁵ Pravočasni salto lokalnih komunističnih potentatov, ki so v veliki večini previdno čakali ali celo podpirali puč, je vtisnil pečat nadaljnjim procesom in z nadzorovano »dekomunizacijo« s formalno prepovedjo komunističnih strank dejansko zavrl ali vsaj upočasn timer demokratizacijo. Tako je v Ukrajini do oblikovanja dveh regionalno pogojenih političnih blokov s prevladujočo proevropsko usmeritvijo na zahodu in prorусsko na vzhodu in jugu prišlo šele po volitvah leta 2002.⁴⁶ Belorusija je z re-

42 Hermann Smith – Sivertsen, »The Baltic states«, v: *Central and Southeast European Politics since 1989*, tukaj 451.

43 Eugeniusz Mironowicz, *Białoruś* (Warszawa: Trio, 2007), 292.

44 Za referendum prim. Nohlen in Stöver, *Elections in Europe*, 1647.

45 Mironowicz, *Białoruś*, 298.

46 Prim. Aleš Maver, Darko Friš in Gorazd Bajc, »Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo: Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013«, *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019): 195–198.

žimom Aljaksandra Lukašenke doživela nekakšno zamrznitev v sovjetsko preteklost, kot rečeno, pa je treba največjo težo pripisati kratki sapi demokratičnih teženj v Rusiji. Medtem ko je nekje med proslulim sovjetskim posredovanjem v Litvi januarja in formalnim koncem Sovjetske zveze decembra leta 1991 prevladovala demokratična in do preostalih delov umirajoče federacije naklonjena smer, je želja po obnovi nekakšnega imperija v naslednjih letih povsem prevladala. Že v Jelcinov čas sodi nastanek nekaterih zamrznjenih konfliktov v postsovjetskem prostoru pod ruskim patronatom, madež zaradi svoje vloge v Beloveški pušči, kjer so se trije vzhodnoslovanski vodje držav 8. decembra 1991 dogovorili za razpustitev federacije, pa je poskušal prvi ruski predsednik izbrisati vsaj s podreditvijo Belorusije, pri čemer mu je zelo pomagal Lukašenka s svojo proti beloruski nacionalni samobitnosti usmerjeno politiko.⁴⁷

Če se zelo na hitro dotaknem še jugoslovanskega scenarija, je ta tekkel v podobnih časovnih okvirih in s podobno dinamiko, a je imel svoje posebnosti. Podobno kot med drugo svetovno vojno je bila federacija nekakšna »Evropa v malem«. Vsekakor je moč reči, da je imelo razreševanje (ali zapletanje) nacionalne problematike vsaj na ravni federacije vseskozi prednost pred prizadevanji za demokratizacijo družbe, kar je morda najvidneje v srbskem primeru, čeprav so okruški takšne hierarhije brez dvoma vsaj oplazili tudi najzahodnejšo republiko Slovenijo, kjer mednacionalnih trenj sicer praktično ni bilo. Dober kazalnik poteka tedanjih procesov je navsezadnje pogosto spregledano dejstvo, da v SFRJ, četudi je v polni sestavi obstajala do polovice leta 1991, formalno pa še dlje, drugače kot na Češkoslovaškem in deloma celo v Sovjetski zvezi nikdar niso izvedli demokratičnih volitev na zvezni ravni.⁴⁸

47 Wilson, *Belarus*, 189–191.

48 Kot opozarja Bakke, »Party systems since 1989«, 72.

Vsaj zunanji prelom je v jugoslovanskem primeru gotovo pomenila Titova smrt maja 1980, ki je sama po sebi šla mimo z manj pretresi, kot je marsikdo pričakoval, časovno pa je skoraj docela sovpadla z ustanovitvijo Solidarnosti na Poljskem. Za poznejši razvoj sicer ni bilo brez pomena, da je dolgoletnega voditelja na čelu SFRJ zamenjalo povsem brezbarvno predsedstvo, v katerem se nihče ni mogel ne vem kako profilirati,⁴⁹ vendar je bila precej bolj ključna globoka in dolgotrajna gospodarska kriza, ki se je začela že leta 1979 in katere razsežnosti ob smrti doživljenjskega predsednika še ni bilo povsem na dlani.⁵⁰

Obenem je že slabo leto dni po Titovem odhodu povsem v ospredje stopil problem mednacionalnih konfliktov v federaciji. A množične demonstracije Albancev na Kosovu so pokazale, da bo v razburkanih osemdesetih letih v ospredju namesto srbsko-hrvaškega, stalnice vseh jugoslovanskih državnih tvorbo do zgodnjih sedemdesetih let, srbsko-albanski odnos. Slednjemu se je v drugi polovici osemdesetih let prvič (in tako tudi edinkrat) pridružil še srbsko-slovenski spor.⁵¹ K temu, da sta hrvaška politika in javnost tja v leto 1988 skoraj popolnoma molčali ob krepitvi radikalnih nacionalističnih sil v Srbiji, sta nedvomno prispevali pasivnost in ideološka rigidnost pomaspokovskega republiškega vodstva.⁵² Na koncu je bila podobna kot sicer v srednji in vzhodni Evropi tudi zemljepisna razporeditev izidov republiških demokratičnih volitev leta 1990.

49 Prim. Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001), 9.

50 Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2003), 377 in 388. Prim. tudi Zdenko Čepič, »Gospodarska kriza«, v: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije*, ur. J. Fischer et al. (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 1151–1153.

51 Prim. Repe, *Slovenci v osemdesetih*, zlasti 16.

52 Repe, *Slovenci v osemdesetih*, zlasti 19.

Na jugovzhodu, v Srbiji in Črni gori, so prevladovali dotlej vladajoče stranke, ki so vlado oblikovale tudi v Makedoniji. Na zahodu, v Sloveniji in na Hrvaškem, je zmagala opozicija. Pri tem je bil na Hrvaškem uspeh Hrvaške demokratične skupnosti (varljivo) večji zaradi drugačnega volilnega sistema, proti prej vladajoči stranki pa sta kandidirala dva opozicijska bloka. Ob zmagovitem, notranje takrat precej heterogenem Tudmanovem gibanju je bila tu še sredinska zveza več strank Koalicija narodnega sporazuma.⁵³ V Bosni in Hercegovini so bile novo nastale nacionalne stranke Muslimanov (Bošnjakov), Srbov in Hrvatov prav tako zmagovite, toda njihovo sodelovanje se je izkazalo za kratkotrajno.

Sklep

Demokratizacijske in v veliko primerih osamosvojitvene procese v srednji in vzhodni Evropi ob koncu osemdesetih in v devetdesetih letih 20. stoletja so narekovali na moč različne okoliščine. Čeprav so Sovjeti v svojem »satelitskem sistemu« vsilili enoten monolitni politični model, to ni moglo izbrisati velikih zgodovinskih razlik med posameznimi deželami v bloku. Zato ni presenetljivo, da je Poljska prednjačila v rezanju popkovine s sovjetsko sredico. Pri tem je pomembno vlogo odigrala Katoliška cerkev, zlasti po izvolitvi Poljaka za papeža. Na podlagi izkušenj iz obdobja po drugi svetovni vojni se je država sočasno vzpostavila kot glavna protiutež Sovjetski zvezi oz. pozneje Rusiji kot posrednica med vzhodno in zahodno Evropo.

53 Prim. Aleš Maver in Darko Friš, »Historical Development of the Party Landscape in Slovenia and Croatia between 1990 and 2007«, *Studia Historica Slovenica* 13, št. 1 (2013): 192–195.

Najbolj tragične posledice je imel neuspeh demokratizacije v Rusiji, saj je na njen račun skoraj v celoti prevladala želja po vsaj delni obnovi imperija iz sovjetskih časov. Ta pojav je bil zelo značilen že za obdobje predsedovanja Borisa Jelcina. Druga stalnica, ki zaznamuje današnje evropske nesporazume, je dejstvo, da je tako v času emancipacijskih procesov ob koncu 20. stoletja kot pozneje evropski zahod dozdevni stabilnosti na vzhodu dajal prednost pred uveljavljanjem demokracije.

*When the Hammer and Sickle
Lost their Power:
The Decline of the Soviet System of
Satellites and the Democratization
of Central and Eastern Europe*

Summary

The democratic movement in Belarus that started during August 2020, which has been seen by many as an attempt to make good the lost opportunity of the early 1990s, enables us to see similar processes in Central and Eastern Europe during the late 1980s and the early 1990s in some new light. It stresses the need to place these phenomena in a broader context, comprising the prehistory, dating at least to the beginning of WWII, the dynamics of the processes itself, and their aftermath until 2020.

Regarding the historical foundations, two characteristics have to be singled out. First, the historical preconditions, and particularly the role of the Catholic church, made Poland a likely candidate to be first among the 'dissidents' in the Soviet European empire. The timely election of Karol Wojtyła as pope in 1978, in itself an effort to bridge different conflicting parties after the Second Vatican Council, enhanced this particular position of the country. Secondly, the inability or unwillingness of the Soviets to see the historical differences in their domain, forcing on them the same rigid monolithic political system,

greatly contributed to the rather early and unexpected demise of their empire.

Greater emphasis should be given to the particularities of the Soviet republics themselves. It is somewhat clear that the uneasy task of balancing national emancipation and democratization was undertaken almost everywhere in the late 1980s. It is also easy to see that the former process gained the upper hand in most areas. However, the importance of such development in Russia has perhaps been underestimated. During the years of Yeltsin's presidency, hope of regaining the lost empire at least to some degree already sidelined the brief precedence of building democratic institutions, which was particularly obvious in the Russian president's dealings with Belarus.

Finally, there is remarkable continuity in the Western European or US American approach towards former socialist countries. It must be stated that even during the democratization drive, the alleged stability, promised mainly by the ruling nomenklatura, was usually given precedence over democratic changes. This strategic direction has remained in place ever since, especially in the Western views of Russia and the former Soviet area.

Prejeto: 6. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Davor Marijan¹

Armija i Slovenija *1984.–1991. godine*

Izvleček

V prispevku se ocenjuje odnos med Jugoslovansko ljudsko armado (JLA) in Republiko Slovenijo v obdobju od leta 1984 do 1991. Prispevek temelji na vojaškem arhivskem gradivu JLA in gradivu Zveze komunistov Jugoslavije.

Ta odnos se je nekje v sredini tega desetletja spremenil v spor, ki so ga že takratni komunisti opredelili kot napad na jugoslovanski obrambno-varnostni koncept in tudi na JLA. Do takrat sta bila tako JLA kot tudi obrambni sistem nedotakljiva, armada pa je bila poleg tega razumljena kot zadnji kohezivni element SFRJ. Prav v sredini tega časovnega obdobja so, v kontekstu ocenjevanja jugoslovanske samostojne poti v socializem, to vprašanje začeli odpirati tudi slovenski mladinski mediji. Pod vprašaj je bila postavljena vloga JLA v celotni družbi, njena vsejugoslovanska narava, njena sestava, kot tudi smeri njenega nadaljnjega razvoja. Bistvo spora so bili različni pogledi na aktualno stanje in predvsem na

¹ Dr. Davor Marijan, znanstveni svetnik, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Hrvatska, dmarijan66@gmail.com.

prihodnost Jugoslavije po smrti Josipa Broza - Tita v letu 1980. Realno gledano je šlo za dva različna pogleda na prihodnost SFRJ, kot tudi za spopad med unitarizmom in decentralizacijo, ki je postajal vedno izrazitejši, čeprav je bila intenziteta tega spora skozi obravnavano obdobje različna.

KLJUČNE BESEDE: *Jugoslavija, Zveza komunistov Jugoslavije, Jugoslavenska ljudska armada, Slovenija, obrambna politika*

Abstract

Based on an analysis of archival sources and literature, the author considers the formation of the Slovene independent and democratic country, especially from the point of view of the formation of the Slovene armed forces, which had to be reshaped by the emerging new country, while at the same time dealing with aggravated relations with the Yugoslav federal authorities, especially the Yugoslav Army, which was seizing power in the federal state. The opposition was also against the formation of the country's own, Slovene army. Thus, the defence system and its leaders, especially Ministers Janša and Bavčar as well as Prime Minister Peterle, were faced with difficult decisions. In spite of the real war threat, scarce resources were available to the defence department, and these had to be devoted almost entirely to arms procurement. The awareness of the importance of armed forces for the defence of Slovenia's sovereignty helped to form the armed forces, the Territorial Defence of the Republic of Slovenia, through a project named Manoeuvre Structure of National Protection. Together with militia, civil defence and support of the civilian population, the Slovenian War of Independency was won.

KEY WORDS: *Slovenia, democratic changes, armed forces, war to defend sovereignty*

U svibnju 1990. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) bila je na prekretnici. Savez komunista Jugoslavije (SKJ) se raspao, a na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj i Sloveniji pobijedili su antikomunisti. Budućnost Jugoslavije bila je neizvjesna što je posebice zbrinjavalo Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) koja je smatrana njezinim posljednjim kohezionim čimbenikom. U Saveznom sekretarijatu za narodnu obranu (SSNO, ekvivalent ministarstva obrane s tom razlikom da je ministar bio djelatni general), krovnom tijelu sustava Općenarodne obrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ) i oružanih snaga SFRJ 14. svibnja 1990. napisana je Informacija o napadima na JNA u funkciji rušenja federacije. Informacija je objavljena 2002. i značajna je i zbog tvrdnje da je „zamisao tekuće faze rušenja federacije preko razbijanja jedinstvenih oružanih snaga SFRJ razrađena u Sloveniji još 1984. godine i da se od tada dosledno i organizovano sprovodi“. U Informaciji je tvrdeno i da je jedan u nizu pokazatelja „stvarne suštine napada na JNA sadržan u pismu“ Franca Popita Milanu Kućanu „od 5. juna 1989. godine, u kojem, između ostalog stoji da je u Sloveniji još 1984. godine formulisan cilj da se u borbi protiv postojećeg ‘establišmenta’ treba okomiti na JNA, jer je ona njegov osnovni stub“.² Tadašnji savezni sekretar, general armije Veljko Kadijević je u sjećanjima ustvrdio da je u listopadu 1984. na „sastanku odabranih tadašnjih rukovodilaca Slovenije donijeta odluka da se ide u otvoreni politički napad na JNA, kao, kako su oni formulisali, na jedini preostali stub federalne države. Istovremeno je odlučeno da se omladinska organizacija Slove-

2 *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990–1991 godine*, prir. Slavoljub Šušić, Zlatoje Terzić i Nikola Petrović, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 2002), 51: Informacija SSNO od 14. 5. 1990. o napadima na JNA u funkciji rušenja federacije.

nije i njena sredstva informisanja izbace u prve borbene linije pod dobrim izgovorom da je zapravo prirodno što omladina, koja čini vojsku, traži njenu reformu. Ostali, naročiti zvanična politika, to će zdušno podržati, ali iz drugog plana i sa većom slobodom manevra, zavisno od situacije“.³ U knjizi iz 1995. čiji su autori dva bivša pukovnika JNA, specijalizirana za problematiku ONO i DSZ (kao i za dezinformacije) konkretnija je tvrdnja da je napad na JNA dogovoren na zatvorenoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista (CKSK) Slovenije u drugoj polovici 1984.⁴ Osim tih rekla - kazala, odnosno vjerujte nam na riječ tvrdnji, ništa konkretno nije dano.

No, iz 1984. doista postoji dokaz o verbalnom sukobu. Članovi Predsjedništva CKSKJ su po nalogu predsjednika tog kolektivnog tijela, Dragoslava Markovića 11. lipnja 1984. dobili informaciju saveznog sekretara za narodnu obranu, admirala Branka Mamule o večeri u Izvršnom vijeću Skupštine grada Ljubljane 18. travnja priređenoj za skupinu generala i visokih oficira JNA iz Glavne inspekcije narodne obrane. Sa slovenske strane glavnu riječ je vodio Jože Smole predsjednik SK grada Ljubljane, koji je po tvrdnjama iz JNA rekao da je ona zatvorena organizacija i ne bi trebala biti tabu tema, da je prevelika i da nema smisla služiti vojni rok od 12 mjeseci jer je dovoljno šest, s čime se članovi inspekcije nisu složili.⁵

- 3 Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada* (Beograd: Politika, 1993), 9–100. U dopunjenom izdanju sjećanja Kadijević je ponovio optužbe i dodao par novih odlomaka. Veljko Kadijević, *Protivudar. Moje viđenje raspada Jugoslavije* (Beograd: IP „Filip Višnjić“ AD, 2010), 92–93.
- 4 Dušan Vilić, Boško Todorović, *Razbijanje Jugoslavije 1990–1992* (Beograd: DIK Književne novine-Enciklopedija, 1995), 209.
- 5 Hrvatski državni arhiv, fond 1220 Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje HDA, 1220), serija Predsjednik Predsjedništva CKSKH, gradivo ONO i DSZ, k. 8: Kabinet Predsjednika PCKSKJ, 05 br. str. pov.

Dvije godine kasnije već je bilo argumenata za optužbu da se propituje uloga JNA. Tada su odnosi u SFRJ bili mnogo jašniji, ali i kompleksniji. Gospodarskoj krizi se nije nazirao kraj, političke podjele su bile vrlo jake a suština je bila u nesuglasju oko daljeg razvoja samoupravnog socijalizma, odnosno za i protiv centralizirane države i povratku na stanje prije Ustava SFRJ iz 1963. U tim podjelama bitna je bila uloga JNA koja je smatrana najjačim kohezionim čimbenikom federacije nakon smrti maršala i predsjednika SFRJ, Josipa Broza Tita 1980. Nakon njegove smrti kolektivno Predsjedništvo SFRJ nije imalo njegovu ulogu i značenje što je utjecalo da JNA brzo postane politički čimbenik s velikim pretenzijama na utjecaj u jugoslavenskom društvu. Ključ u osamostaljenju bio je njezin položaj u partijskom univerzumu pa je JNA bila ravnopravan čimbenik s republikama i pokrajinama. U CKSKJ je imala 15 predstavnika, a jednog u Predsjedništvu CKSKJ, koje je bilo temeljno rukovodeće tijelo SFRJ. JNA je 1987. nakon nekoliko godina upornog truda izlobirala preustroj oružanih snaga kojim je devalvirala koncepciju ONO i DSZ koja se stvarala od jeseni 1968. U tom preustroju ukinuta je armija u Sloveniji i osnovana dva korpusa (Ljubljanski i Mariborski) koji su bili u sastavu 5. vojne oblasti sa sjedištem u Zagrebu. Prelazak na vojniški sustav doveo je Teritorijalnu obranu u podređenu komponentu što je bilo suprotno ustavnim i partijskim opredjeljenjima. Uz to je u uvjetima opće krize izdvajan ogroman novac za nju, koji nije pao ispod 4,6 posto nacionalnog budžeta pa je JNA bila ogromna rupa bez dna i to u gospodarskoj krizi. Uz uzdržavanje JNA republike i pokrajine imale su obveze i prema svojim Teritorijalnim obranama. Sve to treba imati na umu kada se razmatra sukob JNA i Slovenije kojoj je Jugosla-

br. 3/60 od 11. 6. 1984. Uz bilješku sa sastanka proslijeđen je i odgovor iz Slovenije, no njega nisam pronašao.

vija postala preveliko opterećenje i zajednica u kojoj njezina budućnost nije imala smisla bez velikih političkih promjena. Za suvremenike poput Raifa Dizdarevića koji je 1988.–1989. bio jednogodišnji predsjednika Predsjedništva SFRJ, radilo se o virusu separatizma u Sloveniji kojoj je Jugoslavija postala preveliko opterećenje.⁶

Propitivanje uloge JNA počelo je na stranicama omladinskih tjednika *Mladina*, *Katedra* i *Tribina* iz Ljubljane i Maribora, političkog tjednika *Teleks* iz Ljubljane, mjesečnog časopisa za kulturu i politiku *Nova revija* iz Ljubljane i *Studentskog lista* iz Zagreba. Pisalo se uglavnom o služenju vojnog roka, vojnoj izobrazbi žena, budžetu JNA, vojnoj paradi iz 1985. i izvozu naoružanja. S tim je člancima otvoreno pitanje posebnog položaja JNA, kao i problematika militarizacije društva u duhu koncepcije ONO i DSZ.⁷ U listopadu 1986. Predsjedništvo Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Slovenije je otvorilo javnu raspravu o civilnom služenju vojnog roka. Komisija CKSK Slovenije za ONO i DSZ je smatrala da se njihova inicijativa treba dobro razmotriti i da je ne treba smatrati činom protivljenja koncepciji ONO ili JNA. Na saveznoj razini protiv inicijative su bili: Savjet za narodnu obranu Predsjedništva SFRJ, Komitet Organizacije SKJ u JNA, Predsjedništvo Konferencije Saveza socijalističke omladine Jugoslavije i na koncu Komisija CKSKJ za ONO i DSZ s čime

6 Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja* (Sarajevo: OKO, 1999), 235–274; Davor Marijan, *Slom Titove armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.–1992.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2008), 83–89, 107–123; Davor Marijan, *Hrvatska 1989.–1992. Rađanje države.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008), 15–72.

7 HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988: Pregled aktivnosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA, 02. br. 160/3 od 24. 6. 1988.

je rasprava o inicijativi u veljači 1987. okončana. Točku na „i“ stavilo je Predsjedništvo CKSKJ 3. ožujka usvajanjem ocjena i stajališta u kojima su „dati širi argumenti za neprihvatanje te inicijative“.⁸

Početkom 1987. godine časopis *Nova revija* objavio je poseban broj posvećen slovenskom nacionalnom programu koji je neutemeljeno uspoređivan s Memorandumom Srpske akademije nauka i umjetnosti iz 1986. U jednom od članaka je tvrdeno da je Slovenija izgubila vojsku 1. ožujka 1945. kada je Narodnooslobodilačka vojska preimenovana u Jugoslavensku armiju. Govoreći pred umirovljenim generalima i admiralima u Zagrebu 6. ožujka 1987. admiral Mamula je osudio slovenski program i ocijenio ga kao zahtjev za razbijanje jugoslavenske zajednice.⁹ No, „vatromet“ je tek slijedio. Tijekom 1987. u Sloveniji je objavljeno je nekoliko tekstova koji su šokirali vrh Armije i koji su interpretirani kao neprijateljski napad na same temelje Jugoslavije. Osporena je njezina uloga u društvu, općejugoslavenski karakter, ustroj i strateški pravci razvoja. Posebice je bio provokativan zahtjev za smanjenje njezinog financiranja. Kritičari obrambenog sustava zahtijevali su osnivanje republičkih armija, civilno služenje vojnog roka, depolitizaciju i redefiniranje unutarnjih odnosa u JNA, radikalno smanjenje budžeta, preispitivanje koncepta vojne industrije, ravnomjerniju zastupljenost pojedinih naroda i nacionalnih manjina u starješinskom kadru, promjenu jezične politike i dr. To je u stvari bila rasprava za i protiv JNA u kojoj je isticana prednost teritorijalne obrane nad njom. Jedini zahtjev kojeg Armija nije mogla olako odbaciti bio je zahtjev za promjenu jezičke politike.¹⁰

8 Ibid.

9 Branko Mamula, „Izlaz iz krize ipak znamo“, *Narodna armija*, 12. 3. 1987., 3.

10 *Informacija o društveno neprihvatljivom tretmanu JNA i koncepciji ONO u pojedinim sredstvima javnog informisanja*, Politička uprava SSNO,

Povodom serija članaka o JNA u Mladini u jednom uvo-
dniku u *Narodnu armiju*, pojavio se komentar da nije „reč o
mangupima iz ‘Mladine’, kako reče Jože Smole, već o ‘mangu-
pima koji nam mogu doći glave’ – kako reče Lenjin“.¹¹ U JNA
nisu sumnjali da iza napada stoje partijske strukture Slovenije.
Njeni predstavnici su 1987. održali dva sastanka s rukovod-
stvima Slovenije, i „pored ostalog, ukazivali na društveno-
neprihvatljivo ponašanje *Mladine* i nekih drugih glasila“. No
kako nisu poduzimane protumjere, zaključeno je da se ne radi
samo o problemu koji „prevazilazi granice uređivačke politike
pojedinih glasila“, nego o nečemu većem. Napose što su slične
teze iznosile i podržavale osobe iz političkog i kulturnog života
Slovenije.¹²

Početak 1988. godine posjeta admirala Mamule Etiopiji
uz vijest da Jugoslavija radi na projektu nadzvučnog borbenog
aviona izazvali su reakciju koju je partijski vrh ocijenio kao
eskalaciju kampanje protiv JNA. Ljubljanski dnevnik *Delo* je
4. veljače posjetu Etiopiji nazvao „grotesknom“, a *Mladina* je
12. veljače otišla još dalje s uvodnikom „Mamula go home“. Po
tvrdnjama Predsjedništva CKSKJ takvi i „slični napisi naišli su
na oštra reagovanja društveno-političkih foruma i organizacija,
javnih glasila, radnih ljudi i građana širom zemlje“, što je u
dijelu republika i pokrajina vjerojatno bilo točno.¹³ Na sjednici

pov. br. 9–5 od 22. 2. 1988.; Petar Škrbić, potpukovnik, „Suština i neke
manifestacije napada na JNA“, *Bilten Generalštaba OS SFRJ* 65, (1988):
35–47; Marijan, *Slom Titove armije*, 97–98.

11 „Ne zaobilazi suštinu“, *Narodna armija*, 25. 2. 1988., 1.

12 *Informacija o društveno neprihvatljivom tretmanu JNA i koncepciji ONO
u pojedinim sredstvima javnog informisanja*, Politička uprava SSNO, pov.
br. 9–5 od 22. 2. 1988.

13 HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988.: Pregled aktiv-
nosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA,
02. br. 160/3 od 24. 6. 1988.

partijskog vrha 16. veljače 1988. osnovana je radna skupina sa zadatkom da pripremi raspravu na Predsjedništvu o tim pitanjima. Na sjednici održanoj dan kasnije Predsjedništvo SFRJ je pozvalo državne i društvene čimbenike da onemoguće klevetničku kampanju protiv JNA. Predsjedništvo je prihvatilo ocijene JNA i zaključilo da su napadi na nju dio sveukupnih napada na socijalistički sustav, da imaju antikomunistički karakter i da im je krajnji cilj razbijanje federacije. Istaknuto je i da je antiarmijska kampanja u najbližoj vezi s raspravom o promjenama Ustava SFRJ. Prihvaćen je zahtjev Armije da se od Slovenije zatraži javna osuda i suzbijanje napada.¹⁴

CKSK Slovenije je na sjednici 3. ožujka 1988. raspravljao o napadima i zaključio da ih većina građana republike tako ne doživljava, a „još manje“ kao napade na koncepciju ONO i državu, te da ih gledaju u kontekstu širenja procesa demokratizacije, a da „politički organi u Sloveniji prate ove pojave i razmatraju ih, diferencirano i selektivno“.¹⁵ S takvom formulacijom u JNA nisu bili zadovoljni. U nazočnosti Mamulinog zamjenika, generala Kadijevića partijski vrh je uz protivljenje članova iz Slovenije o napadima na JNA raspravljao na sjednici 8. i 10. ožujka 1988. na kojoj je zaključeno da se napadi nisu pravovremeno zaustavili niti je na njih prihvatljivo reagirano. U Sloveniji je tražena pojačana politička akcija zbog učestalih napada na JNA.¹⁶

14 Isto; *Informacija o društveno neprihvatljivom tretmanu JNA i koncepciji ONO u pojedinim sredstvima javnog informisanja*, SSNO, Politička uprava, pov. br. 9–5 od 22. 2. 1988.

15 HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988: Pregled aktivnosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA, 02. br. 160/3 od 24. 6. 1988.

16 HDA, 1220, materijali 70. sjednica PCKSKJ od 8. i 10. 1988: Zapisnik sa 70. sjednice PCKSKJ, održane 8. i 10. 3. 1988.; Andrija Čolak, *Agonija Jugoslavije* (Beograd: Laguna, 2017), 94–99.

Na sjednici Vojnog savjeta SSNO održanoj 25. ožujka 1988., admiral Mamula je ustvrdio da je doveden u pitanje opstanak zemlje i da Armija neće dalje trpjeti narušavanje svog ugleda, kao i da slovenska rukovodstva smatra odgovornim za verbalne napade. Napadima je pripisan kontrarevolucionarni karakter, a po načinu izvedbe oblik specijalnog rata.¹⁷ Mamula je i osobno bio pogođen jer je dio napada bio usmjeren na njega jer je svoj položaj iskoristio da na račun države sagradi luksuznu vilu u Opatiji.¹⁸ Mamuline prijetnje na sjednici nisu bile samo verbalne, u siječnju 1988. Ljubljanska armija pojačala je postojeće spremne snage koje su doktrinarno bile namijenjene za uporabu u kriznim stanjima.¹⁹ Nešto od tih mjera dospjelo je do slovenskog vrha koji je iskoristio priliku da pred partijskim i državnim vrhom prozove JNA za neprimjereno ponašanje, odnosno kao najavu puča.²⁰ Na sjednici Predsjedništva CKSKJ održanoj 29. ožujka 1988. M. Kučan je postavio pitanje što je bila tema sastanka Vojnog savjeta koji je održan 25. ožujka. Odgovor generala Kadijevića da se ne radi o nekoj posebnoj direktivi već o pojačanom osiguranju vojnih objekata nije umirio Kučana. Na sjednici je razmatran prijedlog „Ocjena i stavova Predsjedništva CKSKJ o idejno-političkoj suštini i

17 HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988: Pregled aktivnosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA, o2. br. 160/3 od 24. 6. 1988.; Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija* (Podgorica: Cid, 2000), 124–125; Marijan, *Slom Titove armije*, 99.

18 „Kako ‘Mladina’ gradi ‘vilu’“, *Narodna armija*, 10. 3. 1988., 3; Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 242.

19 Komanda 9. armije, Naređenje, SP br. 5044–3 od 8. 1. 1988.. Faksimil dokumenta kod Janez Janša, *Pomaci* (Zagreb: Mladinska knjiga, 1992), 283–284.

20 Slovenska sumnja temeljena je na razgovoru generala Svetozara Višnjića, zapovjednika Ljubljanske armije i Tomaža Ertla, slovenskog sekretara za unutarnje poslove. Različite interpretacije ovog razgovor kod Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 242–243.

karakteru napada na koncepciju ONO i JNA i zadaci SK“ koji su dan ranije slovenska rukovodstva razmatrala i ocijenila neprihvatljivim smatrajući da ocjene u njemu nisu realne i ne mogu dati konstruktivan doprinos idejno-političkoj akciji SK i drugih subjektivnih snaga u Republici. Dogovoreno je da se prijedlog doradi.²¹

Predsjedništvo CKSKJ je na sjednici 12. travnja 1988. razmotrilo novi prijedlog ocjena i stavova povodom napada na JNA, koji je njegova radna skupila pripremila nakon rasprave na proširenoj sjednici Predsjedništva CKSK Slovenije 8. travnja, na kojoj su usuglašene ocjene o pitanjima o kojima su postojale razlike. Na sjednici je prijedlog ocjena i stavova usvojen i dostavljen političkim i izvršnim strukturama vlasti koji su u praksi trebali zaustaviti napade na osnovne tekovine revolucije i vrijednosti društva, a u okviru njih i na obrambeni sustav i JNA.²²

Samo dan kasnije, u broju od 13. travnja 1988. *Mladina* je u članku „Noć dugih noževa“ prozvala Armiju da priprema vojni puč iako nije bilo temelja za takvu optužbu. Članak je s naslovom asocirao na Hitlerovo obračun s članovima svoje stranke 1934. godine, a temeljio se na stenogramu Kučanova govora na sjednici Predsjedništva CKSKJ 29. ožujka 1988. To je bio dovoljan povod za novu seriju raspravu na sjednicama partijskog i državnog rukovodstva. U raspravi partijskog vrha održanoj 24. svibnja zaključeno je da se slovenska rukovod-

21 HDA, 1220, 72. sjednica PCKSKJ/1988: Zapisnik sa 72. sjednice PCKSKJ, održane 29. 3. 1988.; HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988: Pregled aktivnosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA, 02. br. 160/3 od 24. 6. 1988.; Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 242–243; Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 106–108.

22 HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988: Pregled aktivnosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA, 02. br. 160/3 od 24. 6. 1988.

stva (SR i CK) nisu odlučno i jasno reagirali na špekulacije o vojnom udaru. Potom je partijsko Predsjedništvo 29. svibnja u potpunosti podržalo ocjene i stajališta Predsjedništva SFRJ dana za javnost sa sjednice održane 26. svibnja da se napadi na JNA po sadržaju i „metodima kojima se njihovi nosioci služe“, pretvaraju u „klevetničku kampanju iznošenjem neistina o navodnom pripremanju vojnog udara u SR Sloveniji“.²³

Slijedio je odgovor JNA. Novinari *Mladine* Janez Janša i David Tasić, kao i zastavnik JNA Ivan Borštner uhićeni su 31. svibnja 1988. zbog posjedovanja strogo povjerljivog dokumenta Komande Ljubljanske armije iz siječnja 1988. o uporabi snaga u kriznim stanjima u Sloveniji.²⁴ To je bila tema sjednice Predsjedništva CKSKJ održane 16. lipnja. Odlučeno je da budući predsjednik Predsjedništva Stipe Šuvar i skupina članova partijskog vrha prisustvuju sjednici Predsjedništva CKSK Slovenije zakazanoj za 21. lipnja kako bi se iz prve ruke informiralo o mjerama koje se poduzimaju u republici i kako bi iznijeli osnovne ocjene i prijedloge sa sjednice saveznog Predsjedništva. U Ljubljani je 21. lipnja odlučeno da se održi sjednica Centralnog komiteta SK Slovenije radi temeljite rasprave o ukupnom stanju i radi učinkovitosti dalje akcije. Na sjednici saveznog partijskog vrha 22. lipnja izneseni su dojmovi sa sjednice u Sloveniji uz konstataciju da su i na toj sjednici bile velike razlike u ocjeni stanja između Predsjedništva CKSKJ i Predsjedništva CKSK Slovenije.²⁵

Sjednica CKSK Slovenije održana je već 27. lipnja 1988. i govor Stipe Šuvara na njoj nije dobro primljen. Na sjednici je zaključeno da se ne može svaka neprihvatljiva ocjena ili

23 Isto.

24 Marijan, *Slom Titove armije*, 101.

25 HDA, 1220, materijali 86. sjednice PCKSKJ od 12. 7. 1988: Pregled aktivnosti i stavova PCKSKJ u vezi sa napadima na koncepciju ONO i JNA, 02. br. 160/3 od 24. 6. 1988.

teza već sama po sebi kvalificirati kao napad na JNA. Odbačene su optužbe o zalaganju za ukidanje JNA i umanjivanje značaja obrane i sigurnosti u društvu, kao i da se ne mogu kao napad na JNA tretirati sve inicijative i stavovi o civilnom služenju vojnog roka i o uporabi jezika u JNA. Naglašeno je i da je Partija u Sloveniji utjecala na smanjivanje uvredljivog i destruktivnog pisanja o JNA iako još uvijek u nekim glasilima prevladavaju polemičko i kritičko pisanje o njoj, te da je u republici dominantno uvjerenje da ne treba svako kritičko pisanje tretirati kao napad na JNA, odnosno koncepciju ONO i DSZ. Najavljena je posebna sjednica CK o kritici prema JNA.²⁶

Sve se to zbivalo tijekom procesa četvorici na Vojnom sudu u Ljubljani, na kojem je pored navedene trojice, suđeno i Franciu Zavrlu, glavnom uredniku *Mladine* koji se branio sa slobode. Uhićenja su dovela do masovnih prosvjeda i oštire kampanje u Sloveniji protiv Armije. Optuženi su 27. srpnja 1988. proglašeni krivim i osuđeni na zatvorske kazne od 5 mjeseci do četiri godine. Suđenje četvorici, kako je prozvan proces, katastrofalno se odrazio na ugled JNA u Sloveniji. Armija se suočila s mirnim mitinzima, masovnim prosvjedima ispred Komande Ljubljanske armije i zgrade Vojnog suda tijekom suđenja, kao i brojnih napada preko tiska i političko-stranačkih foruma. Antiarmijsko raspoloženje u Sloveniji iznimno je naraslo. Armija ga je potencirala pred partijskim i državnim predsjedništvom, a Slovenija pokušavali ublažiti tvrdnjom da je u pitanju samo kritičniji odnos prema JNA. Jedan od većih prigovora povodom suđenja bio je što nije suđeno na slovenskom jeziku. To je procesu dalo naglašenu političku značajku pa je JNA početkom 1989. pristala na ravnopravnu uporabu

26 HDA, 1220, serija Predsjedništvo CKSKH, političko-sigurnosno stanje, k. 57: PCKSKH, Informacija o 20. sjednici CKSK Slovenije od 27. 6. 1988., br. 02/16-Pov.107/1-1988 od 1. 8. 1988.

jezika i pisama naroda i nacionalnih manjina u postupcima pred vojnim sudovima.²⁷ Premda je i kasnije bilo pokušaja da se prijemor između JNA i Slovenije zaustavi politička kriza je u prvi plan gurnula nove aktere i druge prijepore. Uspon Slobodana Miloševića i „antibirokratska revolucija“, rušenje rukovodstva Vojvodine, Kosova i Crne Gore, sukob Šuvara i Miloševića potkraj 1988. i početkom 1989. imali su veću političku težinu od prozivanja JNA iz Slovenije.²⁸

Armija i Slovenija ponovno su se konfrontirale u rujnu 1989. prilikom usvajanja amandmana na Ustav SR Slovenije koji su omogućivali prijelaz iz socijalističkog na tržišno gospodarstvo i iz jednostranačkog sustava u višestranačku demokraciju. Armiji su ustavni amandmani bili sporni u dijelu koji su bili u neposrednoj vezi s obrambenim sustavom jer su predviđali da se bez suglasnosti Skupštine SR Slovenije oružane snage u miru ne mogu uporabiti u slučajevima izvanrednog stanja. Proglašenje izvanrednog stanja i poduzimanje mjera u izvanrednim prilikama trebalo je prijeći potpuno u nadležnost Skupštine i Predsjedništva SR Slovenije. Uz te mjere koje su potirale nadležnost federacije, prvenstveno Predsjedništva SFRJ u pravima rukovođenja i zapovijedanja, Slovenija je planirala financirati JNA na temelju materijalnih mogućnosti Republike i potreba njezinog razvoja. Usprkos nastojanjima Predsjedništva SFRJ i Savezne vlade da to spriječe, Slovenija je 27. rujna usvojila ustavne amandmane. U jednom trenutku Armija se pokazala spremnom da vojno intervenira, no u zadnjem času se povukla zbog ocijene da ne postoji ustavna osnova za takav postupak.²⁹

27 Marijan, *Slom Titove armije*, 101; Aleš Gabrič „Slovenščina in Jugoslovanska ljudska armada“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 2 (2014): 158–163.

28 Isto, 101–102; Marijan, *Hrvatska 1989.–1992.*, 83–89.

29 Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika* (Kragujevac: Prizma, 1996), 46–56; Božo Repe, *Jutri je novi dan. Slovenci in razpad*

U narednim mjesecima Srbija je preuzela primat od JNA u sukobu sa Slovenijom koji je privremeno okončan raspadom SKJ na 14. izvanrednom kongresu u siječanj 1990. u Beogradu. Na proljeće su održani prvi višestranački izbori na kojima su komunisti izgubili a vlast je preuzela ujedinjena demokratska oporba Demos. Armija je reagirala selektivnim razoružanjem Teritorijalne obrane. U Sloveniji je 5. vojna oblast oduzela veći dio naoružanja, jer je zbog intervencije slovenskog Predsjedništva u dijelu općinskih štabova TO ostalo naoružanje i dio streljiva. Armija je oduzela 85% naoružanja, većinu materijalnih sredstva, opreme i vozila, dok je Slovencima prema njezinim procjenama ostalo 14,5% naoružanja, odnosno 12.753 komada oružja i 126 tona streljiva.³⁰ Uznemirenom slovenskom izaslanstvu general Kadijević se pravdao tvrdnjom da je za oružje nadležna isključivo JNA a ne republike i da postoji mogućnost da se ono vrati ako se osiguraju dobri uvjeti zaštite.³¹ Kadijević nije bio iskren, naprotiv, Komanda 5. vojne oblasti je razmatrala kako da oduzme i smjestiti u svoja skladišta i preostalo oružje TO Slovenije. U ljeto je dio spremnih snaga iz Hrvatske planiran za intervenciju prema Ljubljani, Mariboru i Vrhnici. U kolovozu su na kolegiju Komande 5. vojne oblasti razmatrana i uhićenja, pa se može pretpostaviti da su pod tim podrazumijevani politički čelnici Hrvatske i Slovenije.³²

Predizborna nesnošljivost između JNA i Slovenije na obrambenom polju pojačana je nakon što je oporba preuzela vlast, pa je druga polovica 1990. protekla u obostranom odmjeravanju snaga i igri živaca. Armija je tvrdoglavo insistirala na održanju SKJ i osnovala je Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju.

Jugoslavije (Ljubljana: Modrijan, 2002), 177; Marijan, *Slom Titove armije*, 79–80.

30 Repe, *Jutri je novi dan*, 127–128; Marijan, *Slom Titove armije*, 152.

31 Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 146–147.

32 Marijan, *Slom Titove armije*, 153–154, 166–167.

Njezin oštri kurs ideološkog jugoslavenstva nailazilo je na adekvatan i sve tvrđi slovenski odgovor, a vrhunac sukoba bio oko novačkog pitanja i oko nadležnosti nad slovenskom TO.³³

Godišnje je JNA u Sloveniji novačila 15.600 novaka od kojih je 1989. godine 6,2 % vojni rok služilo u Sloveniji, a 9,4 % u Hrvatskoj, odnosno na područje 5. vojne oblasti. Od kraja 1980-ih u Sloveniji su učestali zahtjevi njihovi novaci vojni rok služe u Sloveniji što je Armiji bilo neprihvatljivo. Po važećim propisima vojnici su vojni rok u pravilu služili izvan republike, ili pokrajine u čijoj su vojnoj evidenciji vođeni. Izuzetno je bilo dozvoljeno da 15 % novaka vojni rok služi u matičnoj republici i pokrajini. Nakon izbora Slovenci su predložili SSNO-u postupno povećanje postotka novaka koji bi ostali u republici s konačnim ciljem da u roku od godinu dana svi novaci ostanu u Sloveniji. Kako SSNO nije odgovorio na njihov prijedlog na sjednici Skupštine Republike Slovenije 18. i 19. srpnja 1990. prihvaćeno je stajalište o slanju novaka u JNA. Amandmanima na Ustav Republike Slovenije potkraj rujna odlučeno je da se obveza služenja vojnog roka provodi na teritoriju Slovenije. Od Predsjedništva SFRJ zatraženo je da svi novaci naraštaja rujan 1990. služe vojni rok na teritoriju 5. vojne oblasti od čega 50 % na teritoriju Republike Slovenije. Zahtijevano je da do kraja godine najmanje 95 % novaka Slovenaca vojni rok služi na teritoriju Slovenije i da se osnuje škola za pričuvne oficire koja je nekoliko godina ranije ukinuta. U slučaju da naraštaj rujan 1990. ne bude služio rok po njihovom zahtjevu, Slovenci su prijetili da će sami provesti obuku novaka i prestati s uplatom novca u savezni budžet za obuku JNA. Potpuni prelazak na služenje vojnog roka u Sloveniji planiran je do 31. prosinca 1990. Od 1. studenog planirano je financiranje JNA razmjerno broju vojnih obveznika iz Slovenije u JNA.³⁴

33 Isto, 129–131.

34 Isto, 188–189.

Armija se oglašila na slovenski ultimatum jer bi njegovo prihvaćanje otvorilo prostor za slične zahtjeve iz ostalih republika. Postotak služenja vojnika u kolovozu 1990. povećala je na 20 %, što je uz posrednu popunu značilo da je svaki četvrti novak vojni rok služio u matičnoj republici. Sredinom kolovoza je bilo jasno da slovensko Ministarstvo obrane provodi najavljene mjere o slanju tek 50 % novaka u JNA i to isključivo u postrojbe na teritoriju Slovenije i Hrvatske. Na traženje JNA Savezno izvršno vijeće (SIV) je 6. studenoga 1990. propisalo naredbu da SSNO preuzme poslove novačenja na teritoriju Slovenije. Očekivan je otpor Slovenaca, pa je Komanda 5. vojne oblasti krajem studenog razradila mjere nasilnog preuzimanja novačkih poslova. Naredba se planirala provesti u djelo 6. prosinca 1990. na dan kada je slovenska Skupština razmatrala i prihvatila Zakon o plebiscitu. Za provedbu naredbe određene su i pripremljene interventne snaga JNA iz Slovenije i Hrvatske. Na kraju se ništa nije dogodilo, a Slovenci su 6. prosinca prihvatili Zakon o plebiscitu. Nije jasno zašto je JNA u posljednji čas odustala od intervencije. Ona je i kasnije pokušavala da preuzme sustav novačenja u svoje ruke što je u svibnju 1991. regulirano posebnim saveznim zakonom koji nije prihvaćen u Sloveniji. Sredinom svibnja je počela obuka slovenskih novaka u nastavnim centrima kod Maribora i time su pregovori o toj problematici postali suvišni. Štoviše, Slovenija je uputila zahtjev SIV-u da se do 10. lipnja 1991. iz JNA prijevremeno otpuste svi vojnici iz Slovenije.³⁵

Osim oko novaka, Armija se sukobila sa Slovenijom i zbog Teritorijalne obrane. Krajem rujna 1990. amandmanima na slovenski Ustav određeno je da se neki od saveznih zakona i propisa iz oblasti obrane više neće primjenjivati na teritoriju Slovenije. Predsjedništvo Republike Slovenije preuzelo je

³⁵ Isto, 189–192.

zapovijedanje TO u miru i odlučivanje o njezinoj uporabi u izvanrednim prilikama. Savezni organi zapovijedali su s TO u ratu i neposrednoj ratnoj opasnosti, a u miru i izvanrednim prilikama samo uz suglasnost slovenskog Predsjedništva.³⁶ U zapovjedni lanac uvedeno je i Ministarstvo obrane, a Republički štab je postao štabno tijelo u njegovu sastavu. TO je preustrojena, smanjen je broj pokrajinskih štabova koji su kao i općinski bili potpuno lojalni slovenskom rukovodstvu. Na zahtjev JNA Predsjedništvo SFRJ je 2. listopada 1990. na Komandu 5. vojne oblasti prenijelo poslove zapovijedanja slovenskom Teritorijalnom obranom. Naredba je bila protuustavna, a mogućnosti njene provedbe bila je vrlo mala i nije se mogla provesti bez sukoba pa je ostala nerealizirana.³⁷

Do kraja 1990. Slovenija je povukla niz poteza na putu prema neovisnoj državi koji je mogla usporiti samo Srbija, kojoj to nije padalo na pamet. Slobodan Milošević i Borisav Jović su već početkom 1990. zastupali tezu o potrebi izbacivanja Slovenije iz Jugoslavije.³⁸ Kroz 1990. ta misao je dobivala na težini. Nakon sastanka srpskog i slovenskog izaslanstva u Beogradu 24. siječnja 1991. priopćeno je da Srbija uvažava interes Slovenije „na vlastiti put i vlastito opredelenje u pogledu budućeg povezivanja sa drugim jugoslovenskim narodima, odnosno republikama“. S druge strane, Slovenija je uvažila „interes srpskog naroda da živi u jednoj državi i da budući jugoslavenski dogovor taj interes treba da poštuje“.³⁹ Sastanak

36 *Zbornik dokumenata 1990–1991*, 123–125; Informacija SSNO od 16. 7. 1990. o ustavnim promjenama u Republici Sloveniji od značaja za narodnu odbranu i odnose u federaciji.

37 Konrad Kolšek, *Prvi pucnji u SFRJ. Sećanja na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj* (Beograd: Dan Graf, Danas, 2005), 49; Marijan, *Slom Titove armije*, 192–195.

38 Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 124–125.

39 Marijan, *Hrvatska 1989.–1992.*, 405.

je interpretiran kao priznanje Slovenije da Srbi imaju pravo živjeti u jednoj državi, a da Slovenija ima srpski pristanak da se lako odcijepi.⁴⁰

Slovenija je u prvoj polovici 1991. odlučno nastavlja svoj zacrtani put u neovisnost i nije reagirala na vojne prijetnje iz Beograda. Armija je imala sve manje vremena da odgovori na slovenske izazove, a u proljeće je i pokušala odgovoriti na njih. Do sredine 1991. JNA u Sloveniji značajno pojačala svoje snage. U ožujku 1991. je četa vojne policije u Mariborskom korpusu prevedena u bataljun vojne policije. U svibnju 1991. su u bojnu funkciju stavljena dva konzervirana oklopna bataljuna Ljubljanskog korpusa u Vrhniki i Pivki za koje su vojnici dovedeni iz Niša i Skopja.⁴¹

Kako se približavao 25. lipanj 1991. dan s kojim se Slovenija razdruživala od Jugoslavije, tako je rasla nervoza u redovima JNA zbog odluke o preuzimanju poslova na državnoj granici s Austrijom i Italijom. Njezin sastav je tih dana doslovno bombardiran nizom informacija u kojima je objašnjavan značaj tog čina kao i svega što proizlazi iz njega u stalno ponavljanje da je riječ o postupcima koji su protivni Ustavu SFRJ i savezним zakonima pa stoga protuzakoniti. Proglašenje neovisnosti Slovenije i Hrvatska 25. lipnja 1991. na kratko je zbližio udaljeni JNA i SIV koji su u tome vidjeli atak na Jugoslaviju. Predsjedništvo SFRJ od sredine svibnja 1991. nije funkcioniralo zbog opstrukcije iz Srbije, a netko je trebao dati zeleno svjetlo za uporabu Armije. Nakon konzultacija između Armije i SIV-a kojem je posredovao umirovljeni admiral Mamula, savezna država je odgovorila na slovensko proglašenje neovisnosti. Armija je trebala novac od carina, a SIV je upravo na primjeru Slovenije htio pokazati odlučnost prema onima koji krše save-

⁴⁰ Repe, *Jutri je novi dan*, 427.

⁴¹ Marijan, *Slom Titove armije*, 195.

zne propise. Na sjednici održanoj u noći 25. na 26. lipnja SIV je donio odluku o neposrednom osiguravanju provedbe saveznih propisa o prelaženju državne granice na teritoriji Republike Slovenije. Provedba zadaće povjerena je Saveznom sekretarijatu za unutarnje poslove, a zadatak JNA bio je da pomogne s graničnim postrojbama na osiguranju državne granice, graničnim prijelazima i u naseljenim mjestima u prigraničnom području. Odluka savezne vlade koncipirana je očito na jedini moguć način na koji se mogla angažirati JNA. S obzirom da je to bilo u nadležnosti disfunkcionalnog Predsjedništva SFRJ, odluka je koncipirana tako da se JNA uvede na mala vrata. Uporabljjen je eufemizam pomaganja saveznoj miliciji i carini s graničnim snagama JNA. Oko ovog dijela odluke kasnije je bilo dosta sporenja. Osim graničnih snaga JNA je uporabila i dio snaga iz dubine s teritorija Slovenije, kao i Hrvatske, za što je premijer Ante Marković kasnije tvrdio da je učinjeno mimo njegova znanja i odobrenja. Državne granice su u sigurnosnom smislu bile područja visokog rizika i njihova je ugroza spadala u kategoriju kriznih stanja. Granice su štćene snagama na granici, ali i sa snagama iz dubine pri čemu se takav postupak nazivao pojačanim i dubinskim osiguranjem granice. JNA je upravo to učinila, pomogla je s bolje naoružanim snagama, postupajući sukladno taktičkim pravilima uporabe u izvanrednim prilikama. S obzirom na Markovićeve funkcije u Hrvatskoj i federaciji od 1982. pojam i osnovne značajke izvanrednih prilika nisu mu smjele biti nepoznanica.⁴²

Na temelju odluke SIV-a, general Kadijević je pokrenuo mjere za njezinu realizaciju. U jutro 27. lipnja 1990. 5. vojna oblast pokrenula je glavninu predviđenih snaga za operaciju zaposjedanje državne granice u Sloveniji, i dovođenju Savezne

42 Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, 176–177; Marijan, *Slom Titove armije*, 196–197.

milicije i carine na granicu. JNA je angažirala 1990 vojnika i starješina, a Savezno izvršno vijeće 361 milicionara i 270 carinika.⁴³ Angažirana su 122 oklopna bojna vozila i oko 80 do 90 raznih motornih vozila. Postrojbe JNA određene za izlazak na granicu krenule su na zadaću cestama na koje su slovenski teritorijalci i policija postavili različite prepreke. Oko 9 sati svim vojarnama i drugim vojnim objektima prekinut je dovod struje, vode i hrane.⁴⁴

Pokretanju snaga prethodio je brzoplet koji je zapovjednik 5. vojne oblasti, Slovenac po nacionalnosti general Konrad Kolšek po naredbi generala Blagoja Adžića, načelnika Generalštaba OS SFRJ poslao Vladi Republike Slovenije. Slovenci su obaviješteni da 5. vojna oblast ima zadaću da preuzme sve granične prijelaze i osigura državnu granicu SFRJ. Slovenci su upozoreni da će postrojbe 5. vojne oblasti bezuvjetno provesti dobivenu zadaću, i da će za nastale štete pri operaciji krivica biti na republičkim tijelima Republike Slovenije koja su naredila pružanja otpora postrojbama JNA. Predsjednik Kučan je odmah upoznao predsjednike ostalih republika da je Komanda Pete vojne oblasti obavijestila rukovodstvo republike da svim raspoloživim snagama preuzima kontrolu nad teritorijem Republike Slovenije. Slovenci su taj čin proglasili agresijom i pokušajem trajne okupacije Slovenije, pa su predsjednike ostalih republika pozvali da opozovu sve vojne obveznike i oficire iz svojih republika koji su u sastavu postrojbi na teritoriji Slovenije. Zbog tog pisma Kadijevićev zamjenik admiral Stane Brovet se obratio na iste adrese tvrdnjom da se radi o neistini i pokušaju podvale jer je general Kolšek doslovno prenio predsjedniku vlade Republike Slovenije da 5. vojna oblast ima

43 Kolšek, *Prvi pucnji u SFRJ*, 167–168; Marijan, *Slom Titove armije*, 197–200.

44 Marijan, *Slom Titove armije*, 200.

zadataka da preuzme sve granične prelaze i osigura državnu granicu Jugoslavije. Prve postrojbe JNA koju su Slovenci uporabom vatre i barikada zaustavile bile su na cesti između Metlike i Novog Mesta i na mostu u Ormožu. Time je počeo višednevni sukob, koji je odnosu na ostale ratove koji su slijedili u istočnim republikama bio kratak i ne pretjerano velikog intenziteta. Slovenci su pružili otpor koji JNA nije očekivala, a uz to su dobili i medijski rat što je bila dobitna kombinacija za uspjeh.⁴⁵

Uz posredovanje ministarske troje Europske zajednice dogovoren je prekid vatre i izbor članova Predsjedništva SFRJ koji je od sredine svibnja Srbija uspješno opstruirala. Na sjednici Predsjedništva SFRJ 4. srpnja 1991. dogovoren je apsolutan prekid vatre i povrat na stanje prije proglašenje slovenske neovisnosti, odmah ili najkasnije do podne 7. srpnja. Taj dogovor nije proveden u djelo jer je Sloveniji bio neprihvatljiv. I najmanji korak unazad za njih je bio poraz. Slično je bilo i s odlukama Predsjedništva SFRJ od 12. srpnja koje su predviđale demobilizaciju svih oružanih sastava osim JNA i mirnodopske policije do ponoći 18. srpnja i povratak na stanje prije proglašenje neovisnosti. S druge strane, Kadijević je bio pod pritiskom Miloševića da glavne snage JNA koncentrira u Hrvatskoj na područjima koje su Srbi svojatali. Slovenija, kao ni Srbija koja je pritiskala JNA, nisu imale razlog da odluke provedu u djelo. Sukob naoko nije izravno ugrožavao srpski interes. Teško da je srbijansko vrhovništvo mislio da je poraz JNA u Sloveniji ujedno i srpski poraz. Stoga ne čudi da je 18. srpnja 1991. Predsjedništvo SFRJ s većinom glasova donijelo odluku o povlačenju JNA iz Slovenije.⁴⁶ Prema toj se odluci u

⁴⁵ Isto, 200–208.

⁴⁶ Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 346–366; Marijan, *Slom Titove armije*, 207–208, 212–213.

roku od tri mjeseca ljudstvo i pokretna imovina Mariborskog korpusa trebala premjesti na područje Republike Srbije, a ljudstvo i pokretna imovina Ljubljanskog korpusa na područje Bosne i Hercegovine. U odluci o premještanju bila je i tvrdnja da ona „ne prejudicira buduće uređenje odnosa u Jugoslaviji, niti dovodi u pitanje njenu teritorijalnu cjelokupnost“.⁴⁷

Povlačenje iz Slovenije vojni vrh je predstavio kao najkрупniji korak u mirnom razrješenju jugoslavenske krize, štoviše, tvrđeno je da predstavlja najveći udarac svim razbijačkim snagama Jugoslavije, a posebno rukovodstvima Slovenije i Hrvatske. Dio armijskog sastava tražio je suvislije objašnjenje, u nekoliko slučajeva vrlo burno, a dio je bio protiv povlačenja iz Slovenije koje je smatrano činom veleizdaje i nesposobnosti vojnog vrha. General Kadijević je 19. srpnja 1991. izjavio da je povlačenje iz Slovenije posljedica višegodišnjih procesa koji traju u Jugoslaviji, a da se Armija povlači na prijedlog Štaba Vrhovne komande koji je tako potvrdio da Armija ne želi utjecati na opredjeljenje Slovenaca.⁴⁸

Iako je bila životno zainteresirana za odlazak Armije, Slovenija je pokušala dobiti dio naoružanja i opreme za koju je pola stoljeća izdvajala novac. Konkretno, pokazala je interes za vojno-sanitetske ustanove što je pravdala postojanjem brojnih umirovljenih starješina i njihovih obitelji koje ostaju u Sloveniji. Tražila je i Centar vođenja, promatranja, javljanja i navođenja i raketni puk protuzračne obrane u Vrhniki na što Armija nije pristala. Naredba za premještanje Armije potpisana je 25. srpnja 1991. Premještanje je trebao početi 27. srpnja i završiti 18. listopada 1991. godine. Uz naredbu o povlačenju SSNO je 25. srpnja naredio da se do 15. kolovoza 1991. otpuste vojnici i pitomci iz škola pričuvnih oficira koji su u JNA upućeni s

47 „Izraz političke realnosti“, *Narodna armija*, 20. 7. 1991., 4.

48 Marijan, *Slom Titove armije*, 213–215.

teritorija Slovenije. Premještanje postrojbi, pratilo je, ne bez obiteljskih drama, i preseljenje starješinskog kadra. Jedno od obilježja jugoslavenskog identiteta, mješoviti brakovi, doživjelo je slom. Eskalacija rata u Hrvatskoj sredinom rujna 1991. je prekinula kopnene Transporte, pa je u Sloveniji ostala većina naoružanja i opreme JNA. Posljednji vojnik JNA teritorij Slovenije napustio je 25. listopada 1991. Iza JNA je ostalo oko 70% naoružanja i opreme, između ostalog i više od 200 tenkova i drugih oklopnih vozila.⁴⁹

49 Isto, 215–217.

Yugoslav People's Army and Slovenia Between 1984 and 1991

Summary

1984 is seen as the beginning of conflicts between the Yugoslav People's Army (YPA) and Slovenia, which were described by the Communist contemporaries as an attack on the Yugoslav defence and security concept and Army. Until then, both the YPA and the defence system had been untouchable and the Army had been seen as the last cohesive element of the SFRY. In the framework of a reassessment of the Yugoslavia's independent path to socialism in the mid-1980s, this taboo issue was also addressed by the Slovenian youth press. The true essence of the conflict was composed of different views of the current situation and the future of the Yugoslavian federation following the death of Josip Broz – Tito in 1980. It was really a conflict between unitarism and decentralization, which at that time best symbolized these two opposing parties. The conflict came about at a time when nothing was “holy” anymore, so it was time to raise the issue of defence, that is, the problem of the Yugoslav militarism and, above all, of the YPA funding. The latter was the heaviest consumer of the federation's budget, despite the continuous economic crisis. Critics from Slovenia requested an establishment of a national army, alternative military service, depoliticisation and redefinition of internal relations in the YPA, radical budget cuts, reconsideration of the concept of military industry, more equal representation of certain nations and national minorities among the command personnel, change of language policy, etc. At the same time,

there was a debate for and against the YPA, emphasizing the priority of territorial defence over it. Due to such relations, the situation between Slovenia and the leadership of the ruling Communist Party, which regularly provided support to the army, was aggravated in the first half of 1988. At the same time, because of political conflicts and changes in Serbia and Montenegro, the events at the end of 1988 and beginning of 1989 inevitably led to the disintegration of the Yugoslav federation and the war in the summer of 1991.

Prejeto: 23. 4. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Jelka Piškurić¹

Vzdušje poplebiscitnih dni: kratek vpogled v medijsko poročanje na prelomu med letoma 1990 in 1991²

Izvleček

Prispevek ponuja pregled širšega družbenega ozračja od plebiscita do prvih dni leta 1991, ko je bilo dokončno jasno, da je za Slovenijo edina možna rešitev odhod iz Jugoslavije. Čeprav je bilo še slišati posamezne glasove, ki so dopuščali možnost konfederacije, se je stanje v državi na političnem in gospodarskem področju tako poslabšalo, da je morala Slovenija misliti predvsem na zaščito lastnih interesov. Avtorica na podlagi časopisnih virov predstavi vzdušje, ki je vladalo v Sloveniji. Kljub nekaterim razhajanjem je plebiscitni čas poenotil Slovence, kar se je pokazalo tudi v visoki udeležbi na plebiscitu in visokem odstotku glasov za samostojno in neodvisno državo Republiko Slovenijo. Politiki, ne glede na strankarsko pripadnost in medsebojna nesoglasja, pa

- ¹ Dr. Jelka Piškurić, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si.
- ² Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

so se zavedali, da je treba takoj po plebiscitu začeti z ukrepi za njegovo izvedbo ter utrditi položaj Slovenije v pogajanjih z zvezo in drugimi republikami.

KLJUČNE BESEDE: *Slovenija, plebiscit, samoodločba, priprave na osamosvojitve, 1990–1991*

Abstract

The paper provides an overview of the wider social atmosphere from the plebiscite to the first days of 1991, when it was finally clear that the only possible solution for Slovenia was to leave Yugoslavia. Although there were still individual voices that allowed for the possibility of confederation, the political and economic situation in the country deteriorated to such an extent that Slovenia had to think primarily of protecting its own interests. The author presents the prevailing atmosphere in Slovenia based on newspaper sources. Despite some differences of opinion, the period around the plebiscite united the Slovenes, which was also indicated by a high voter turnout in the plebiscite and a high percentage of votes for an independent country, the Republic of Slovenia. Politicians, regardless of their party affiliation and differences, were aware that measures for the implementation of the plebiscite had to be initiated immediately after the plebiscite and that Slovenia's position in negotiations with the federal authorities and other republics had to be consolidated.

KEY WORDS: *Slovenia, plebiscite, self-determination, preparations for independence, 1990–1991*

Vsaka pot se začne s prvim korakom

Zamisel o plebiscitu in drugačni politični prihodnosti Slovenije se je postopoma oblikovala in zorela več let. Razvoj civilne družbe, zahteve po odprtosti, svobodi govora in demokratizaciji so dobili zagon v drugi polovici osemdesetih let. Prelomno je bilo leto 1988, ki je poskrbelo za vrsto ključnih dogodkov: vrhunec spora z Jugoslovansko ljudsko armado (JLA), proces proti četverici, ustanovitev odbora za varstvo človekovih pravic, okrepilo se je delovanje opozicije, oblikovale so se osnove za nastanek političnih strank.³ Oblast je spoznala, da jo je začela opozicija na nekaterih področjih prehitovati, v letu 1989 pa so jo zaostrene politične razmere na Kosovu celo prisilile k sodelovanju z njo.⁴ Kljub temu so se pogledi na družbeno in politično prihodnost Slovenije med oblastjo in opozicijo močno razlikovali.⁵

Slovensko družbeno vrenje se je dogajalo sredi globalne krize komunističnih sistemov. Za večino držav vzhodnega bloka je bilo prelomno leto 1989, ko so mnogi komunistični režimi padli.⁶ V Jugoslaviji je bil to čas rastočega srbskega na-

3 Božo Repe, »Slovenci v osemdesetih letih (drugi del),« *Zgodovinski časopis* 54, št. 3 (2000): 413–23; Božo Repe, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana: Modrijan, 2002), 201–46.

4 Repe, »Slovenci v osemdesetih letih (drugi del),« 422.

5 Ibid. 424–31; Rosvita Pesek, *Osamosvojitve Slovenije: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«* (Ljubljana: Nova revija, 2007), 85–121.

6 Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 15–19; Aleš Gabrič, »Lahkotnost rušenja starega in težavnost vzpostavljanja novega,« v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič, (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012), 12–20; Aleš Maver in Darko Friš, »Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013,« *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018): 530–33.

cionalizma. Množični mitingi, ki so se začeli že leto pred tem, so bili povezani z vzponom Slobodana Miloševića in njegovimi teritorialnimi zahtevami po enotni Srbiji. A Miloševićeva ost je bila uperjena tudi proti drugim republikam. Slovenski prepovedi »mitinga resnice« decembra 1989 sta npr. sledila bojkot slovenskega blaga in prekinitev gospodarskega sodelovanja s strani Srbije.⁷

Pravzaprav je osemdeseta leta zaznamovala nenehna kriza, tako na gospodarskem kot na političnem področju. Napetosti so se kazale tako v odnosih federacije s Slovenijo kot v med-republiških odnosih. V drugi polovici desetletja se je politična kriza stopnjevala in vrhunec dosegla v začetku devetdesetih let.⁸ Proti koncu leta 1990 so bili znaki razpadanja države povsem očitni, predvsem na pravnem in gospodarskem področju, a mnogi politiki v to še vedno niso povsem verjeli.⁹ Na gospodarskem področju je leto 1989 prineslo rekordno inflacijo,¹⁰ nato pa se je do sredine leta 1990 jugoslovansko gospodarstvo znašlo v pravi agoniji, iz katere država ni našla izhoda.¹¹ Tudi to je vplivalo na slovensko željo po samostojnosti in gospodarski neodvisnosti, v javnosti pa se je čedalje bolj

7 Ibid. 20–31; Repe, *Jutri je nov dan*, 141–42.

8 Božo Repe, »Jugoslovanske notranjepolitične razmere in slovenska osamosvojitve«, v: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: zbornik*, ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002), 24.

9 Ibid., 26.

10 Jelka Piškurič, »Bili nekoč so lepi časi«: *vsakdanjik v Ljubljani in okolici v času socializma* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Študijski center za narodno spravo, 2019), 133.

11 Jože Prinčič, »Gospodarski vidik osamosvajanja Slovenije (1986–1991)«, v: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: zbornik*, ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002), 34–44.

uveljavljalo prepričanje, da bo imela Slovenija boljše možnosti za razvoj izven jugoslovanskega okvira.¹²

V začetku leta 1990 se je slovenski politični prostor dokončno oblikoval z ustanovitvijo koalicije Demos, ki je nato zmagala na aprilskih volitvah. Hkrati pa se je politična polarizacija stopnjevala.¹³ V takih razmerah je dozorela odločitev za samostojno državo, za katero je bilo treba najti politični konsenz. Zamisel o plebiscitu je prva javno predlagala Socialistična stranka Slovenije. Dokončna odločitev je bila sprejeta šele, ko so v Demosu spoznali, da zaradi političnih nasprotovanj ne bo mogoče izpeljati osamosvojitve s sprejetjem nove ustave. Predlog je bil oblikovan na posvetu v Poljčah, kjer je imel ključno vlogo Demosov predsednik dr. Jože Pučnik.¹⁴ »Plebiscit sam /.../ je bil seveda edinstvena in neponovljiva manifestacija ljudske volje /.../ vse te energije, pričakovanja in vizije pa niso bile od včeraj – bile so kulminacija vseh preteklih spoznanj, izkušenj, upov in razočaranj, ki so čakali trenutek, da se lahko izrazijo.«¹⁵

12 Piškurić, »Bili nekoč so lepi časi«, 154.

13 Repe, »Slovinci v osemdesetih letih (drugi del)«, 431–38; Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 186–221; Dragan Potočnik, »Prve večstrankarske volitve na Slovenskem«, *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1-2 (2007): 104–30.

14 Jože Pučnik, »Politične priprave na osamosvojitve (Pričevanje)«, v: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: zbornik*, ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002), 97; Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 222–30; Jože Možina, »Slovenski plebiscit 1990«, *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1-2 (2007): 146–54; Rosvita Pesek, *Pučnik* (Celovec: Mohorjeva družba, 2013), 335–38.

15 Borut Šuklje, »Leto 1990 in slovenska osamosvojitve«, v: *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: zbornik*, ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002), 144.

V nadaljevanju si bomo na podlagi časopisnih virov ogledali vzdušje, ki je vladalo v kratkem obdobju od plebiscita do prvih januarskih dni. To je bil čas, ki je vendarle poenotil Slovence in pokazal na edini možni izhod iz jugoslovanske krize.

Slovenija, moja država

Plebiscit o samostojnosti Slovenije, ki je potekal v nedeljo 23. decembra 1990, je bil poseben dan. *»Ob 7. uri zjutraj se je, z odprtjem volišč, začel za prebivalce Slovenije neobičajen dan. Na plebiscitu so se odločali o tem, kako bomo in kako bodo živeli naši zanamci.«*¹⁶ Prevladovalo je praznično vzdušje. Veliko mest in krajev je bilo okrašenih, odvijale so se razne prireditve. Nekatera volišča so zaradi stoodstotne udeležbe zaprli že sredi dneva.¹⁷ V tiskovnem središču v Cankarjevem domu so se ves dan odvijale tiskovne konference. Četrto pred enajsto zvečer pa je bilo jasno, da je »za« glasovala večina volilnih upravičencev, čeprav še niso bili prešteti vsi glasovi. Ob pol njih zjutraj so bili znani tudi neuradni rezultati glasovanja, ki so pokazali, da je velika večina Slovencev glasovala za samostojno in neodvisno državo.¹⁸

Ljubljancani so se pred magistratom in Prešernovim spomenikom začeli zbirati že okoli 19. ure. *»Prve, še neuradne rezultate plebiscita so pričakali s pesmijo in recitacijami, zaigrale so godbe na pihala in harmonike, zaplapolale so zastave. Izide plebiscita so navdušeni ljudje pričakali z baklami, pospremil pa*

16 »Vsaka pot se začne s prvim korakom, Plebiscit je prvi korak na naši poti,« *Delo*, 24. 12. 1990, 2.

17 Ibid; »Slovenija je samostojna!«, *Dnevnik*, 24. 12. 1990, 1, 6.

18 Jana Taškar, »Slovenci so glasovali za samostojno državo,« *Delo*, 24. 12. 1990, 1. Prim. z Rosvita Pesek, *Bučar* (Celovec: Mohorjeva družba, 2016), 221–223; Pesek, Pučnik, 347–49.

ga je tudi ognjemet z Gradu.«¹⁹ »Zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi in zgodilo se je tudi zato, da bodo temu koraku sledili še drugi. Čakajo nas konkretne naloge za polno uveljavitev slovenske državnosti. S tem dejanjem stopamo v krog zrelih narodov,« je ob tem povedal Lojze Peterle, predsednik slovenske vlade oz. Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije, kot se je takrat še imenovala.²⁰

Tri dni kasneje, 26. decembra, so sledili še uradni izidi glasovanja, ki so jih slovesno razglasili na slavnostni seji vseh treh zborov v parlamentu oz. takratni Skupščini Republike Slovenije, ki jo je vodil predsednik skupščine dr. France Bučar. O glavnih usmeritvah v poplebiscitnem času je poslanecem spregovoril predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan.²¹ *»V slovenskem parlamentu se je danes ponovilo razpoloženje, kakršnega so bila polna mesta in vasi v nedeljo ponoči, ob neuradnem izidu plebiscita za samostojno Slovenijo. In tako kot se je nedelja iztekla zrelo, srčno, z izjemno visoko udeležbo na glasovalnih mestih in z več kot prepričljivo odločitvijo 'za', je minila tudi včerajšnja slovesna skupna seja vseh treh zborov. Oči in obrazi poslancev in gostov so povedali vsaj toliko kot izbrane besede govornikov,« so zapisali v Delu.²²*

Slovenski narod se je s prepričljivo večino, skoraj soglasno, izrekel za samostojno državo in s tem postavil temelj za osamosvojitve. Plebiscita se je udeležilo 93,5 odstotka vseh volilnih upravičencev, ki jih je bilo 1.499.294. Za samostojno in neodvisno državo Slovenijo je glasovalo 88,5 odstotka vseh volilnih upravičencev, 4 odstotki so glasovali proti, 0,9 odstotka glasov-

19 Taškar, »Slovenci so glasovali za samostojno državo,« 1.

20 »Iz ljudstva smo postali nacija,« *Večer*, 24. 12. 1990, 2.

21 Jana Taškar, »Republika Slovenija je postala samostojna in neodvisna država,« *Delo*, 27. 12. 1990, 1; »Razglasili smo samostojno Slovenijo,« *Večer*, 27. 12. 1990, 1.

22 Jana Taškar, »Slovenija, moja država,« *Delo*, 27. 12. 1990, 1.

nic je bilo neveljavnih. Republiška volilna komisija ni ugotovila nobenih nepravilnosti.²³ »To je akt /.../ ki ga lahko sprejme le zrel narod, ki se v polnosti zaveda svoje lastne individualnosti, ki ima odločno voljo do življenja v zavesti svojih življenjskih zmogljivosti, narod, ki je sposoben in pripravljen soočiti se z izzivi časa in okolja, v katerem živi,«²⁴ je povedal Bučar, ko je na podlagi glasovalnega izida slovesno razglasil odločitev slovenskega naroda za samostojno in neodvisno državo Slovenijo. Dolg in buren aplavz je potrdil nedeljsko razpoloženje, ko so bili razglašeni neuradni rezultati plebiscita, in zadonela je slovenska himna Zdravljica. Nageljni so krasili vse prisotne.²⁵

Slovesnosti so se poleg poslancev vseh zborov udeležili številni gostje. Prisotni so bili poslanci vseh zborov, predsednik predsedstva Kučan s preostalimi člani, dr. Janez Drnovšek, slovenski član predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), člani slovenske vlade, nadškof in ljubljanski metropolit dr. Alojzij Šuštar, nekaj članov Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, predstavniki parlamentarnih političnih strank oz. zvez, predstavniki pravosodnih ustanov, predstavniki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru, člani Zveznega izvršnega sveta SFRJ in drugi funkcionarji v zveznih organih iz Republike Slovenije. Iz tujine pa so prišli delegacija Sabora Republike Hrvaške, ki jo je vodil predsednik dr. Žarko Domljan, generalni konzul Republike Madžarske Gabor Boghi in predstavniki slovenskih organizacij iz Avstrije in Italije.

23 Taškar, »Republika Slovenija je postala samostojna in neodvisna država,« 1; »Večinski plebiscitni 'DA',« *Večer*, 27. 12. 1990, 2.

24 »Portal DZ - Izbrani dokument,« Portal DZ, pridobljeno 16. 2. 2021, <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=o&type=sz&uid=BB0F30C66E9869FFC1257C8D003852DC>; Pesek, Bučar, 223.

25 Taškar, »Republika Slovenija je postala samostojna in neodvisna država,« 1; »Najprej delovno, nato slovesno,« *Večer*, 27. 12. 1990, 2.

Predsednik Republike Hrvaške dr. Franjo Tuđman se povabilu ni mogel odzvati, pač pa je poslal pozdravno pismo.²⁶

Odločitev o samostojnosti je Skupščina Republike Slovenije zavezovala, da v šestih mesecih od dneva razglasitve sprejme vse potrebne akte za izvrševanje suverenih pravic. Prednostne usmeritve za poplebiscitno obdobje je na seji predstavil Kučan. Te so bile priprava in sprejetje ustave Republike Slovenije, oblikovanje lastnega gospodarskega sistema, urejanje odnosov z drugimi jugoslovanskimi republikami, prevzemanje pristojnosti, katerih uresničevanje je bilo preneseno na zvezne organe, vzpostavitev mednarodnih stikov in aktivnost za priznanje samostojne in neodvisne Republike Slovenije ter zavarovanje in obramba njene suverenosti.²⁷ *»Odločitev za samostojno in neodvisno državo Slovenijo smo sprejeli demokratično. S svojo prepričljivostjo zavezuje sedanjost in vse prihodnje slovenske oblasti. Začenja se novo obdobje v zgodovini našega naroda. Odločitev je jasna in zavezujoča,«* je ob tem povedal Kučan.²⁸ *»Izhodišče nam je naša opredelitev, da postanemo v vseh bistvenih določnicah našega gospodarskega, političnega in duhovnega življenja del svobodnega sveta in eden od narodov in držav, ki bodo ustvarile Evropo prihodnosti. Na tem izhodišču smo v sodelovanju z Republiko Hrvaško že pred časom pripravili model možne konfederativne preureditve Jugoslavije. S tem smo povedali, da Jugoslavija takšna, kot je, za nas nima prihodnosti,«* je še dodal ob točki urejanja odnosov z drugimi republikami.²⁹ Po

26 »Portal DZ - Izbrani dokument«; Taškar, »Republika Slovenija je postala samostojna in neodvisna država,« 1.

27 »Portal DZ - Izbrani dokument«; »Častna in zgodovinska odločitev,« *Večer*, 27. 12. 1990, 4; »Cilj ni meja na Kolpi in Sotli, ampak preseganje mej,« *Delo*, 27. 12. 1990, 3; »Milan Kučan: Smeri in dejanja,« *Dnevnik*, 27. 12. 1990, 4–5.

28 »Portal DZ - Izbrani dokument«.

29 Ibid.

nagovorih Bučarja in Kučana so poslanci in gostje s pesmijo *Oj, Triglav, moj dom* in kozarci v rokah nazdravili prihodnosti.³⁰

Medije je zmotilo le to, da pred začetkom seje pred skupščinsko stavbo ni visela zastava. Na drog naj bi namreč potegnili zastavo brez zvezde, o čemer je tekla razprava tudi v družbenopolitičnem zboru. Predlagatelja amandmaja, po katerem naj bi se začel postopek za spremembo ustave na tistem delu, ki govori o simbolih, sta bila poslanca Vane Gošnik in Zvone Žagar. Čeprav naj bi bil načelen dogovor med vsemi strankami sklenjen že 21. decembra, so opozicijski poslanci menili, da se ustave ne sme spreminjati izven običajnega postopka. Šele drugo glasovanje je pritrnilo predlagateljema, tako da so lahko začeli postopek za predlagano spremembo ustave. Pol ure pred začetkom slavnostne seje so predstavniki sedmih strank (Slovenski krščanski demokrati, Slovenska demokratična zveza, Liberalna stranka, Socialdemokratska stranka Slovenije, Slovenska kmečka zveza – Ljudska stranka, Zeleni Slovenije in Socialistična stranka Slovenije) predstavili pobudo za novo slovensko zastavo. Ta naj bi ohranila nacionalne barve, a bila brez simbolov. Pobude nista podprli le Stranka demokratične prenovе in Liberalno-demokratska stranka.³¹

Jugoslavija je mrtva

Odločitev za samostojno in neodvisno Slovenijo je odmevala doma in po svetu. Iz Srbije so, razumljivo, prihajale napovedi o negativnih posledicah za Slovenijo. Beograjska *Politika*, ki je plebiscit imela za nelegalen, je rezultat opisovala kot

30 »Najprej delovno, nato slovesno,« 2.

31 »Skupščina brez zastave,« *Večer*, 27. 12. 1990, 2; »Razprava o zastavi bo lehala za nesklepčnostjo,« *Delo*, 27. 12. 1990, 3; »Prva točka – zastava!,« *Dnevnik*, 27. 12. 1990, 4.

najusodnejšo avanturo, saj naj bi se Slovenija s tem obsodila na dolgotrajno osamitev v času, ko se je Evropa pripravljala na politična in ekonomska zbliževanja.³² Tuji mediji pa so si bili enotni v tem, da je usoda Jugoslavije še bolj negotova kot prej, čeprav so nekateri še vedno opozarjali na možnost, da se država preoblikuje.³³

A slovenski politiki so bili odločeni. Viktor Žakelj, predsednik Socialistične stranke Slovenije, je sicer dejal, da ni pričakoval tako visoke udeležbe in odstotka tistih, ki so se izrekli za samostojnost. Menil je, da udeležba *»priča o tem, da so ljudje s to odločitvijo manifestirali svojo voljo po tem, da bi si v bodoče 'sami volili vero in postave', po drugi strani pa tudi nek strah pred vsem tem, kar se zadnjih deset let v tej Jugoslaviji dogaja.«*³⁴ *»Za nadaljnje vodenje politike v tem prostoru se mi zdi to zelo pomembno. Kapital, pridobljen z nedeljsko odločitvijo, pa bo treba pametno naložiti. /.../ To pa terja nek temeljit pogovor med strankami, ali je mogoče za realizacijo desetih, morda petnajstih vprašanj doseči načelen strankarski konsenz,«* je še povedal.³⁵ Pučnik je bil na drugi strani prepričan, da je Jugoslavija mrtva, in se je osebno zavzemal za čimprejšnjo samostojno in neodvisno Slovenijo, federacija zanj ni bila alternativa. *»Plebiscit pomeni povelje slovenskih volivcev, državljanov republike Slovenije, da slovenska politika izvede to, kar so oni odločili,«* je povedal in dodal: *»Slovenci moramo v naslednjem srednjeročnem*

32 Majda Vukelič, »Danes bo skupščina slovesno razglasila plebiscitni 'ZA',« *Delo*, 26. 12. 1990, 1.

33 »Tujina pozorno spremlja plebiscit,« *Delo*, 24. 12. 1990, 3; Vukelič, »Danes bo skupščina slovesno razglasila plebiscitni 'ZA',« 1; Bojan Grobovšek, »Dobre želje za prihodnost mlade države Slovenije,« *Delo*, 26. 12. 1990, 3; C. R., »State Departement plebiscitu na rob,« *Delo*, 27. 12. 1990, 1.

34 Marko Pečauer, »Izid plebiscita je za politike ukaz,« *Delo*, 27. 12. 1990, 3.

35 Ibid.

obdobju zastaviti vse sile, da bi uredili življenje doma, da bi se odprli navzven, istočasno pa ohranili to, na kar smo tako dolgo čakali, namreč samostojno in neodvisno državo.«³⁶

Optimističen je bil tudi komentar v *Delu*, v katerem je novinarica zapisala:

»Slovenija je v teh dneh naredila korak, o katerem so, tako pravijo, sanjali rodovi pred nami. Tisti, ki danes živimo v tem prostoru, ga soustvarjamo in sooblikujemo. Morda celo z nekaj presenečenja, saj si mnogi niso upali optimistično pričakovati, da se bodo zamisli o samostojnosti lahko udeležile tako hitro. Gotovo pa bomo ta dogodek lahko vrednotili prav hitro, tudi po nekaterih samo na videz drobnih stvareh, kot je denimo ta, da se nam ne bo treba več pogajati, kdo od velikih slovenskih mož bo imel prostor v učbenikih. In vrednotili ga bomo po tem, da bomo odločitve sprejemali sami, brez strahu, da bomo preglasovani.«³⁷

Ni časa za počitek, zaščititi je treba slovenske interese

Kljub euforiji ob plebiscitnih rezultatih se je že naslednji dan pokazalo, da bo treba znati krmariti med jugoslovansko resničnostjo in pripravi na samostojno pot. Sedemindvajsetega decembra se je začela vroča seja predsedstva SFRJ, na kateri so razpravljali o programu Zveznega izvršnega sveta (ZIS). Seja se je nadaljevala tudi 28. decembra, vendar je predsedstvo ostalo razdvojeno. Na seji ni želel več sodelovati slovenski član Drnovšek, ki je menil, da glede na razpravo preteklega dne ni smiselno sprejemati sklepov. Predsednik ZIS Ante Marković je

³⁶ Ibid.

³⁷ Taškar, »Slovenija, moja država,« 1.

na seji dobil podporo le za kompromisne ukrepe, katerih bistvo sta bili devalvacija dinarja ter zaježitev plač in javne porabe. Z novim letom naj bi bil dinar vreden devet nemških mark namesto tedanjih sedem. Programu so najbolj nasprotovale Srbija, Črna gora in Vojvodina, a podporo Markovičevemu programu in sanaciji bančnega sistema je že dal Mednarodni denarni sklad, ki je bil edino jugoslovansko upanje za finančno podporo iz tujine.³⁸ Velik del Markovičevega nastopa je bil namenjen *»grozljivim opisom vdorov v finančni sistem države, ki v bistvu dokazujejo nemoč zvezne uprave in vlade«*.³⁹

Zasedala je tudi zvezna skupščina, ki si je v obeh zborih podaljšala mandat in poleg tega sprejela še nekaj novih zakonov, ki pa bi v Sloveniji veljali le, če bi jih potrdila slovenska skupščina. Takoj so napovedali, da ne bo veljal zakon o omejevanju osebnih dohodkov, saj je slovenska skupščina že sprejela svojega.⁴⁰

Podpredsednik slovenske vlade in gospodarski minister dr. Jože Mencinger je menil, da je do ukrepov prišlo prepozno: *»Tudi tokrat ne bo uspelo. Do devalvacije je prišlo prepozno, potrebna bi bila po prvih šestih mesecih, ko je zvezna vlada še uživala polno zaupanje. Devalvacija bi morala biti višja, zmanjšanje porabe in zamrznitev plač pa učinkovitejša.«*⁴¹ Sicer pa je že pred sejo predsedstva napovedoval, da ne bo mogoče doseči učinkovitih dogovorov za zmanjšanje porabe in zamrznitev plač.⁴² Nekateri so celo izrazili mnenje, da bi bilo bolje, če bi

38 Janja Klasinc, »Z novim letom bo marka 9 dinarjev,« *Delo*, 29. 12. 1990, 1: »Skupna pot bi bila cenejša,« *Večer*, 29. 12. 1990, 2; »Drnovšek včeraj ni sodeloval,« *Večer*, 29. 12. 1990, 3; »Devet dinarjev za marko,« *Dnevnik*, 29. 12. 1990, 1.

39 »Devet dinarjev za marko!,« *Večer*, 29. 12. 1990, 1.

40 Ibid.

41 Ibid.

42 Ibid.

Marković opravil to, kar doleti vsako neuspešno podjetje – stečaj.⁴³ Jugoslavija je tonila v gospodarsko in pravno anarhijo.

Zaradi nevzdržnega stanja je bila zaščita lastnih gospodarskih interesov ena prednostnih nalog slovenske politike. Druge teme, s katerimi so se ukvarjali, so bile: vzpostavljanje novega pravnega in gospodarskega sistema, povezovanje v evropskem prostoru in načrti za mednarodno priznanje, ureditev lastne vojske, nadomeščanje zveznih institucij s slovenskimi ter dogovarjanje z drugimi republikami. *»Želim si, da bi že v prvi polovici prihodnjega leta Slovincem dokazali, da resno jemljemo naročilo, ki nam ga je slovenski narod dal s plebiscitom. Želim si, da bi mirno pripravili ustavo, da bi zgladili medstrankarske spore,«* je povedal minister za zunanje zadeve dr. Dimitrij Rupel.⁴⁴ Tudi poslanec in podpredsednik skupščine Vitodrag Pukl je želel slovensko samostojnost z vsemi atributi. *»Federacija ne pride v poštev, pristali pa bomo na oblike konfederacije, tudi asimetrične, ali na ekonomske povezave, ki so običajno močnejše kot politične,«* je še dejal.⁴⁵

Kljub ujetosti v jugoslovanske težave je bilo še čutiti vzdušje poplebiscitnega tedna. Kot sklepno praznovanje je bil 28. decembra v Cankarjevem domu v Ljubljani v čast Republike Slovenije organiziran slavnostni koncert Slovenske filharmonije.⁴⁶ Udeležence je nagovoril Kučan, ki je med drugim povedal: *»Naša domovina bo dežela svobode, človeških vrednot, ustvarjanja in blaginje. Ne bomo slepo hodili za drugimi, ki so na to pot stopali pred nami, pa tudi oči si ne bomo zapirali pred njihovo skušnjo. Imamo pravico, da druge dohitimo, in če bomo*

43 Danilo Slivnik, »Markovičev drugi trik,« *Delo*, 29. 12. 1990, 1; Božo Zorko, »Kdo je pil in kdo plačal?,« *Večer*, 29. 12. 1990, 1.

44 »V vladi ne bo sprememb,« *Večer*, 29. 12. 1990, 4.

45 »Potrpežljivost in pogum,« *Večer*, 29. 12. 1990, 4.

46 »Slavnostni koncert SF v čast republike Slovenije,« *Delo*, 29. 12. 1990, 1.

to zmogli, v marsičem tudi prehitimo. Smo zrel in odgovoren narod.«⁴⁷

Program dela za uresničitev plebiscitne volje

Dogodki zadnjih decembrskih dni so prinašali upanje za novo državo, pa tudi prenekatero skrb. V *Večeru* so zapisali, da »so v zadnjih dneh starega leta mnogi na različne načine – z nakupi v brezcarinskih trgovinah ali na drugi strani meje ali pa z nakupom obveznic – skušali poskrbeti, da bi ob napovedani devalvaciji ohranili vrednost svojih prihrankov«⁴⁸ in dodali: »Nas pod Alpami pa ob dogajanjih v svetu, po vseh velikih spremembah, ki smo jih doživeli v lanskem letu, čakajo temeljiti zasuki – zlasti gospodarski – tudi v letošnjem letu. Napovedi politikov in gospodarstvenikov niso nič kaj obetavne, celo praznični dnevi so prinesli podražitev bencina.«⁴⁹ Prav tako ni bilo jasno, kakšna bo dokončna podoba jugoslovanskega prostora: »Čeprav Slovenija in Hrvaška uradno še vedno ponujata obliko mehke konfederacije, Srbija pa ji nasprotuje, kljub temu, da je sama sprejela v bistvu konfederalno ustavo, pa je vprašanje, če že ni odpeljal vlak tudi za konfederacijo.«⁵⁰ A tudi v Sloveniji, kljub uradno ponujeni konfederaciji, politična slika ni bila povsem jasna.⁵¹ Del politikov je ostajal za rahle povezave z drugimi

47 Ibid.

48 Sonja Ploj - Ratajc, »Med skrbmi in upanji,« *Večer*, 3. 1. 1991, 1.

49 Ibid.

50 Janko Saradjen, »Še vedno možne vse rešitve,« *Večer*, 3. 1. 1991, 4.

51 Po plebiscitu se je slovenski politični prostor v glavnem poenotil pri stališču o konfederativnem statusu. Slovenija se je začela dogovarjati za pogovore z drugimi republikami, saj je bila še prepričana, da so one resnični partner za pogovore in ne federacija. Gl. Repe, »Jugoslovanske notranjepolitične razmere in slovenska osamosvojitve,« 27.

republikami, zlasti zaradi ekonomskih razlogov, medtem ko se je drugi del zavzemal za popolno in dokončno ločitev od Jugoslavije.⁵² »Plebiscit je vsem političnim strukturam v Sloveniji (ne samo eni) vlil veliko mero samozavesti in poguma, zato upamo, da bodo politične bitke vsaj ob domačem ognjišču dostojanstvene in v korist vseh državljanov Slovenije.«⁵³

Slovenska vlada je prvi delovni dan v letu začela s sejo, ki se je nadaljevala tudi v prihodnjih dneh, in napovedala dve obsežni nalogi. Prva je bila celovita ocena razmer, posledic in učinkov dogajanja v Sloveniji ter odločitev na zvezni ravni. Zvezni zbor jugoslovanske skupščine je namreč dan pred novim letom sprejel več pomembnih zakonov, do katerih se je bilo treba opredeliti. Druga naloga pa je bila oblikovanje dokončnega programa dela za uresničitev plebiscitne odločitve za samostojno državo.⁵⁴

Seja o prihodnosti Slovenije se je začela v petek 4. januarja in nadaljevala v soboto 5. januarja. Potem ko je vlada v petek razpravljala o postopku za spremembo ustave, so njeni člani v soboto podrobno obravnavali delovni program osamosvajanja Slovenije. Seja, na kateri so obravnavali postopen odhod iz federacije, je potekala za zaprtimi vrati.⁵⁵ Za zaprtimi vrati se je v petek popoldne sestalo tudi vodstvo Demosa, kjer so se med drugim pogovarjali o poplebiscitni strategiji in o delu vlade. »Vendar je že velika tajnost, v katerem so ga pripravljali, in nenavadna lokacija sestanka – ljubljanska gostilna Urška – pričala, da ne gre za povsem navaden sestanek,« so dogodek

52 Saradjen, »Še vedno možne vse rešitve,« 4.

53 Ibid.

54 Majda Vukelić, »Program dela za pol leta,« *Delo*, 4. 1. 1991, 1.

55 »Kako in s kom iz Jugoslavije,« *Delo*, 7. 1. 1991, 1; Marko Pečauer, »Slovenska vlada pod Demosovim drobnogledom, vezi znotraj Demosa pa se tudi uradno rahljajo,« *Delo*, 7. 1. 1991, 3; »Teze za osamosvajanje,« *Dnevnik*, 7. 1. 1991, 5.

komentirali v *Delu*.⁵⁶ Vodstvo Demosa se je na sestanku izreklo za dokončen izstop iz Jugoslavije, hkrati pa so časopisi pisali tudi o uradnem rahljanju vezi znotraj te koalicije.⁵⁷ A Pučnik je za *Dnevnik* zavrnil pomisleke glede notranjih razhajanj. »*Veliko smo naredili, toda gledano z današnjimi očmi in z današnjimi izkušnjami, vendarle nismo povsem zadovoljni. To se nanaša zlasti na samo predsedstvo Demosa, ki je prepogosto delovalo kot debatni klub,*« je ocenil delovanje Demosa.⁵⁸ Njihov cilj je bil čimprejšnje sprejetje ustave, brez odvečnih zapletov in razhajanj.⁵⁹

Medtem pa so na seji vlade svoje poglede na način in trajanje ločevanja od federacije ter načrte za delovanje v prehodnem obdobju predstavili vsi vladni resorji oz. njihovi ministri. Od vseh je bil najbolj temeljit takratni obrambni minister Janez Janša, ki je predstavil podroben osnutek ureditve odnosov do JLA za čas do osamosvojitve. V razpravah vlade ni bilo več čutiti naklonjenosti povezavam v jugoslovanskem prostoru. Pogovori s Hrvaško in na zvezni ravni naj bi sicer še sledili, toda od njih niso pričakovali veliko.⁶⁰

Slovenija je morala v državi, ki so ji bili šteti dnevi, zavarovati predvsem lastne gospodarske, pa tudi druge interese. Vlada je med drugim sprejela predlog za imenovanje trinajstčlanskega Ekonomskega sveta, v katerem so bili mag. Velimir Bole, višji znanstveni sodelavec na Ekonomskem inštitutu Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, Franc Boštjančič, direktor Lipe iz Ajdovščine, dr. Franc Koren, Mohorjeva družba Celovec, Bogomir Kos, viceguverner Narodne banke Slovenije, Tomaž

56 Pečauer, »Slovenska vlada pod Demosovim drobnogledom,« 3.

57 Ibid.; Danilo Slivnik, »Ministri so za vroče...,« *Delo*, 7. 1. 1991, 3.

58 »Preboleti moramo še veliko otroških bolezni,« *Dnevnik*, 7. 1. 1991, 5.

59 Ibid.

60 »Kako in s kom iz Jugoslavije,« 1; »Za federacijo le kotizacija,« *Večer*, 7. 1. 1991, 2; »Teze za osamosvajanje,« 5.

Košir, predsednik Gospodarske zbornice Slovenije, dr. Keith Miles, direktor financ in administracije londonskega Institute for Economic Affairs, dr. Ivan Ribnikar, redni profesor na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani, Marjan Starc, direktor Mehana iz Isole, mag. Ervin Anton Schwarzbartl, predsednik skupščine občine Domžale, dr. Franjo Štiblar, izredni profesor na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, mag. Stane Valant, pomočnik generalnega direktorja Ljubljanske banke, d. d., mag. Draško Veselinović, Jugoslovanska borza, Ljubljana, in dr. Egon Žižmond, docent na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru.⁶¹

Prav tako je vlada razpravljala o vprašanju, katero zvezno odločitev sploh še upoštevati. V skladu z ustavnim zakonom so namreč v Sloveniji veljali le tisti zvezni predpisi, h katerim je dala soglasje tudi slovenska skupščina.⁶² Ko se je opredeljevala do vrste zveznih zakonov, je vlada razen za enega skupščini predlagala, naj jih ne sprejme. Soglasje je dala le začasne ukrepe o skupni devizni politiki.⁶³

Vlada se je zavedala, da je treba v času med plebiscitom in njegovo izvedbo okrepiti slovenski položaj, ne nazadnje tudi zato, ker se je Hrvaška že dejavno lotila reševanja svojega položaja in začela pogajanja za ureditev razmerij med republikami. Njene karte je razkril podpredsednik predsedstva Jugoslavije Stipe Mesić, ki je na nastopu 5. januarja nedvoumno napovedal začetek hrvaških pogajanj z Beogradom. V pogovore s hrvaškimi predstavniki naj bi neuradno pristal tudi Milošević, je še povedal Mesić, ki je bil celo prepričan, da je Milošević v svojih govorih pred volitvami celo spremenil nekatera prejšnja stališča.⁶⁴

61 »Za federacijo le kotizacija,« 2; »Teze za osamosvajanje,« 5.

62 »Kateri zakoni veljajo v Sloveniji?,« *Večer*, 4. 1. 1991, 1.

63 »Za federacijo le kotizacija,« 2.

64 Milan Predan, »Hitropotezni šah,« *Večer*, 7. 1. 1991, 1; Peter Potočnik,

Čas za slovo od Jugoslavije je nepreklicno tu

Čeprav je bilo še slišati glasove, ki so dopuščali možnost konfederacije, pa je bilo že jasno, da je pravzaprav edina možnost odhod iz Jugoslavije. Stanje v državi se je nezadržno slabšalo, zato je bilo treba zaščititi lastne interese. Temu so sledili tudi javnomnenjska podpora⁶⁵ in zapisi v časopisju:

»Tudi če ne bi bilo plebiscita o osamosvojitvi Slovenije, ravnanje slovenskih oblasti zdaj ne bi moglo in smelo biti obrnjeno drugam kot zgolj v sicer nepopularno, a edino smiselno sebično varovanje že dodobra načetega lastnega gospodarskega tkiva. /.../ Kakršnakoli obotavljivost in strankarsko obarvano cincanje pri vzpostavljanju lastnega ekonomskega sistema, vključno z bančnim in denarnim sistemom ter lastno ekonomsko politiko bi pomenilo naglo približevanje zadnjim krogom pekla brez kakršnekoli možnosti za vrnitev izgubljenih priložnosti.«⁶⁶

Kljub razhajanjem je bilo treba iskati sodelovanje in kompromise. Politiki so se, ne glede na strankarsko pripadnost, zavedali, da je treba takoj po plebiscitu začeti z ukrepi za njegovo izvedbo ter utrditi položaj Slovenije v pogajanjih z zvezo in drugimi republikami. Kriza v državi je bila tako velika, da so v *Delovi Sobotni* prilogi zapisali: »Čas slovesa od centralistično pogubne Jugoslavije je torej ne glede na nekatere morebitno varljive znake zdaj nepreklicno tu.«⁶⁷

»Mesič je odkril hrvaške karte,« *Delo*, 7. 1. 1991, 3; »Zgodovinski dogovor – 10. januarja,« *Večer*, 7. 1. 1991, 1; »Milošević bi se pogovarjal,« *Dnevnik*, 7. 1. 1991, 1.

⁶⁵ Piškurić, »Bili nekoč so lepi časi«, 154.

⁶⁶ Mija Repovž, »Čas za naglo slovo,« *Delo, Sobotna priloga*, 5. 1. 1991, 1.

⁶⁷ Ibid.

To prepričanje se je le še utrdilo, ko je 8. januarja v javnost prišla novica o srbskem vdoru v enotni monetarni sistem. Enajstega januarja je bila sklicana izredna seja slovenske skupščine, na kateri so razpravljali o ukrepih za zaščito Slovenije in njenega gospodarstva. »*Sedaj ni čas za mnogo besed, temveč za premišljeno in učinkovito ravnanje in za prava dejanja. Pred nami je najbolj kritična in ključna faza osamosvajanja Republike Slovenije,*« je v svojem govoru pred poslanci povedal Peterle.⁶⁸ Seznanil jih je s temeljnimi načrti vlade za zmanjševanje negativnih učinkov krize, predviden je bil tudi padec življenjske ravni. Glavni cilj bodoče denarne politike je bila trdnost valute. Pripravljala se je zakonodaja za ustanovitev lastne centralne banke, medtem ko bi lastno valuto uvajali postopoma.⁶⁹

Poslanci so se v razpravi zavzemali za aktivnejšo politiko zaščite slovenskih interesov ter za bolj razdelan gospodarski in socialni program. Nekateri so pričakovali strožja stališča, kot jih je pripravila vlada, konkreten program ukrepov, predvsem na finančnem področju, takojšen odvzem pristojnosti zveznim organom in prevzem aktivne pogajalske vloge pri sporazumnem razhodu z Jugoslavijo.⁷⁰ Najstarejši poslanec v parlamentu Ivan Dretnik iz Slovenske kmečke zveze je vlado pozval, naj odločno naredi vse za čimprejšnjo osamosvojitve. »*To naj bo zadnji denar, ki so nam ga ukradli,*« je dejal.⁷¹ Kljub kritikam so poslanci podprli vladni memorandum, hkrati pa še več sklepov, s katerimi so vlado pozvali, da do naslednje seje 23. januarja pripravi oceno razmer po plebiscitu in program aktivnosti za izvedbo plebiscitne odločitve o samostojnosti.⁷²

68 »Osamosvajanje bodo spremljali problemi,« *Večer*, 12. 1. 1991, 4.

69 Ibid.; »Vlada pripravljena na samostojnost,« *Delo*, 12. 1. 1991, 3.

70 »Poslanci zahtevajo zakone,« *Večer*, 12. 1. 1991, 2; »V jugoslovanski zapuščinski pravdi Slovenija ne bi smela biti oškodovana,« *Delo*, 12. 1. 1991, 3.

71 »Poslanci zahtevajo zakone,« 2.

72 Jana Taškar, »Štirje sklepi na poti v samostojno Slovenijo,« *Delo*, 12. 1. 1991, 1; »(Pre)lahko v samostojnost,« *Dnevnik*, 12. 1. 1991, 4.

Zaključek

Plebiscitni čas je poenotil Slovence, ki so se skušali rešiti iz vrtinca hude gospodarske in politične krize ter poglobljanja pravne anarhije, v katero je tonila Jugoslavija. V samostojni poti so videli večje možnosti za samostojno sprejemanje odločitev, hitrejši gospodarski razvoj in nasploh boljše življenje. Tudi dogodki v tem kratkem razponu, ki ga predstavlja prispevek, so jim pokazali, da druge možnosti ni bilo več. Javna podpora osamosvojitvenim procesom je bila velika, pri čemer časopisni članki odpirajo možnost za pogled v ta pester čas. A čeprav so se politične stranke zavedale, da je treba sprejeti vse potrebne osnove na zakonodajnem, gospodarskem in finančnem področju, so se v teh postopkih prav tako kazala velika nesoglasja med njimi. Za sporazum med njimi je bilo potrebno dogovarjanje in sklepanje kompromisov, kar se je pokazalo že pri samem plebiscitu.⁷³ Del polemik med Demosom in opozicijo je viden tudi v časopisju, nesoglasja pa so bila hitreje pozabljena ob vedno novih pretresih, ki so prihajali iz Beograda.

73 Boštjan Furlan, Ožbej Peterle in Marko Balažic, *Slovenija in pika!*, 1 (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016), 202; Božo Repe, *Slovinci v osemdesetih letih* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001), 73.

*The Post-Plebiscite Atmosphere:
A Brief Insight into Media Reporting
Between 1990 and 1991*

Summary

The author presents the prevailing atmosphere in Slovenia in the short period from the plebiscite to the first days of January 1991, when it was finally clear that the only possible solution for Slovenia was to leave Yugoslavia, grounding the presentation in newspaper sources of that period. Although there were still individual voices that allowed for the possibility of confederation, the political and economic situation in the country deteriorated to such an extent that Slovenia had to think primarily of protecting its own interests.

The idea of a plebiscite and a different political future had been forming gradually, maturing for a number of years. The process took place in the midst of a global crisis of the communist systems. For most of the Eastern Bloc countries, the landmark year was 1989, when many of the communist regimes fell. In Yugoslavia, however, Serbian nationalism was flaring up. In fact, the 1980s were marked by continuous crises, both economic and political. Toward the end of the year 1990, the signs of the country's disintegration became completely evident: Yugoslavia was sinking into anarchism concerning its economy and law.

Despite some political differences, it is evident from the newspaper sources that the period around the plebiscite united the Slovenes, who were trying to emerge from the turmoil of a

severe economic and political crisis and the anarchy surrounding the law, to which Yugoslavia had been sinking. This was also reflected in the strong support of the vote for autonomy. The Slovenes saw in the prospect of autonomy greater possibilities for independent decision-making, faster economic development and a better life in general. It was also the events in the short time-span covered by this paper that showed them that this was the only possible way out of the Yugoslav crisis.

Following the plebiscite, all the necessary fundamentals for its implementation in the legislative, economic and financial areas had to be adopted. However, considerable disagreements among the political parties in the procedures relating to the adoption of such fundamentals were often evident. Still, the politicians were aware of the need to cooperate and seek compromises, as Slovenia's position had to be consolidated, a new legal and economic system as well as the country's own army had to be established, federal institutions had to be replaced with the country's own ones, integration of the country in the European area had to be established and plans for international recognition had to be made.

Prejeto: 6. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Tamara Griesser Pečar¹

Nemčija in slovenska osamosvojitve²

Izvleček

Nemčija je bila glede Jugoslavije še vse do desetdnevne vojne v Sloveniji leta 1991 zelo zadržana. Do napada jugoslovanske vojske na Slovenijo se nemška politika ni razlikovala od tiste na celotnem zahodu, usmerjena je bila v podporo ohranitve celovite Jugoslavije. Nasilje, ki ga je nemška politika odločno zavračala, pa je njeno stališče začelo spreminjati. Najprej je stavila na skupna pogajanja, s članicami Evropske skupnosti in ZDA je iskala rešitev iz krize. Šele od jeseni 1991 naprej pa za Nemčijo ni pa bilo več toliko vprašljivo, ali bosta državi priznani ali ne, temveč najti pravi trenutek za to. Nemški kancler Helmut Kohl je 27. novembra napovedal, da bo Nemčija priznala Slovenijo in Hrvaško še pred božičem. Takrat je začela Nemčija lobirati za to, da se ji priključijo tudi druge države ES, kljub nasprotovanju Združenih narodov in ZDA. Na zasedanju zunanjih ministrov

- 1 Doc. dr. Tamara Griesser Pečar, višja raziskovalka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, Ljubljana, tamara.griesser@gmx.at.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 *Zgodovinsko-pravni vidiki kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

16. decembra so članice ES sklenile, da bo priznanje Slovenije in Hrvaške začelo veljati 15. januarja 1992. To je bil velik diplomatski uspeh Nemčije.

KLJUČNE BESEDE: *samoodločba narodov, mednarodno priznanje, Evropska skupnost, Hans-Dietrich Genscher, Helmut Kohl, Alois Mock, KVSE, Badinterjeva komisija, Hans van den Broek, Johann Georg Reißmüller*

Abstract

Until the Ten-Day War in Slovenia in 1991, Germany was very reserved about Yugoslavia. Until the Yugoslav army attack on Slovenia, German's policy did not differ from that of the entire West; it was focused on the support and preservation of the integrity of Yugoslavia. However, the violence that German politics firmly rejected started a change in her position. First, she supported joint negotiations: together with the members of the European Community and the United States, she was looking for a solution to the crisis. But from autumn 1991 on, it was no longer questionable for Germany whether the two countries would be recognized or not, but to find the right moment to do so. On 27 November, German Chancellor Helmut Kohl announced that Germany would recognize Slovenia and Croatia before Christmas. At that time, Germany began to lobby other EC countries to join her, despite opposition from the United Nations and the USA. At the Foreign Ministers' meeting on 16 December, EC members decided that the recognition of Slovenia and Croatia would enter into force on 15 January 1992. That was Germany's great diplomatic success.

KEY WORDS: *the right of self-determination, international recognition, European Community, Hans Dietrich Genscher, Helmut Kohl, Alois Mock, CSCE (Conference on Security and Cooperation), Badinter Commission, Hans van den Broek, Johann Georg Reißmüller*

Slovenija je svojo samostojnost razglasila 25. junija 1991. Kljub temu pa je Jugoslavija ostala objekt mednarodnega prava do konca leta 1991 oz. začetka leta 1992. Dne 16. decembra 1991 je bilo v Bruslju srečanje dvanajstih zunanjih ministrov Evropske skupnosti (ES),³ na katerem so sprejeli deklaracijo o priznanju novih držav v vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi. Zedinili so se o splošnih kriterijih in o časovnici. Priložena pa je bila tudi »Deklaracija o Jugoslaviji«, v kateri je bilo zapisano, da bo ES priznala vse jugoslovanske republike, ki izpolnjujejo kriterije. Ti pa so bili: pravna država, spoštovanje človekovih pravic, zaščita manjšin in spoštovanje načela nedotakljivosti meja.⁴ To je pomenilo velik korak naprej, ker je s tem s strani ES prizna-

3 V Evropsko unijo (EU), kot jo poznamo danes, se je preoblikovala šele po Lizbonski pogodbi 13. decembra 2007. Sicer je po Maastrichtski pogodbi že prevzela ime EU, vendar je bila v Lizboni sprejeta t. i. temeljna in reformna pogodba, ki je povzela večino tega, kar je bilo zajeto v t. i. ustavi v Rimski pogodbi, ki sta jo na referendumu Francija in Nizozemska zavrnila. Lizbonska pogodba je vključevala pravno združitev Evropske unije in Evropske skupnosti, pa seveda še druge zadeve kot razširitev postopka soodločanja na policijsko in pravosodno sodelovanje v kazenskih zadevah, večjo vključenost nacionalnih parlamentov v oblikovanje zakonodaje EU itd. »Unija nadomesti Evropsko skupnost in je njena naslednica.«, (člen 1, Splošne določbe), pridobljeno 8. 4. 2021. https://www.uradni-list.si/files/RS_-2008-004-00021-MP~P001-0000.PDF.

4 Hans-Dietrich Genscher, *Erinnerungen* (Berlin: Siedler Verlag, 1995), 960–963.

nje samostojne Slovenije in Hrvaške začelo veljati 15. januarja 1992. Nemčija je priznala Slovenijo že s 23. decembrom 1991 po sklepu, ki ga je sprejela nemška vlada 19. decembra. Nemški predsednik Richard von Weizäcker je potem v pismu predsedniku Slovenije Milanu Kučanu sporočil, da Zvezna republika Nemčija priznava Republiko Slovenijo kot samostojno državo in da nemški narod pozdravlja Slovenijo v svetovni skupnosti neodvisnih držav. Diplomatske stike pa je Nemčija navezala skupaj z drugimi članicami ES 15. januarja 1992. Istega dne je tudi Avstrija priznala Slovenijo, dva dni prej pa Vatikan.⁵

Kako pa je prišlo do tega, da so se države ES, ki niso bile naklonjene odcepitvi Slovenije in Hrvaške od Jugoslavije, za priznanje vendarle odločile? Nemčija in Danska sta bili za priznanje, Francija je omahovala, britanska vlada je temu nasprotovala, kot tudi večina držav ES, Washington in generalni sekretar Združenih narodov. Tukaj je seveda Nemčija igrala odločilno vlogo in dejstvo, da so Nemčiji na koncu sledile države ES, je bil velik diplomatski uspeh nemške vlade. Že 27. novembra 1991 je kancler Helmut Kohl med debato o proračunu v nemškem parlamentu (Bundestag) napovedal, da bo vlada še pred božičem priznala Slovenijo in Hrvaško.⁶ To ni bila izjava, ki mu je ušla slučajno, bila je očitno dobro pripravljena, ker si je že dan prej na srečanju krščansko-demokratskih ministrskih

5 Deutsche Botschaft in Laibach. Völkerrechtliche Anerkennung Sloweniens (aus dem Archiv des Außenamts), www.laibach.diplo.de/Vertretung/laibach/de/02/.../Historisches.html; Mojca Pristaved Đogić, »Priznanja samostojne Slovenije«, 2, Državni zbor, pridobljeno 2. 4. 2021. https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2016/Priznanja_samostojne_Slovenije.pdf

6 Genscher, *Erinnerungen*, 958; Klaus Peter Zeitler, *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher* (Marburg: Tectum Verlag, 2000), 317.

predsednikov na gradu Stuyenberg v Belgiji pridobil podporo za to svojo napoved. Tam so bili navzoči naslednji predsedniki vlad: Giulio Andreotti (Italija), Wilfried Martens (Belgija), Jacques Santer (Luxemburg), Ruud Lubers (Nizozemska) in Konstantin Mitsotakis (Grčija).⁷ Dejansko je potem nemška vlada 13. decembra sporočila, da bo še pred božičem priznala Slovenijo in Hrvaško. Ta izjava je naletela na burno reakcijo. Generalni sekretar Združenih narodov Javier Pérez de Cuéllar in ameriški zunanji minister James Addison Baker sta to hotela na vsak način preprečiti.

Je pa tudi Badinterjeva arbitražna komisija, ki je bila ustanovljena 27. avgusta 1991, zato da se razčistijo aktualna mednarodnopravna vprašanja – do leta 1993 je izdala kar 15 strokovnih mnenj – 11. januarja 1992 dala priporočilo, da države ES Slovenijo priznajo. Že v prvem mnenju, ki je obravnavalo mednarodnopravni status Socialistične Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), je komisija 29. novembra 1991 zaključila s spoznanjem, da je SFRJ v razsulu in da njeni federativni organi ne poslujejo več. Komisijo je sestavljalo pet članov ustavnih sodišč: Francije, Nemčije, Italije, Španije in Belgije. Njen predsednik je bil Francoz Robert Badinter, po njem je bila komisija potem imenovana, nemški član pa je bil Roman Hercog, poznejši nemški predsednik.⁸

7 Norbert Both, *From Indifference to Entrapment. The Netherlands and the Yugoslav Crisis 1990–1995* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), 131, pridobljeno 26. 4. 2021, JSTOR, www.jstor.org/stable/j.ctt46mspo; Ralph Piotrowski, *Sprache und Außenpolitik. Der deutsche und US-amerikanische Diskurs zur Anerkennung Kroatiens* (doktorska disertacija, Humboldt Univerza Berlin, 2003), 67, pridobljeno 3. 4. 2021, www.diss.fu-berlin.de/diss./servlets/FUDISS_derivate_000000001188.

8 Piotrowski, *Sprache und Außenpolitik*, 62,71; Astrid Fechner, *Die Badinter-Kommission. Eine kritische Analyse der ersten drei Gutachten* (Seminar, Friedrich-Schiller Universität Jena, Institut für Politikwissenschaft, 2012), 4–8.

Vprašanje odcepitve republik in tujina

V času, ko je razpadala Jugoslavija, je potekal tudi razpad komunističnih režimov po celi Evropi in Nemčija se je ponovno združevala, kar je povzročalo določeno nelagodje pri nekaterih sosedih. Čeprav je bila Zvezna država Nemčija ustaljena demokracija, je predsednica britanske vlade Margaret Thatcher jasno povedala, da Velika Britanija ne želi združene Nemčije.⁹ V Vatikanu je bil papež Janez Pavel II, ki je pomagal rušiti komunistični sistem, in to ne samo na Poljskem. Najprej je spodbudil pogum sonarodnjakov, da se postavijo komunistični diktaturi po robu, potem pa tudi pogum vseh za železno zaveso in tudi v Jugoslaviji. Kmalu je bilo konec železne zaves, Berlinskega zidu, Varšavskega pakta in tudi blokovske delitve. Nemčija se je ponovno združila, Evropa je dobila perspektivo za mir in enotnost in NATO se je razširil na vzhod. Vendar se je zahod takrat v prvi vrsti ukvarjal z Irakom, razpadom Varšavskega bloka in temu, kar je sledilo v Sovjetski zvezi, ne pa toliko z dogajanjem na Balkanu.

»Jugoslavija se je preživela«, je napisal dopisnik nemškega časopisa *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) Viktor Meier. »V trmastem odnosu zahodnih krogov do političnih procesov v Jugoslaviji se kaže splošna dilema glede načela nacionalne samoodločbe«¹⁰ Zahteva po samoodločbi, ki je bila ena od 14

9 Bolj ironično je dodala: »Nemčijo ljubim tako zelo, da bi najraje imela dve od njih.« Joseff Josse, »Zeitgeist/Wiedervereinigung. Ein Hort der Friedfertigkeit«, *Die Zeit*, 13. 11. 2019, pridobljeno 3. 3. 2021, <https://www.zeit.de/politik/2019-11/wiedervereinigung-deutschland-europaeische-union-frieden-macht>.

10 Victor Meier, »Die Rolle der Nationalitäten im Systemwandel«, v: *Von der Ost-West Konfrontation zur Europäischen Friedensordnung*, ur. Günther Wagenlehner, Südosteuropa-Studien 50 (München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1992), 65

točk, ki jih je ameriški predsednik Woodrow Wilson predstavil v programatskem govoru za preureditev sveta v ameriškem kongresu 8. januarja 1918 in ki je seveda igrala centralno vlogo po prvi svetovni vojni na pariški mirovni konferenci, ko so sile antante določale smernice za prihodnost Evrope, je bila ponovno v ospredju. Obraz Evrope se je po prvi svetovni vojni popolnoma spremenil. Takrat je vojna uničila štiri imperije, leta 1914 je bilo v Evropi 17 monarhij in tri republike (Švica, Francija, Portugalska), po vojni pa še samo 13 monarhij, zraslo pa je število republik na 13. Nastalo je kar devet novih držav.¹¹ Tudi po padcu komunizma se je obraz Evrope zelo spremenil in ponovno je bila samoodločba v ospredju, tako pri združitvi obeh Nemčij kot tudi pri razpadu Jugoslavije in Sovjetske zveze. Tudi tokrat so nastale nove države, po razpadu Sovjetske zveze kar 15, po razpadu Jugoslavije pa šest, če se upošteva Republiko Kosovo, ki je razglasila svojo samostojnost šele leta 2008, kar sedem.¹²

Tudi Ustanovna listina Združenih narodov v čl. 1 in 55 navaja »*self-determination*« [samoodločbo], vendar ta ni natančno opredeljena in dopušča različne interpretacije.¹³ Seveda se konflikti v Jugoslaviji niso začeli šele leta 1990, ko so Srbi razglasili avtonomno Krajino, v katero so vključili tudi Plitvička jezera, kar je sprožilo vojaški konflikt med Srbi in Hrvati, prisotni so bili ves čas obstoja te države, močno pa so izbruhnili po Titovi smrti. Nemogoče je v tem kontekstu obravnavati vse aspekte teh konfliktov, ki so vodili do razpada – od gospodarskih raz-

11 Prim.: Tamara Griesser Pečar, »Prvo povojno leto v Evropi in po svetu«, *Studia Historica Slovenica* 20, št. 2 (2020), 335–357.

12 Kosovo je priznalo 115 držav, tudi 22 držav EU (z Veliko Britanijo, ki je 2020 iz EU izstopila) in 26 držav NATA.

13 »Charter of the United Nations and Statute of the National Court of Justice« (San Francisco, 1945), 2 in 11, pridobljeno 10. 4. 2021, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.

hajanj med razvitimi in nerazvitimi republikami, o kosovskem vprašanju, o delni razveljavitvi ustave, o vprašanju človekovih pravic itd. Dejstvo pa je, da zahod – tako države ES kot tudi Združene države Amerike (ZDA) – ni dojel, da so konflikti dosegli raven, iz katere ni bilo poti nazaj, da gre torej za začetek razpada multinacionalne države, ki je od vsega začetka združevala narode z zelo različno preteklostjo, doumevanjem vrednot, verskimi prepričanji in razvojnim stanjem. Dopisnik FAZ Victor Meier je ocenil, da zahodni strategji slovenskih in hrvaških namenov sploh niso jemali resno, ker se še nikoli niso srečali s tako »*masivno, kolektivno mešanico politično zgrešene- ga ocenjevanja, miselne lenobe in površnosti*« *predstavnikov be- ograjskega diplomatskega zbora, »ki nosijo del odgovornosti za katastrofalne zmote zahodne politike do Jugoslavije*«.¹⁴ Navedel je nekaj imen, med njimi tudi nemškega veleposlanika Hansa von Eifella. Evropski zunanji ministri so še 27. in 28. oktobra 1990 na izrednem zasedanju Sveta Evrope v Rimu izrazili željo, naj demokratični proces v Jugoslaviji uspe, hkrati pa so pou- darjali teritorialno integriteto Jugoslavije. Na zasedanju Sveta Evrope sredi novembra 1990 v Rimu pa je politični direktor prvič opozoril nemškega zunanjega ministra Hansa-Dietricha Genscherja, da tisti, ki se zavzemajo za neokrnjenost Jugosla- vije niso identični s tistimi, ki se zavzemajo za demokracijo in človekove pravice.¹⁵

Nemčiji se je očitalo, da je predčasno podpirala razpadanje Jugoslavije, ker se je zavzemala za priznanje novo nastalih držav Slovenije in Hrvaške. V angleško-ameriškem območju je

14 Victor Meier, *Wie Jugoslawien verspielt wurde* (München: C. H. Beck, 1995), 383. Navedel je še naslednja imena: Warren Zimmermann (ZDA), Sergio Vento (Italija), Michel Châtelais (Francija), Peter Hall (Velika Britanija).

15 Piotrowski, *Sprache und Außenpolitik*, 58; Both, *From Indifference to Entrapment*, 89.

bilo celo zelo razširjeno prepričanje, da je predčasno priznanje obeh držav omejevalo skupno prizadevanje ES za rešitev in da je bilo celo soodgovorno za poznejše eskalacijo nasilja v Bosni in Hercegovini. Zunanji ministri v Luksemburgu so se 23. junija 1991 namreč dogovorili, da ne bo enostranskih priznavanj. Skupno so se hoteli zavzemati za ohranitev celovitosti Jugoslavije.¹⁶ Beograd je Nemčiji pripisal soodgovornost za propad Jugoslavije in srbski predsednik Slobodan Milošević, ki se je kasneje na mednarodnem sodišču v Haagu zagovarjal zaradi genocida na Balkanu, je nemškega zunanjega ministra Hansa-Dietricha Genscherja označil za »glavnega zločinca, ki je zakrivil razpad Jugoslavije«.¹⁷ Nemčiji pa naj bi sekundirala Avstrija in Vatikan.

Tudi v publicistiki in znanstveni literaturi se je mit o nemškem predčasnem priznanju obeh držav in odgovornosti za razpad Jugoslavije in s tem tudi za vse, kar je sledilo, dolgo držal.

Dejansko pa je prav nasprotno zahodna politika, predvsem ES in ZDA, predolgo vztrajala pri enotnosti in celovitosti Jugoslavije. Krčevito se je držala predstave, da je Jugoslavija dejavnik miru na Balkanu. Še 29. in 30. maja 1991 sta se v Beogradu predsednik Evropske komisije Jacques Delors in predsedujoči ES ter ministrski predsednik Luksemburga Jacques Santer zavzemala za integriteto Jugoslavije. Šla sta celo tako daleč, da sta obljubljala, da lahko Jugoslavija »takoј« mimo vseh običajnih pravil postane asociirana članica ES. Obljubljala sta kredit v višini 5,5 milijarde dolarjev in črtanje dela dolgov.¹⁸ Poleg poli-

16 Ansgar Baums, *Deutsche Anerkennungspolitik 1991. Studienarbeit* (Berlin: Grin Verlag, 1999), 7–8.

17 »Deutsche Drängler«, *Spiegel*, 6. 9. 2004, 44.

18 Victor Meier, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, 386–387; Michael Mertens, »Oder es wird zerfallen«, *FAZ*, 12. 1. 2012, 7; Holm Sundhausen, *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten 1943–2011* (Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 2014), 319.

tične krize je bila Jugoslavija namreč v hudi gospodarski krizi. Bruto nacionalni proizvod je konec leta 1990 padel na raven leta 1979, zmanjšal se je za kar 7,6 %, trgovinski primanjkljaj je dosegel 4,5 milijarde dolarjev, industrijska produkcija se je zmanjšala za 10 %, 1,4 milijona ljudi je bilo brezposelnih, inflacija se je zvišala na 75 % in neto zadolžitev v tujini je dosegla 17 milijard dolarjev.¹⁹ ES je 24. junija 1991 v Bruslju podpisala z jugoslovansko vlado tretji finančni protokol v višini 730 milijonov ECU²⁰ za ohranitev enotne države. Petega julija pa so po napadu Jugoslovanske ljudske armade (JLA) na Slovenijo zunanji ministri sprejeli sklep o embargu na orožje. Prekinili so tudi izvajanje drugega in tretjega finančnega protokola do trenutka, ko bi se situacija spet normalizirala.²¹

Še 9. maja 1991 se je ES izrekla v prid enotni združeni demokratični državi Jugoslaviji in 8. junija 1991 zahtevala, da se Jugoslavija vrne k ustavnopravni ureditvi, ki je bila kršena s tem, da na seji predsedstva SFRJ Hrvat Stipe Mesić ni bil izvoljen za predsednika predsedstva.²²

Za ZDA je bila Jugoslavija torej dejavnik stabilnosti v Evropi, zato se je zavzemala za ohranitev enotne države Jugoslavije, kot je poudarjal ameriški zunanji minister James Baker v Berlinu

19 Jens Reuter, »Systemwandel in Jugoslawien. Die katastrophale Wirtschaftslage als limitierender Faktor«, v: *Von der Ost-West Konfrontation zur Europäischen Friedensordnung*, ur. Günther Wagenlehner, Südosteuropa-Studien 50 (München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1992), 156–157.

20 ECU je bila evropska denarna obračunska enota, predhodnica evra.

21 Simone Pieroth, »Chronologie der Europäischen Integration 1991«, v: *Jahrbuch der Europäischen Integration 1991/92*, ur. Werner Weidenfeld in Wolfgang Wessels (Bonn: Europa Verlag, Institut für Europäische Politik, 1992), 465.

22 Ustava je predvidevala izvolitev po turnusu. Stipe Mesić ni bil izvoljen dvakrat, 15. in 17. maja 1991. Šele v tretjem poizkusu 1. julija je bil končno izvoljen – med vojno v Sloveniji. Bil je zadnji predsednik predsedstva razpadajoče Jugoslavije (do 3. oktobra 1991).

18. junija 1991. Okrepile pa bi se naj tam samo demokratične strukture. V Beogradu pa je 21. junija Baker svojo berlinsko izjavo še podčrtal. Poudaril je, da nasprotuje odcepitvi posameznih republik, kar je povedal tudi slovenskemu predsedniku Milanu Kučanu in hrvaškemu predsedniku Franju Tuđmanu. Je pa jugoslovansko vlado svaril pred uporabo sile. »*If you force the United States to choose between unity and democracy, we will always choose democracy.*« [Če se morajo Združene države odločiti za enotnost ali za demokracijo, se bomo vedno odločili za demokracijo.]²³

Vzrok za nasprotovanje pa ni bil zgolj ohranjanje stabilnosti na Balkanu, na to so vplivali tudi različni motivi in interesi. Eden teh je bilo tudi zavezništvo med drugo svetovno vojno, kar se je poudarjalo tako v ZDA kot tudi v Angliji in Franciji. Francoski predsednik Francois Mitterrand je spominjal na to, da sta Nemčija in Francija med drugo svetovno vojno imeli različne zaveznike, »Nezavisna država Hrvatska« je bila na strani Nemčije, Srbija pa na strani zahodnih zaveznikov.²⁴ Dopisnik FAZ Viktor Meier v primeru Anglije in Francije navaja tudi »*sentimentalne motive*«, ker sta se obe državi nekako šteli za »*politični soustanoviteljici*« Jugoslavije.²⁵ Rusija, ki je imela tradicionalno posebne zveze s Srbijo, obe sta bili tudi del pravoslavnega sveta, pa se je bala, da bi razpad Jugoslavije služil kot neke vrste vzorec za razpad Sovjetske zveze. Tudi na zahodu so premišljevali v tej smeri. Italija in Španija, delno tudi Francija so razpadu nasprotovale iz notranjepolitičnih razlogov. Bale

23 Victor Meier, *Jugoslawien*, 381; Sundhausen, *Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten*, 319; Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 103–106.

24 Tukaj gre za popačenje zgodovine, kot je opozoril tudi Johann Reißmüller v FAZ. Johann Georg Reißmüller, »Motive einer falschen Politik«, *FAZ*, 15. 4. 1992, 1.

25 Victor Meier, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, 388.

so se, da bi tudi pri njih doma to spodbudilo manjšine – na Južnem Tirolskem, pri Baskih in Kataloncih.

Pot do priznanja Slovenije

Nemčija je bila glede Jugoslavije še vse do desetdnevne vojne v Sloveniji leta 1991 zelo zadržana. Nekako je prevladovalo prepričanje, da zaradi lastne združitve 3. oktobra 1990 ne more sodelovati pri razdružitvi neke druge države. Seveda je to nesmisel, saj je veljala pravica do samoodločbe, ki je temeljila na »Resoluciji Generalne skupščine OZN 1514« (14. decembra 1960) in seveda tudi na Helsinški listini o človekovih pravicah s 1. avgusta 1975. Vzrok pa ni bil zgolj ta. Nemčija, ki je postala večja in močnejša po združitvi, je bila zadržana tudi zaradi svoje vloge med drugo svetovno vojno, na katero so jo spominjale nekatere članice ES, predvsem Nizozemska. Pri Nizozemski pa je bilo treba upoštevati ne samo nemško okupacijo in stare zamere, ki so segale vse do 17. stoletja, ko je Holandska igrala pomembno vlogo, temveč tudi čisto aktualno zamero, ker je Nemčija zavrnila njeno zahtevo, da se v proces združevanja med Zvezno Republiko Nemčijo in Nemško Demokratično Republiko vključi vse sosednje države. Ob združitvi je zaradi vseh teh pomislekov kancler Helmut Kohl obljubil, da ne bo nobenih stranpoti oz. nemških solističnih akcij.²⁶

Večina Nemcev ni imela pojma o politični situaciji v Jugoslaviji, čeprav so tja hodili na dopust. Še celo Helmut Schmidt, ki je bil nemški kancler od leta 1974 do 1982, je v svoji knjigi

26 17. Juli 1990, Erklärung vor der Bundespressekonferenz in Bonn, pridobljeno 13. 3. 2021, www.presseurop.eu/de/content/article/351591-der-preis-der-einheit; FAZ, 2. 10. 1990, 1; Tamara Griesser Pečar, »Vloga Nemčije pri osamosvojitvi Slovenije«, *Studia Historica Slovenica* 12, št. 2/3 (2012), 355–378.

Die Deutschen und ihre Nachbarn v poglavju o Titu priznal, da je imel zelo pomanjkljivo znanje o Jugoslaviji. Kljub številnim potovanjem tja so mu odnosi »med narodi in državami Balkana postali jasni le v grobih obrisih in delno«. ²⁷ Seveda pa bili so v nemškem zunanjem ministrstvu strokovnjaki, ki so imeli dober pogled v stanje, vendar je do maja 1991 Jugoslavijo obdeloval »Referat 214«, ki je bil precej obsežen, saj je bil pristojen za vso socialistično Evropo razen Sovjetske zveze, torej od Poljske do Albanije. ²⁸ Po Michaelu Libalu, ki je bil na čelu oddelka »Jugovzhodna Evropa« v nemškem zunanjem ministrstvu, ki je bil ustanovljen maja 1991, je tudi zunanji minister Genscher »kultiviral Jugoslavijo kot vodilnega člana gibanja neuvrščenih«. ²⁹

Na drugi strani pa so bili v Nemčiji zaposleni številni Jugoslovani (Hrvati, Srbi, Bošnjaki, pa tudi Slovenci), ³⁰ ki so redno pošiljali denar domov in ki so se vedno močnejše oglašali. Predvsem Hrvati pa so že januarja 1991 v Nemčiji organizirali demonstracije proti srbskemu nasilju in zahtevali samostojno Hrvaško. Udeležilo se jih je deset tisoč Hrvatov. Februarja so se v deželi Hessen demonstrantom pridružili tudi nekateri znani politiki, med njimi deželni ministrski predsednik Hans Eichel,

27 Michael Mertens, »Oder es wird zerfallen«, aktualizirano 15. 1. 2012, pridobljeno 12. 4. 2021, https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/erkennung-sloweniens-und-kroatiens-vor-20-jahren-oder-es-wird-zerfallen-11602228.html?printPagedArticle=true#pageIndex_3.

28 Organisationsplan des Auswärtigen Amtes (januar 1990), pridobljeno 22. 4. 2021, https://www.ifz-muenchen.de/fileadmin/user_upload/Forschung/AA/AA_Dokumente/000-ZD%20A_Organisationsplan%20AA.pdf.

29 Michael Libal, *Limits of Persuasion. Germany and the Yugoslav Crisis, 1991–1992* (London: Praeger, 1991), 5.

30 Hrvatov in Slovencev je bilo okoli 500.000. Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 179.

Friedrich Vogel in Joschka Fischer.³¹ Nemški zvezni kancler Helmut Kohl pa je 19. februarja 1991 v pismu jugoslovanskemu ministrskemu predsedniku Anteju Markoviću izrazil zaskrbljenost zaradi zaostritve situacije v Jugoslaviji, vendar je tudi napisal, da Nemčija podpira stališče ES, to se pravi, da se zavzema za celovitost Jugoslavije.³² Prva debata o jugoslovanskem vprašanju v nemškem parlamentu (Bundestagu) je bila konec februarja 1991. Razvidno je bilo, da takrat o tem ni bilo razhajanja mnenj med vlado in parlamentom.³³ Seveda pa se je Genscher v prvi polovici leta 1991 srečal s številnimi predstavniki Jugoslavije oz. republik, ki so se hotele odcepiti, tako npr. 3. februarja v Davosu z Janezom Drnovškom, ki je bil takrat še član jugoslovanskega predsedstva, 20. marca pa sta ga obiskala slovenski predsednik Milan Kučan in zunanji minister Dimitrij Rupel. Svetoval jima je, naj se ne prenaaglijo, naj ne naredijo nobenih nepremišljenih korakov in naj iščejo rešitev za federativno državo z drugačno ustavno ureditvijo.³⁴

Do napada jugoslovanske vojske na Slovenijo, torej do desetdnevne vojne, se nemška politika ni razlikovala od tiste na celotnem zahodu, usmerjena je bila v podporo ohranitve Jugoslavije. Nasilje, ki ga je nemška politika odločno zavračala, pa je njeno stališče začelo spreminjati. Najprej je stavila

31 Carsten Müller, »Die Rolle der Bundesregierung bei der Anerkennung Kroatiens und anderer Teilstaaten nach dem Zerfall Jugoslawiens«, *FAZ*, 15. 2. 2012, pridobljeno 12. 4. 2021, https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/anerkennung-sloweniens-und-kroatiens-vor-20-jahren-oder-es-wird-zerfallen-11602228.html?printPagedArticle=true#pageIndex_8; Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 243–245.

32 Nenad Ivanković, *Bonn: Die Zweite Kroatische Front* (Giessen: Justus-Liebig-Universität, 1996), 22.

33 Deutscher Bundestag, DIP 12/9 21.02.1991, 404B-416B; »Bundestagsdelegation will Amselfeld besuchen«, *FAZ*, 11. 3. 1991, 1.

34 Genscher, *Erinnerungen*, 931.

na skupna pogajanja, z ES in ZDA je iskala rešitev iz krize. V svojih spominih je Genscher napisal:

»Za nemško zunanjo politiko sta bila dva aspekta še posebej pomembna, zlasti glede na naše zelo občutljive in zgodovinsko zelo obremenjene odnose s to regijo. Prvič, da ne bi spodbujali centrifugalnih teženj, in drugič, da v jugoslovanski politiki ne bi nastopali sami. Nemška javnost in politične stranke – to je veljalo tudi za FDP³⁵ – se tega niso vedno v celoti zavedale. Enotnost v Evropski skupnosti je bila nujno potrebna, če nismo želeli starih frontnih položajev iz prve in druge svetovne vojne, ki bi ogrožale novo Evropo. Najti je bilo potrebno skupno stališče v krogih ES, pa tudi v KVSE.«³⁶

To stališče pa se je s stopnjevanjem nasilja spreminjalo (med drugim napad na Dubrovnik in alarmantna ocena UNESCO, da je 30 % stavb starega mesta poškodovanih), dozorevalo je spoznanje, da je evropska politika popolnoma zgrešena. Nemčija je bila potem pripravljena priznati Slovenijo in Hrvaško ne glede na stališče držav ES.

Mediji

Velik vpliv na to, da se je začelo vzdušje v Nemčiji spreminjati, so imeli nekateri časopisi, tako *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ), *Die Welt* in na regionalni ravni *Deister-und Weserzeitung*. Drugi, kot npr. *Die Zeit*, *Der Spiegel* in *Süddeutsche Zeitung*, pa so prav nasprotno – in to še dolgo po tem, ko se je začela vojna na Hrvaškem in pozneje v Bosni in Hercegovini

35 FDP (Freie Demokratische Partei/Svobodna demokratska stranka).

36 Ibidem, 932.

– vehementno zagovarjali stališče, naj se Nemčija ne vmešava v to vprašanje, oz. so bili naklonjeni temu, da Jugoslavija ostane v takratnih mejah. Tudi nemška tiskovna agencija dpa je zelo enostransko poročala, ker je o Sloveniji dolgo poročala iz Beograda. Na tiskovnih konferencah v Cankarjevem domu po desetdnevni vojni ni bila zastopana. Šele po protestu odgovornega urednika *Deister-und Weserzeitung* dr. Hermanna Griesserja, ki je bil po desetdnevni vojni v Sloveniji prisoten tudi na tiskovnih konferencah v Cankarjevem domu, je dpa nehala o Sloveniji poročati iz Beograda.³⁷

Predvsem komentarji Johanna Georga Reißmüllerja v FAZ so močno vplivali na nemško politiko in so nemškega zveznega kanclerja Kohla, kot se je izrazil nekdo blizu njega, »spravljali ob pamet«.³⁸ Diplomata Jürgen Chrobog, ki je osem let vodil tiskovni oddelek za odnose z javnostjo v zunanjem ministristvu, od 1991 pa je bil politični direktor zunanjega ministristva, je povedal, da so »njegovi skoraj vsakodnevni uvodniki o tem vprašanju /.../ bili vodilo Kohlove politike do Jugoslavije /.../ Reißmüller je na nas močno pritiskal, da moramo ukrepati«.³⁹

Reißmüller je bil izreden poznavalec Jugoslavije in njene zgodovine. V letih od 1967 do 1971 je bil dopisnik FAZ v Beogradu, potem pa je leta 1971 napisal knjigo *Jugoslawien: Vielvölkerstaat zwischen Ost und West* [Jugoslavija: multietnična država med vzhodom in zahodom]. Od vsega začetka je kritično spremljal dogajanje in se intenzivno zavzemal za mednarodno priznanje Hrvaške in Slovenije. V letih 1990 in 1991 je v FAZ objavil okoli

37 To je bil soprog avtorice, ki je bila z njim v Sloveniji in prisotna pri različnih pogovorih s politiki, tako npr. v parlamentu s Francetom Bučarjem, pa tudi z Jelkom Kacinom itd.

38 Michael Mertens, »Oder es wird zerfallen«. Žal Mertens tega imensko ne navaja, ker tega ni želel.

39 Ibidem.

130 prispevkov (uvodnikov, komentarjev, reportaž) o jugoslovanski krizi in razpadu Jugoslavije.⁴⁰

Jugoslovanski veleposlanik v Nemčiji je bil od leta 1987 Boris Frlec, po osamosvojitvi je postal prvi veleposlanik Slovenije. Zagovarjal je uradno politiko Beograda in zatiralno politiko proti Albancem na Kosovu označil za »*boj proti kontrarevoluciji*«. ⁴¹ Protestiral je pri FAZ zaradi pisanja dopisnika FAZ Victorja Meierja. Obstajal pa je tudi srbski lobi, v katerem so bili časnikarji in diplomati, ki so skušali vplivati na vzdušje v Nemčiji, pa tudi na politiko. Razširjali so mnenje, da so predvsem Hrvati nacionalisti, šoviniisti in celo fašisti. Tukaj je treba navesti na prvem mestu dopisnike jugoslovanske tiskovne agencije *Tanjug*.⁴²

Peter Handke, avstrijski pisatelj s slovenskimi koreninami, kasnejši Nobelov nagrajenec in častilec srbske politike (imel je celo nagovor na pogrebu Slobodana Miloševića leta 2006), je FAZ opsoval kot »*srednjeevropski list, ki žre Srbe*«, Reißmüllerja (njegovo ime je popačil) pa kot »*njihovega sovražnega predstavnika*«. ⁴³

Stališče Avstrije

Če pogledamo na sosednjo Avstrijo, kjer je bila na vladi koalicija med Socialdemokratsko stranko (SPÖ, Sozialdemokratische Partei Österreichs) in Ljudsko stranko (ÖVP, Österreichische Volkspartei), je bila politika v vprašanju Jugoslavije od vsega začetka deljena. Medtem ko je Socialdemokratska stranka z

40 Tamara Griesser Pečar, »In memoriam Johann Georg Reißmüller«, *Dileme* 3, št. 2, (2019), 187–191.

41 Nenad Ivanković, *Bonn: Die Zweite Kroatische Front*, 31.

42 Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 245.

43 Müller, »Die Rolle der Bundesregierung«, *FAZ*, 15. 2. 2012.

avstrijskim kanclerjem dr. Franzem Vranitzkem nasprotovala razpadu Jugoslavije, je že leta 1987 avstrijski zunanji minister, član Avstrijske ljudske stranke, dr. Alois Mock, ki je junija 1989 z madžarskim zunanjim ministrom Gyulo Hornom prerezal bodečo žico med Avstrijo in Madžarsko, decembra pa s čehoslovaškim zunanjim ministrom Jiřijem Dienstbierom podrl ograjo med Avstrijo in Čehoslovaško, stanje ocenjeval popolnoma drugače. Avstrija takrat še ni bila članica ES.⁴⁴ Mock je svaril pred destabilizacijo Jugoslavije in opozarjal na nevarnost, ki preti na Balkanu. Že prej kot drugi evropski politiki je spoznal, da bo Jugoslavija razpadla. Nasprotoval je izjavi Srednjeevropske pobude (oz. Pentagona), v kateri je bila izražena podpora celovitosti Jugoslavije. Zavzemal se je za to, da dobi podporo od ES, EFTE (Evropsko združenje za prosto trgovino) in Mednarodnega denarnega sklada. Z Norveško se je v letih od 1987 do 1989 zavzemal za to, da se ustanovi poseben sklad EFTE za Jugoslavijo. Po dogodkih na Kosovu (in Plitvičkih jezerih) pa je Mock 15. avgusta 1990 sprožil prvo stopnjo mehanizma Konference o varnostni in sodelovanju v Evropi (KVSE) na osnovi dokumenta »Človeška razsežnost«, v katerem je bilo najprej predvideno pisno poročilo o situaciji na Kosovu.⁴⁵ Nekaj mesecev pozneje je sprožil še drugo stopnjo, ki je predvidela bilateralno srečanje. Zavzemal se je za mirno rešitev, predvsem pa tudi za pravico samoodločbe jugoslovan-skih narodov.

Podobno kot Mock je ocenjeval situacijo tudi predsednik Avstrijske ljudske stranke Erhard Busek, ki je bil v vladi Vranitzkega minister za znanost in razvoj, od leta 1991 pa tudi

⁴⁴ Avstrija je postala članica šele leta 1995.

⁴⁵ Dimitrij Rupel, »Minister v središču zgodovinske priložnosti«, v: *Alois Mock. Politik piše zgodovino*, Martin Eichtinger in Helmut Wohnout (Celovec: Mohorjeva založba, 2012), 11; Eichtinger in Wohnout, *Alois Mock*, 227.

podpredsednik vlade. Imel je intenzivne osebne stike s Slovenijo, tudi z nadškofom dr. Alojzijem Šuštarjem, Lojzetom Peterletom, Dimitrijem Ruplom, Jožetom Pučnikom in drugimi. Ko je bila proglašena osamosvojitev, je bil med povabljenimi gosti. Imel je tudi nagovor na proslavi ob osamosvojitvi in na koncu še v slovenščini izjavil: »*Živela slovenska demokracija.*« Sledil je buren protest iz Beograda.⁴⁶

Po napadu JLA

Malo pred napadom JLA na Slovenijo je Johann Georg Reißmüller napisal: »*Pred Slovenijo in Hrvaško je, predno se dejansko osamosvojita, še dolga pot. Na vojaško nasilje morata biti pripravljeni – oklepniki spet ropotajo, in zahodne vlade se bodo le počasi poslovile od svoje napačne usmeritve. Toda Hrvati in Slovenci bodo vse to zdržali, ker si končno želijo živeti v svobodi in dostojanstvu.*«⁴⁷ In 2. julija 1991, torej po napadu JLA, je komentiral, da so kupi ruševin v Jugoslaviji »*posledica brutalne volje srbskih politikov in generalov, da vladajo, pa tudi grozljive neuspešnosti zahodnega sveta.*«⁴⁸

Ko se je zadnji jugoslovanski ministrski predsednik Ante Marković odločil, da disciplinira Slovenijo in je 27. junija zjutraj sledila akcija JLA »*za zavarovanje meje*«, je ta v Sloveniji na presenečenje generalov naletela na odpor. Politika na zahodu se je začela spreminjati. To je bilo najprej očitno v Avstriji, kot že omenjeno, je zunanji minister Mock jugoslovansko politiko

46 »...le sosed bo mejak!«/»...nur Nachbar mehr fortan!«, ur. Josef Picelj et al. (Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 2011), 87–88, 92–93.

47 »Das Tor zur Freiheit. Trennung vom Zwangsstaat Jugoslawien«, FAZ, 27. 6. 1991, 1. Njegovi komentarji so bili objavljeni v knjigi: Johann Georg Reißmüller, *Der Krieg vor unserer Haustür* (Stuttgart: DVA, 1992).

48 Reißmüller, *Der Krieg vor unserer Haustür*, 83.

ocenjeval zelo realistično, medtem ko to ne velja za avstrijskega kanclerja. Seveda pa je tukaj treba upoštevati, da se Avstrija v tej fazi v svojem stališču ni hotela preveč razlikovati od stališč članic ES, ker se je takrat pogajala za vstop v ES. Odločila se je, da sporazumno z ES izreče priznanje. Kljub temu pa je Mock imel številne stike s politiki na slovenski in hrvaški strani, opravil je številne pogovore tudi po želji predsedujočega ES van den Broeka. Avstrija je takrat zaradi napada na Slovenijo že drugič sprožila mehanizem KVSE zoper Jugoslavijo.⁴⁹

Tudi v nemški javnosti je bil po napadu JLA na Slovenijo občuten preobrat. Po javnomnenjski anketi je bilo julija 1991 več anketirancev za priznanje obeh držav kot proti: namreč 39 % za in 34 % proti ter 21 % neopredeljenih.⁵⁰ Bolj kot se je nemška politika spreminjala, bolj so se stopnjevali resentimenti proti Nemčiji. Tako so nekateri trdili, da se Nemčija zavzema za priznanje Hrvaške in je proti Srbiji zaradi starega zavezništva iz druge svetovne vojne in podobno.

Spreminjati se je začela tudi nemška politika, ker je obsojala nasilje. Začela je staviti na pogajanja in iskanje rešitve skupaj s članicami ES in ZDA. Istega dne kot Mock je tudi nemški zunanji minister Genscher predlagal Svetu Evrope, da se sproži mehanizem KVSE. Kot predsedujoči KVSE je to v začetku julija tudi uresničil. V intervjuju na radiu je poudaril, da je Jugoslavija z uporabo sile ustvarila nevzdržno situacijo.⁵¹ Tehnica se je začela nagibati v prid Sloveniji in Hrvaški, vendar v tej fazi Nemčija še ni bila pripravljena stopiti odločno na stran obeh držav, ki sta se razglasili za samostojni, to pa predvsem zaradi nasprotovanja držav ES, v prvi vrsti Francije, Anglije, pa seveda tudi ZDA. Določeno vlogo pri tem je igrala tudi nemška notra-

49 Eichtinger-Wohnout, *Alois Mock*, 234.

50 Kirste, »Der Jugoslawienkonflikt«, 17.

51 Genscher, *Erinnerungen*, 941.

nja politika. Dejansko pa je Genscher imel številne pogovore z vsemi stranmi in je skušal članice ES prepričati, da je treba politiko proti Jugoslaviji spremeniti. Šele od novembra 1991 naprej pa za Nemčijo ni bilo več toliko vprašljivo, ali bosta državi priznani ali ne, temveč najti pravi trenutek za to. Takrat je začela Nemčija lobirati za to, da se ji priključijo tudi druge države ES, kljub še vedno močnemu nasprotovanju Združenih narodov in ZDA.

Ko je JLA napadla Slovenijo, je bil nemški zunanji minister Hans-Dietrich Genscher na obisku pri italijanskem zunanjem ministru Gianniju de Michelisu. Poklicala sta nemudoma jugoslovanskega zunanjega ministra Budimira Lončarja in ga svarila pred vojaškim nasiljem.⁵² Ker so Slovenci in Hrvati nastopali mirno in brez nasilja, je Genscher zahteval, da se tudi proti njim nastopa brez nasilja. In zvezni kancler Kohl je na tiskovni konferenci po zasedanju Sveta Evrope 1. julija 1991 izjavil: *»Z veliko zaskrbljenostjo smo v zadnjih dneh spremljali dogodke v Jugoslaviji. To kar se je tam zgodilo in kar se še dogaja, se tiče celotne Evrope. Predvsem Evropska skupnost je poklicana, da naredi vse v njeni moči, da doprinese do miroljubne rešitve konflikta /.../ Edinost Jugoslavije se ne more obdržati z vojaško silo.«*⁵³

KVSE je ES pooblastila, da se pogaja za mir na Balkanu. Kot predsedujoči v KVSE je Genscher 1. julija potoval v Beograd in tam na pogajanjih poudaril, da se Nemčija zavzema za politično rešitev in da prav nič ne opravičuje uporabe vojaške sile ter da je mednarodna skupnost pravico do samoodločbe zapisala v Helsinški sklepni listini ter v »Pariški listini za novo

⁵² Ibidem, 936.

⁵³ Helmut Kohl, *Bilanzen und Perspektiven. Regierungspolitik 1989–1991*, Bd. 2 (Bonn: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, 1992), 971.

Evropo« (21. novembra 1990).⁵⁴ Od Miloševića in vseh drugih, ki jih je tam srečal, je zahteval, da se prelivanje krvi v Sloveniji nemudoma ustavi in se preide k pogajanjem.⁵⁵

Preden je šel na pot, ga je slovenski zunanji minister Dimitrij Rupel prosil, da pride tudi v Ljubljano. Slovenci so hoteli, da se jim tam pridruži tudi hrvaški predsednik Franjo Tuđman, medtem ko so Hrvati želeli, da Genscher pride v Zagreb in da tja pride slovenski predsednik Milan Kučan.⁵⁶ Predvsem pa so v Beogradu nasprotovali Genscherjevemu potovanju v Ljubljano. Genscher je bil prepričan, da so namenoma ovirali let predsedujočega v KVSE, da obišče Slovenijo. Ker zaradi ofenzive jugoslovanske vojske in nizkoletečih letal ni mogel pristati v Ljubljani, je 2. julija pristal v Celovcu, kjer sta ga na letališču čakala Milan Kučan in Dimitrij Rupel. Predlagala sta sicer, da se peljejo v zavarovanem vlaku v Ljubljano, vendar so bili potem pogovori kar na Koroškem. Avstrijska vlada temu ni nasprotovala.⁵⁷ V radijskem intervjuju je bil nato Genscher zelo oster do JLA, ocenil je, da je napad posledica komunističnega režima, ki hoče ostati na oblasti.⁵⁸ Petega julija je nato Genscher v Svetu zunanjih ministrov opozarjal, da se je zaradi nasilne intervencije v Sloveniji situacija popolnoma spremenila, in predlagal, da se Slovenijo in Hrvaško prizna. Zunanji ministri so se sicer zedinili, da se zamrznejo finančna sredstva (šlo je za 1,7 milijarde DM), ter da se uvede embargo na orožje, za priznanje obeh držav pa se niso odločili.⁵⁹ Trojka ES pod vodstvom Nizo-

54 Pariška listina je bil mednarodni sporazum o ustvarjanju novega miroljubnega reda v Evropi po ponovni združitvi Nemčije in koncu konfrontacije med vzhodom in zahodom.

55 Genscher, *Erinnerungen*, 939.

56 Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni* (Ljubljana: Delo, 1991), 180.

57 Genscher, *Erinnerungen*, 938.

58 Michael Libal, *Limits of Persuasion. Germany and the Yugoslav Crisis, 1991–1992*, 17.

59 FAZ, 6. 7. 1991; Knut Kirste, »Der Jugoslawienkonflikt«, MA 687/4-1 und

zemca Hansa van den Broeka – Nizozemska je namreč v drugi polovici predsedovala ES – pa je 7./8. julija 1991 na Brionih dosegla sporazum, ki je bil neke vrste kompromis in ni upošteval vzrokov za krizo in velikosrbskih načrtov Miloševića. Daniel Maurer je v svoji raziskavi »Evropska varnost in obvladovanje konfliktov« opozoril, da v trojki ni bilo predstavnika velesil, torej Francije, Velike Britanije ali Nemčije, sestavljena je bila iz Nizozemca, Luksemburžana in Italijana. Po njegovem bi bil pritisk na Beograd lahko veliko večji, če bi bil zraven vsaj eden predstavnik velesil.⁶⁰ Jugoslavija (Srbija) je pristala na to, da se bodo vse enote JLA umaknile v vojašnice, odstranile vse blokade in se bo vrnila oprema. Slovenija in Hrvaška sta pristali na trimesečni moratorij, torej do 7. oktobra 1991, med katerim naj bi se pogajali za mirno rešitev konfliktov. Določeno je bilo tudi, da nadzor nad slovenskim ozemljem prevzame slovenska policija oz. Teritorialna obramba in dogovorili so se za umik jugoslovanske vojske iz Slovenije do konca oktobra 1991. S tem je Beograd dejansko sprejel izstop Slovenije iz Jugoslavije.⁶¹

Predsedujoči ES Hans van den Broek je odigral izredno negativno vlogo, kazal je celo razumevanje za JLA in srbsko agresijo. Posebno absurdna je bila njegova zahteva, da Slovenija

2, v: DFG-Projekt ‚Zivilmächte‘, Fallstudie, 17 (Universität Trier, Lehrstuhl für Außenpolitik, 1998), pridobljeno 12. 4. 2021, <https://www.yumpu.com/de/document/read/20741833/der-jugoslawienkonflikt-deutsche-aussenpolitikde>; Gerd Koslowski, *Die NATO und der Krieg in Bosnien-Herzegowina. Deutschland, Frankreich und die USA im internationalen Krisenmanagement* (Vierow bei Greiswald: SH-Verlag, 1995), 52.

60 Daniel Maurer, *Europäische Sicherheit und Konfliktmanagement am Beispiel ‚Ex-Jugoslawien‘*, Züricher Beiträge 59 (Zürich: Forschungsstelle für Sicherheit und Konfliktforschung, ETH Zürich), pridobljeno 30. 4. 2021, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/ZB_59.pdf.

61 »Brioni Declaration«, pridobljeno 3. 4. 2021, <https://www.ucdp.uu.se/downloads/fullpeace/Yug%2019910712.pdf>.

v času moratorija razobesi na mejah jugoslovansko zastavo.⁶² Kot je napisal dopisnik FAZ Meier, je van der Broek nastopal kot

»reprezentant tiste skupine držav, ki je potem vedno poskušala monopolizirati zahodno politiko do Jugoslavije in katere politični cilj je bil najprej obnova Jugoslavije in potem do neke mere protekcija Srbije, nekako kot države naslednice izgubljene Jugoslavije. Za Van den Broekom nista stali samo Francija in Anglija, ampak takrat tudi Združene države, oz. namestnik zunanjega ministra in poznejši zunanji minister Egelburger.«⁶³

Genscher si je v naslednjih dneh in tednih intenzivno prizadeval za rešitev krize, sestajal se je s številnimi politiki, tudi slovenskimi, hrvaškimi in srbskimi. Na njegovo iniciativo so se med drugim 6. avgusta na izredni seji sestali zunanji ministri v Haagu. Že dan pred tem je izjavil, da se mora govoriti o vseh možnih rešitvah, tudi o gospodarskih sankcijah proti Srbiji, in da se obrne tudi na Varnostni svet Združenih narodov. Napovedal je tudi, da bo Nemčija predlagala, da ES preveri možnost priznanja Hrvaške in Slovenije. Genscher je sicer še zatrjeval, da se bo Nemčija držala skupnih odločitev, je pa predlagal, da premislijo, ali je morda internacionalizacija konflikta še zadnji politični instrument, da se prepreči pregon ljudi in prelivanje krvi. S tem se je Genscher tudi javno prvič postavil na vrh tistih držav, ki so se zavzemale za priznanje. To so bile Belgija,

62 Victor Meier, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, 401. Vloga Nizozemske proti Sloveniji je bila izredno negativna in popolnoma enostranska, če ne kar prosrbska. Ibidem, 394–401.

63 Ibidem, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, 397–398. Šlo je za Lawrenca Egelburgerja, ki je bil zaposlen na ameriškem veleposlaništvu v Beogradu 1961–1965.

Nizozemska in Luksemburg (Benelux) ter Danska in Italija.⁶⁴ V medijih so se začeli pojavljati članki o soloakciji Nemčije.

Genscher je na zasedanju KVSE v Pragi 8./9. avgusta predlagal, da se ustanovi »Mirovna konferenca za Jugoslavijo« pod pokroviteljstvom ES. To se je 27. avgusta na zasedanju Evropske politične kooperacije (EPC, European Political Cooperation)⁶⁵ tudi uresničilo. Na čelo te so na zasedanju zunanjih ministrov 3. septembra imenovali britanskega zunanjega ministra Lorda Petra Carringtona. Kot že omenjeno, je 27. avgusta na predlog francoskega zunanjega ministra Rolanda Dumasa padla tudi odločitev za ustanovitev arbitražne Badinterjeve komisije. Kot opisuje Genscher v svojih spominih, je prišlo zaradi statusa Badinterjeve komisije do hudih nesoglasij. Medtem ko je Francija s podporo Nemčije vztrajala na tem, da komisija deluje popolnoma samostojno, je predsednik Sveta Evrope Hans van den Broek videl v komisiji instrument predsedujočega mirovni konferenci. Obveljalo je potem vendarle, da komisija ostane popolnoma neodvisna.⁶⁶

Na plenarni seji Združenih narodov v New Yorku se je Genscher uspešno zavzel za prepoved izvoza orožja v Jugoslavijo. Sprejet je bil sklep o embargu.⁶⁷ Načela, ki so vodila nemško politiko, so bila: 1. neodvisnost tistih republik, ki to želijo, z opcijo, da dosežejo pogodbo o asociaciji ali kakšni drugi obliki skupne državne pripadnosti, ter 2. nedotakljivost zunanjih in notranjih mej.⁶⁸ Kancler Kohl pa je že 4. septembra na plenar-

64 Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 298.

65 Leta 1970 je šest članic ES (Nemčija, Francija, Italija in države Beneluksa) postavilo temelje za EPC, usklajevale so namreč temelje za sodelovanje na zunanjepolitičnem področju. Leta 1987 so potem sklenile neko pogodbo, ki bi naj bila podlaga za sodelovanje v kriznih primerih.

66 Genscher, *Erinnerungen*, 946–949.

67 FAZ, 27. 9. 1991, 1.

68 Genscher, *Erinnerungen*, 957.

ni seji nemškega parlamenta dejal: »Če dialog, če miroljubno sožitje ni več mogoče, potem smo, predvsem in zaradi našega razumevanja samoodločbe, poklicani na odgovornost, da tiste republike, ki nočejo več ostati v Jugoslaviji, mednarodnopravno priznamo.« V nadaljevanju govora pa je izrekel še dostikrat citirane besede: »Izkušnje, ki izhajajo iz zgodovine, kažejo vse do današnjih dni – in tega naj v Beogradu ne pozabijo –, da se s pomočjo tankov ne da držati neke države skupaj.«⁶⁹

Neformalna seja zunanjih ministrov na Nizozemskem 5. in 6. oktobra na gradu Haarzuilens je potekala popolnoma pod vplivom jugoslovanske krize. Takrat so prvič v izjavo napisali nekaj, kar je Genscher že nekaj časa zahteval, namreč, da bodo po mednarodnem pravu klicali na odgovornost tiste, ki so zapovedali nasilje v Jugoslaviji. V izjavi je bilo tudi omenjeno priznanje: »Glede na ustrezen dogovor na četrtem plenarnem zasedanju Jugoslovanske konference 4. oktobra je bila predvidena politična rešitev s perspektivo priznanja.«⁷⁰

Ameriški predsednik George Bush je na srečanju vrha NATA 8. novembra 1991 kritiziral Kohla, ker da Nemčija spodbuja osamosvojitvene težnje jugoslovanskih republik in s tem onemogoča rešitev jugoslovanske krize.⁷¹ Nemčija se je potem odločila, da sama prizna Slovenijo in Hrvaško, če ji ne bo uspelo za to pridobiti druge članice EU. Kohl je v Bundestagu 13. novembra, ko je poročal o srečanju vrha NATA v Rimu in o Maastrichtski pogodbi, govoril tudi o Jugoslaviji:

»Brutalne vojaške akcije vsak dan bolj uničujejo upanje, da bo prišlo do miroljubnega sožitja. Prav mi, Nemci, vemo, kaj pomeni vojna v lastni državi z vsemi strašnimi posledicami za

69 Helmut Kohl, *Bilanzen und Perspektiven*, 999–1000.

70 Genscher, *Erinnerungen*, 953.

71 James Baker, *The Politics of Diplomacy. Revolution, War and Peace 1989–1992* (New York: Putnam, 1995), 638; Piotrowski, *Sprache und Außenpolitik*, 66.

ljudi... Pozdravljam, da so se zunanji ministri ES 4. novembra 1991 odločili za gospodarske sankcije. Gre predvsem za to, da se srbski tabor prepriča o brezizhodnosti nasilne politike. Do tega sklepa je nazadnje prišlo zaradi naše vztrajnega prepričevanja, tudi naših partnerjev v ES /.../ Nemška zvezna vlada se bo še naprej trudila, da se mednarodno priznanje tistih republik, ki to želijo, ne bo zavleklo v nedogled.«⁷²

V govoru 27. novembra v nemškem parlamentu pa je, kot že omenjeno, napovedal, da bo Nemčija priznala Slovenijo in Hrvaško še pred božičem.

Ko so se zunanji ministri potem srečali 2. decembra v Bruslju, so sklenili, da morajo Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina ter Makedonija dobiti neko nadomestilo za gospodarske sankcije. Takoj se je predsednik Sveta Evrope Van den Broek čutil poklicanega poudariti, da to še ne pomeni priznanja samostojnosti omenjenih republik. Potem pa je dva dni pozneje Nemčija suspendirala nemško-jugoslovansko prometno pogodbo, in to ne da bi se pred tem posvetovala z drugimi članicami ES.⁷³ Po mnenju francoskega zunanjega ministra Dumasa je ta nemška podpora Sloveniji in Hrvaški škodovala. Zelo podobno je bilo stališče do tega nemškega ukrepa tudi v Veliki Britaniji in ZDA.⁷⁴

Ker je Nemčija napovedala, da bo priznala Slovenijo in Hrvaško še pred božičem, je ta napoved seveda sprožila močno nasprotovanje tako v Nemčiji kot tudi drugod po svetu. Generalni sekretar Združenih narodov Pérez de Cuéllar se je pisno obrnil na predsedujočega ES Van den Broeka, češ da bo tako priznanje konflikte še okrepilo. Na to pa ni odgovoril Van den

⁷² Kohl, *Bilanzen und Perspektiven*, 1091.

⁷³ Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 318.

⁷⁴ Piotrowski, *Sprache und Außenpolitik*, 68.

Broek, ki je sicer tudi priznanju nasprotoval, temveč Genscher. Cyrus Vance, ki je bil posebni ameriški odposlanec, je prav tako pritiskal na Genscherja, da se priznanje opusti, Anglija in Francija pa sta se celo zavzemali za to, da Združeni narodi sprejmejo resolucijo proti predčasnemu priznanju, čeprav sta politični direktor zunanjega ministrstva Jürgen Chrobog in njegov francoski kolega Alain Dejammet že dva dni prej pripravila kriterije za priznanje vseh novih držav v vzhodni oz. jugovzhodni Evropi, tudi Hrvaške in Slovenije. Genscherju je uspelo po t. i. »telefonski diplomaciji« resolucijo preprečiti. Petnajstega decembra pa je Varnostni svet Združenih narodov sprejel sklep, da se v Jugoslavijo pošljejo mirovne enote (resolucija 724).⁷⁵

Kot že omenjeno, je potem prišlo 16. decembra do ponovnega zasedanja zunanjih ministrov v Bruslju. Zedinili so se o splošnih kriterijih, ki naj bi veljali za priznanje novih držav, in za časovnico glede Slovenije in Hrvaške. Pred srečanjem je Nizozemska skušala na ravni političnih direktorjev Nemčijo izolirati. Kljub temu je Genscher uspel, da so sprejeli kompromis. Ta se je glasil, da bo Nemčija sicer pred božičem priznala obe državi, odločitev pa bo začela veljati 15. januarja, ko bodo Slovenijo in Hrvaško priznale tudi druge članice ES. Do sklepa je prišlo, tako britanski zunanji minister Douglas Hurd, ker je Genscher sporočil, da bo Nemčija državi priznala, tudi če se bodo preostale članice ES temu zoperstavile. Nihče pa ni hotel odprtega konflikta.⁷⁶

75 Genscher, *Erinnerungen*, str. 959–960; Piotrowski, *ibid.*, 68.

76 Genscher, *Erinnerungen*, 960–962; Libal, *Limits of Persuasion*, 151–155; Piotrowski, *Sprache und Außenpolitik*, 69–72.

Nemške stranke in priznanje osamosvojitve

Tudi v Nemčiji so bili močni nasprotniki enostranskega priznanja obeh držav. Na vladi je bila takrat koalicija CDU/CSU (Christlich Demokratische Union/Krščanska nemška unija in Christlich Soziale Union/ Krščanska socialna unija)⁷⁷ in FDP (Freie Demokratische Partei/ Svobodna demokratska stranka). Nemško zunanjo politiko sta posebno zaznamovala kancler Helmut Kohl (CDU) in Hans-Dietrich Genscher (FDP), ki pa ni bil predsednik svoje stranke. To je bil Otto Graf Lambsdorff, ki je bil potem tudi predsednik Liberalne Internationale. Med Genscherjem in Lambsdorffom ni bilo razhajanja mnenj v tem vprašanju, tako je zadnji že junija 1991 zahteval, da se želje po osamosvojitvi obravnava resno. Osemindvajsetega junija je zahteval priznanje obeh republik.⁷⁸

Med vladnimi strankami in opozicijo so se stališča do jugoslovanskega vprašanja zelo razlikovala. Strankarska skupina CDU/CSU v nemškem parlamentu je leta 1991 izdala več kot 80 izjav o jugoslovanskem vprašanju in je s tem močno vplivala tudi na vladno politiko. Zahtevala je, da ES spremeni politiko do Jugoslavije in opusti stališče, da mora na vsak način ostati celovita, in to ne glede na okoliščine. Vendar je CSU v tem vprašanju prehitela svojo sestrsko stranko CDU in tudi zunanjega ministra. To pa zato, ker je imela Bavarska posebne odnose z jugoslovanskimi republikami, v prvi vrsti s Slovenijo. Od leta 1975 je obstajala posebna bavarsko-slovenska komisija, ki se je sestajala izmenično na Bavarskem in v Sloveniji ter je obravnavala vprašanja sodelovanja v gospodarstvu, prometu, poljedelstvu, varstvu okolja, pa tudi problematiko slovenskih

77 Gre za sestrsko stranko. CDU je prisotna v vseh deželah razen na Bavarskem, kjer je CSU, a samo tam.

78 »Wir sollten die Unabhängigkeit anerkennen«, *Rheinische Post*, 28. 6. 1991, 1.

delavcev na Bavarskem itd. Prav zato je Bavarska veliko intenzivnej kot preostale nemške dežele sledila dogajanju v Jugoslaviji in se je zato prej zavedala, kakšne gospodarske in politične konsekvence bodo izhajale iz konfliktov na tem področju, predvsem se je tudi zavedala, da bo z juga Jugoslavije prišlo do begunskih valov, kar bo imelo posledice tudi za Nemčijo. Zunanje-politični predstavnik CSU v nemškem parlamentu Ortwin Lowack je že februarja 1991 nemško vlado pozival, naj v jugoslovanskem konfliktu prevzame iniciativo, da se EPZ (Evropsko politično sodelovanje)⁷⁹ in KVSE zavzamejo za ta konflikt in vplivajo na to, da se Srbom pokažejo meje.⁸⁰ Predsednik stranke CSU in zvezni finančni minister Theo Waigel pa je dejal, da je mogoče doseči cilj mirnega sobivanja v Evropi samo, če bo Jugoslavija upoštevala federalistični koncept.⁸¹ CSU je nasploh zagovarjala politiko »Evropa regij« (Europa der Regionen). Obstajala je tukaj tudi delovna skupina »Alpen Adria/Alpe Jadran«, v kateri so bile vključene poleg avstrijske dežele Bavarske (Štajerska, Salzburg, Gornja Avstrija, Koroška in Gradiščanska), tudi italijanske regije (Lombardija, Beneška, Trentino - Južna Tirolska in Julijska krajina), madžarske županije (Győr-Moson-Sopron, Zala, Vas, Somogy), jugoslovanski republiki Slovenija in Hrvaška.

Vodja poslanskega kluba CDU/CSU Alfred Dregger je po napadu JLA na Slovenijo zahteval, da vse vlade brezpogoj-

79 Šest članic ES (Nemčija, Francija, Italija in Beneluks države) so nekako postavile temelje za skupno sodelovanje na področju zunanje politike, s tem pa še niso imele skupno zunanjo politiko. Šele leta 1987 so oblikovale strategijo v primeru kriz. Potem pa so v začetku devetdesetih let članice ES vzpostavile skupno zunanjo in varnostno politiko in sprejele Maastrichtsko pogodbo leta 1992.

80 CSU-Pressemitteilung Nr.44/1991, 5. 2. 1991, citirano po: Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 209.

81 dpa 189, 20. 5. 1991: *Jugoslawien geht auch Europa an*, 209.

no spoštujejo samoodločbo Slovencev in Hrvatov.⁸² Še prej, namreč 10. maja 1991, je zunanjepolitični vodja kluba Karl Lammers zahteval, da ES intervenira v Jugoslaviji. Po njegovem je bilo nujno, da se upošteva svobodna odločitev posameznih republik. Nasprotoval je politiki članic ES, ki so z obljubami finančne in gospodarske pomoči skušale preprečiti odcepitev republik, in opozoril na to, da se v Srbiji »*skuša obdržati stare oblastne strukture s pomočjo nacionalistično-šovinističnih čustev /.../ Načelo, ki velja za našo nemško politiko in ki se je izkazalo za uspešno, 'Svoboda gre pred enotnostjo', velja tudi v Jugoslaviji.*«⁸³

Socialni demokrati so bili v tem vprašanju zelo razdeljeni. Častni predsednik SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands/Nemška socialdemokratska stranka) Willi Brandt je konec maja 1991 kritiziral ES in njeno stališče do Jugoslavije. Vodja odbora za varnost in zunanjo politiko SPD v nemškem parlamentu Norbert Gansel je v imenu kluba SPD prejel vabilo Jožeta Pučnika od 20. do 22. maja 1991 v Ljubljano in na tiskovni konferenci v Cankarjevem domu je prehitel nemški parlament. Izjavil je namreč nekaj, česar nemški parlament še ni sklenil, namreč da ta podpira osamosvojitve Slovenije in Hrvaške in da odklanja vsako nasilje, ter napovedal pomoč pri prizadevanju, da se osamosvojitve zgodi na miren način.⁸⁴ Ko se je vrnil domov, je v izjavi za tisk svaril pred državljansko vojno, ki lahko sledi, če se gospodarska in politična situacija še zaostruje. Zahteval je spremembo evropske politike:

82 Zeitler, *Deutschlands Rolle 203; Deutschland-Union Dienst*, Nr. 120, 27. Juni 1991.

83 Zeitler, *ibid.*, 201–202.

84 Tako je citiral Jože Pučnik nemškega poslanca v pogovoru novinarke Manice Ambrožič z dr. Jožetom Pučnikom. Citirano po: Rosvita Pesek, *Osamosvojitve Slovenije* (Ljubljana: Nova revija, 2007), 522.

»V skladu z listino KVSE iz Pariza imajo narodi Jugoslavije pravico do samoodločbe. Zato imajo pravico, da se po poti demokratičnega procesa odločijo tudi, da federacijo zapustijo /.../ V Sloveniji so se vse politične sile odločile za samostojnost /.../ Skupnost narodov bi morala Slovenijo na tej poti podpirati in biti pripravljena jo po izjavi o samostojnosti tudi mednarodno priznati.«⁸⁵

Po napadu JLA pa je še dodal: »*Ena Jugoslavija, ki jo drži skupaj samo sila, se sama izključi iz skupnosti svobodnih evropskih narodov.*«⁸⁶

V drugi skupini socialnih demokratov, ki so zastopali drugačno stališče do jugoslovanske krize, pa so bili Gernot Erler, Peter Glotz, Günther Verheugen, ki so z delegacijo parlamentarnega odbora za zunanjo politiko potovali v Jugoslavijo, namreč v Beograd, Prištino in Skopje. Glotz je sicer priznal, da je Slovenija gospodarsko najmočnejša republika Jugoslavije, izrazil pa je dvom, da bo lahko preživela, sprožila pa bo »Dominoeffekt« [učinek domin]. Poudarjal je tudi gospodarske in pravne probleme.⁸⁷ Zelo močna je bila tudi struja v SPD, ki je zastopala diametralno drugačno politiko kot vlada. Glavni zagovornik te struje je bil član SPD zunanje-politične delovne skupine in član vodstva socialdemokratskega kluba Carsten Voigt. V sedemdesetih letih je imel izredno dobre odnose z jugoslovanskimi komunisti, nobenih pa z disidenti. Bil je zagovornik samoupravnega sistema, Jugoslavija je bila po njegovem zgled za zahod. Prav tako radikalno usmerjena je bila stranka PDS (Partei des Demokratischen Sozialismus/Stranka demokratičnega socializma), ki se je pozneje preimenovala v

85 Genscher, *Erinnerungen*, 932.

86 *Spiegel*, 8. 9. 1991, 44.

87 Peter Glotz, »Die Selbständigkeit und ihr Preis. Bemerkungen zur jugoslawischen Krise«, *Sozialdemokratischer Pressedienst*, Nr. 121, 28. 6. 1991, 1.

Die Linke. Seveda je to bila bivša komunistična partija Vzhodne Nemčije SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands/Enotna socialistična partija Nemčije), ki je razpadu Jugoslavije in odcepitvi posameznih republik vehementno nasprotovala.

Zeleni (Bündnis 90/Die Grünen/Zveza 90/Zeleni) takrat še niso bili zelo močni, imeli so premalo poslancev, da bi lahko imeli svoj poslanski klub. Nasprotovali so vsakemu vojaškemu poseganju, predvsem nemškemu iz zgodovinskih razlogov. Zanje so bile merodajne človekove pravice, ne pa samoodločba. Zunanjepolitični predstavnik Zelenih Gerd Poppe, ki je bil dober poznavalec situacije v Jugoslaviji, je v govoru v nemškem parlamentu že 21. februarja 1991 izjavil, da Jugoslavija ne bo mogla obstati. Delegacija Zelenih je marca 1991 obiskala Beograd, Kosovo, Hrvaško in Slovenijo. Član delegacije Reinhard Weißhuhn je po obisku priporočal, da se z vsemi mogočimi političnimi sredstvi pritiska na srbsko vlado: »*Razpad Jugoslavije je potrebno sprejeti kot konec nekega umetnega stanja, ki ga prizadeti ne želijo.*«⁸⁸

Zunanjepolitični odbor je o Jugoslaviji leta 1991 razpravljal kar na 25. sejah, štirikrat pred napadom na Slovenijo, in 20. marca je bil na tako sejo povabljen tudi Milan Kučan.⁸⁹ Nemški parlament je potem 18. junija sprejel naslednjo resolucijo:

- »Nemški Bundestag poziva vse odgovorne v Jugoslaviji,
- da se intenzivno trudijo doseči nenasilno rešitev iz krize in da se zoperstavijo uporabi vsake oblike nasilja;
- da se trudijo doseči za vse strani sprejemljiv sporazum, ki sloni na novih temeljih za skupno življenje. To bi v

88 Bündnis 90/Die Grünen, *Materialsammlung zum Krieg in Jugoslawien*, Informationsreise nach Jugoslawien 21.–28. März 1991, str. 13–19. Citirano po: Zeitler, *Deutschlands Rolle*, 224–225.

89 Ibidem, 231. Drugič je bil Kučan povabljen na ta odbor 4. 12. 1991.

interesu skupnosti evropskih držav zagotovilo, da ostane vseh šest republik povezanih;

- da se pri tem v Jugoslaviji uresniči svobodni, demokratični državni red, politični pluralizem in pravna država;
- da se vsepovsod v Jugoslaviji zagotovijo popolne temeljne človekove in državljanske pravice;
- da se učinkovito zaščiti pravico manjšin, ki ohranijo svojo etnično in kulturno identiteto kot temelj skupnega življenja v posameznih republikah.«⁹⁰

V govoru na silvestrovo 1991 je kancler Kohl predstavil bilanco iztekajočega se leta. Med drugim je dejal: »*V zadnjih tednih in mesecih se je Nemčija vztrajno prizadevala, da bi narodi Jugoslavije lahko oblikovali svojo prihodnost v miru in svobodni samoodločbi.*«⁹¹

Zaključek

Čeprav se je Nemčija zavzemala za neodvisnost Slovenije in Hrvaške, ker je upoštevala demokratično odločitev obeh jugoslovanskih republik, ki sta se na referendumu odločili za odcepitev od Jugoslavije, tega ni zasledovala od vsega začetka. Vse do desetdnevne vojne je bila zelo zadržana do osamosvojitve obeh jugoslovanskih republik, in to iz zunanjepolitičnih in notranjepolitičnih razlogov. Na eni strani je pravkar prišlo

90 Antrag der Fraktionen der CDU/CSU, SPD und FDP und der Gruppe BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN zur Krise in Jugoslawien, Drucksachen 12/795, 18. 6. 1991, Entschließung des Bundestages zur Krise in Jugoslawien vom 19. Juni 1991, 2566. V nemškem parlamentu dobi stranka status poslanskega kluba, če ima za seboj 5 % poslancev. PDS je imela osem poslancev, kar je bilo premalo.

91 Helmut Kohl, *Bilanzen und Perspektiven*, 133.

do združitve obeh Nemčij, kar je zaradi izkušenj iz druge svetovne vojne pri sosedih povzročalo določeno nelagodje, poleg tega pa so velesile v Jugoslaviji videle neki dejavnik miru in stabilnosti na Balkanu, na drugi strani pa je prevladovalo prepričanje, da zaradi lastne združitve 3. oktobra 1990 ne more sodelovati pri razdružitvi neke druge države. S stopnjevanjem nasilja v Sloveniji in na Hrvaškem pa je dozorevalo spoznanje, da je evropska politika popolnoma zgrešena. Začela je staviti na pogajanja in iskanje rešitve skupaj s članicami ES in ZDA, ko se je nasilje stopnjevalo, pa se je pri članicah EU zavzemala za priznanje obeh republik. Končno je bila od novembra 1991 naprej pripravljena priznati Slovenijo in Hrvaško ne glede na stališče držav ES. Nemški kancler Helmut Kohl je 27. novembra napovedal, da bo Nemčija priznala Slovenijo in Hrvaško še pred božičem. Velik diplomatski uspeh Nemčije je bil 16. decembra, ko so članice ES sklenile, da bo ES priznala vse jugoslovanske republike, ki izpolnjujejo kriterije. Ti pa so bili: pravna država, spoštovanje človekovih pravic, zaščita manjšin in spoštovanje načela nedotakljivosti meja. Nemčija je sicer res Slovenijo in Hrvaško priznala pred božičem, diplomatske stike pa je navezala skupno s članicami ES 15. januarja 1992, kot je bilo dogovorjeno 16. decembra v Bruslju.

Germany and Slovenian Independence

Summary

Slovenia declared its independence on 25 June 1991, but Yugoslavia remained an object of international law until international recognition in late 1991 or early 1992. Members of the European Community recognized Slovenia on 15 January 1992, which was a great success of German foreign policy. As Chancellor Helmut Kohl announced on 27 November that Germany would recognize Croatia and Slovenia and EC members did not want Germany to overtake the EC, it was decided in Brussels on 16 December that the EC would recognize all Yugoslav republics that met the criteria. These were: the rule of law, respect for human rights, the protection of minorities and respect for the principle of inviolability of borders.

Until the Ten-Day War in 1991, Germany was still very reticent about Yugoslavia. Somehow, the belief prevailed that, due to her own unification on 4 October 1990, it could not participate in the disintegration of another state. After the Yugoslav army attack on Slovenia, there was significant upheaval in the German public, and German politics also began to change because it was strongly opposed to violence. It began to bet on negotiations and on finding a solution together with the members of the EC and the USA. Like Austrian Foreign Minister Alois Mock, German Foreign Minister Dietrich Genscher initiated the CSCE mechanism. The scales began to tilt in favour of Slovenia and Croatia, but at this stage, Germany was not yet ready to stand firmly on the side of the two coun-

tries that had declared their independence, mainly due to the opposition of the EC countries, primarily France, the UK and Italy, and, of course, the USA.

There were several reasons for that: the role of Germany during the Second World War, the reunification of Germany and, of course, German internal politics. In fact, Genscher had been holding numerous talks with all parties throughout the period and tried to convince EC members that the policy against Yugoslavia needed to be changed. It was not until November 1991, however, that it was no longer questionable for Germany whether or not the two countries would be recognized, but rather she was considering the right time to do so. At the same time, Germany was lobbying other EC members to join the recognition—despite strong opposition from the United Nations and the US.

Prejeto: 4. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Damjan Hančič¹

*Tri baltiške Slovenije? Podobnosti
in razlike med osamosvajanjem
Slovenije in treh baltiških držav:
Litve, Latvije in Estonije²*

Izvleček

V prispevku so predstavljene podobnosti in razlike med baltiškimi državami (Litvo, Latvijo in Estonijo) in Slovenijo v času osamosvajanja in demokratizacije konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Za boljše razumevanje razmer članek poseže tudi nekoliko nazaj in na kratko prikaže razlike in podobnosti med baltskimi državami in Slovenijo ob pomembnih dogodkih 20. stoletja. Med navedenima stranema je najti veliko podobnosti, so pa obstajale tudi pomembne razlike, ki se kažejo pri baltiških državah zlasti v izkušnji okoli 20-letne popolne neodvisnosti med obema svetovnima vojnoma, medtem ko Slovenija te izkušnje vse do leta 1991/92 praktično ni imela

- 1 Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

in je do leta 1990 v glavnem stremela k čim bolj samostojnemu položaju znotraj jugoslovanske države.

KLJUČNE BESEDE: *baltiške države, Slovenija, Litva, Latvija, Estonija, okupacija, neodvisnost*

Abstract

The paper presents the similarities and differences between the Baltic States (Lithuania, Latvia and Estonia) and Slovenia during the period of gaining their independence and of democratization at the end of the 1980s and the beginning of the 1990s. In order to better understand the circumstances, the paper also reaches somewhat back into history and briefly indicates the differences and similarities between the Baltic States and Slovenia at the occurrence of major events of the 20th century. There are many similarities between the compared parties, but there were also important differences, which are evident in the Baltic States particularly from their experience of about 20 years of total independence in the interwar period, while Slovenia had practically no such experience until 1991/92: until 1990 it mostly aimed at becoming as independent as possible within the Yugoslav country.

KEY WORDS: *Baltic States, Slovenia, Lithuania, Latvia, Estonia, occupation, independence*

Uvod

Baltiške države je skupen naziv za tri po površini in številu prebivalstva manjše evropske države Litvo, Latvijo in Estonijo, ki ležijo med Baltskim morjem na zahodu in pravoslavnima Rusijo in Belorusijo na vzhodu; na severu jih obdaja Finski zaliv s protestantsko Finsko, na jugu pa katoliška Poljska ter ruska enklava Kaliningrad – nekdanji nemško-pruski Königsberg. Estonci in večji del Latvijcev so protestantsko-evangeliki, medtem ko je velika večina Litovcev in južni del Latvijcev katoliške. Zaradi priseljevanja Rusov je danes tam najti tudi precej močno skupnost pravoslavnih vernikov, ki predstavljajo v Estoniji in Latviji od 25 do 30 % prebivalstva.³

Estonijo poseljujejo potomci baltskih Fincev iz ugrofinske skupine narodov, Latvijci in Litovci pa so si med seboj jezikovno bližje: oboji so potomci Baltov (včasih so mednje spadali tudi stari Prusi), tj. skupina indoevropskih ljudstev v severovzhodnem delu srednje Evrope, katerih najbližji sorodniki so Slovani, zato imajo v jeziku tudi veliko besed slovanskega izvora. V srednjem in novem veku so bili Estonci pod dansko, nemško hanzeatsko in nato dalj časa pod švedsko vladavino; pod Švedi je bil več stoletij tudi severni in srednji del Latvije, medtem ko sta južni del Latvije in Litva več stoletij spadali pod poljsko-litovsko državo. Iz Švedske je sredi 16. stoletja na območje pod njenim nadzorom prišla tudi reformacija oz. luteransko-evangeliki. Območje Baltika je s slabljenjem švedske in poljske moči v 18. stoletju zavzemala carska Rusija, ki pa je območju pustila samoupravo in verske ter kulturne svoboščine. Carska Rusija je v Baltiku vladala vse do leta 1918.

3 Davorka Zrilić, »Urejanje problematike državljanstva v pribaltskih državah« (diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 2004).

Močan vpliv je zlasti v priobalnih mestih Estonije in Latvije imela severnonemška Hansa,⁴ kar se je kazalo tudi v tamkajšnji etični sestavi: večino mestnega prebivalstva so poleg Švedov (ti so predstavljali tudi znaten del prebivalstva na estonskih otokih v Baltskem morju) predstavljali Nemci, medtem ko je bilo podeželje večinoma estonsko oz. latvijsko.⁵

V slednjem je podobnost z razvojem v slovenskih deželah, kjer je bilo kmečko prebivalstvo na deželi večinoma slovensko, medtem ko je bilo v celinskih mestih večinsko nemško, ob obali pa italijansko-romansko. Slovenci tako kot Estonci in Latvijci v primerjavi z Litovci vse do 20. stoletja nismo imeli lastne države; večina ozemlja današnje Slovenije je bila del Sve-tega rimskega cesarstva nemške narodnosti in kasneje Avstrije, obalni pas je bil do začetka 19. stoletja pod beneško vladavino, Prekmurje pa do leta 1919 pod ogrsko krono.⁶ Sredi 19. stoletja je na tem območju nastala Avstro-Ogrska, ki je tu obstajala vse do propada konec leta 1918.

Baltiški narodi so vzpostavili svojo neodvisnost ob koncu vojne in ostali neodvisni okoli 20 let. Po podpisu pakta med Hitlerjem in Stalinom avgusta 1939 je Rdeča armada vkorakala v Poljsko in baltiške države, ki so ob grožnji z invazijo jeseni 1939 podpisale s Sovjetsko zvezo (SZ) pakt o vzajemni pomoči, ki je sovjetom omogočil ureditev vojaških oporišč na ozemlju teh držav. Do sredine leta 1940 je Rdeča armada zasedla celotno

4 Hansa je bila trgovska in obrambna konfederacija trgovskih cehov in trgovskih mest v severozahodni in srednji Evropi. Zrastla iz nekaj severnonemških mest v poznem 11. stoletju, je zveza tri stoletja obvladovala baltsko pomorsko trgovino ob obalah severne Evrope.

5 Andrejs Plakans, *A Concise History of the Baltic States* (New York: Cambridge University Press, 2011).

6 Peter Štih, »Državne tvorbe na Slovenskem ozemlju,« v: *Od sanj do resničnosti: razvoj slovenske državnosti*, ur. France M. Dolinar (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001), 1–27.

ozemlje teh držav in v vseh nastavila prosovjetsko oblast, ki je izglasovala priključitev Sovjetski zvezi. Pod sovjetsko oblastjo so ostale, razen vmesne nemške zasedbe med letoma 1941 in 1944/45, vse do leta 1990/91, ko so vse tri razglasile ponovno vzpostavitev neodvisnosti. Sovjetska zveza jih je formalno priznala septembra 1991.⁷

Danes so vse tri Baltiške države parlamentarne demokracije s tržnim gospodarstvom. Od leta 2004 so članice Evropske unije in zveze NATO.

1. Izhodiščni položaj posameznih baltiških držav ob začetku osamosvajanja in primerjava s Slovenijo

1.1. Primerjava položaja Slovenije in baltiških držav ob koncu prve svetovne vojne

1.1.1. Slovenija

Za Slovence se je prva priložnost za ustanovitev lastne države ponudila ob koncu prve svetovne vojne, ki pa je niso uspeli izkoristiti, ampak je Slovenija preko Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki so jo ustanovili habsburški Jugoslovani ob odcepitvi od avstro-ogrske monarhije 29. oktobra 1918,⁸ le prešla izpod avstrijsko-habsburške oblasti pod srbsko-jugoslovansko. Formalno je ta državna tvorba obstajala do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). Država SHS

7 Plakans, *A Concise History of the Baltic States*.

8 Jurij Perovšek, »Slovenci in država SHS,« *Zgodovinski časopis* 53, št. 1 (1999): 71–79. Prim. Jurij Perovšek in Miroslav Stiplovšek, »Volja po slovenski državnosti v letih 1918–1941,« v: *Od sanj do resničnosti: razvoj slovenske državnosti*, 95–119.

je ob svojem nastanku obsegala Slovenijo (brez Prekmurja) z Istro in južno Koroško, Hrvaško (brez Medžimurja) in Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino. Z oblikovanjem Narodne vlade so Slovenci imeli samostojno državno oblast. Narodno vijeće s sedežem v Zagrebu, vrhovni organ oblasti v Državi SHS, si je v okviru svojih pristojnosti pridržalo le vodenje zunanjih in vojaških zadev ter odločanje o izvrševanju pravice do pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanja stopenj višjih uradnikov. Vendar je slovenska narodna vlada tako znotraj ozemlja kot v odnosu do sosednjih držav vodila povsem samostojne odnose. To je nato v državnopravnem pogledu potrdila še posebna »naredba« z dne 21. novembra 1918, s katero je Narodno vijeće kot vrhovni organ oblasti v Državi SHS Narodni vladi prepustilo, da v njegovem imenu samostojno upravlja slovensko ozemlje »*kot del narodne, svobodne, neodvisne, na demokratičnih načelih urejene države SHS*«. S tem je bila na slovenskem ozemlju Narodna vlada tudi v formalnem pogledu edina, popolna in pravno najvišja oblast in nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS.⁹

Po združitvi v Kraljevino SHS je Narodna vlada dne 27. decembra 1918 podala odstop, ki ga je regent Aleksander Karađorđević sprejel in 20. januarja 1919 imenoval novo, Deželno vlado za Slovenijo, ki je imela precej manj pristojnosti. Vendar se tudi Deželna vlada se ni obdržala. Centralizirana jugoslovanska Vidovdanska ustava iz junija 1921 je predvidela ustanovitev Pokrajinske uprave za Slovenijo (1921–1923) kot upravnega oblastva za prehodno obdobje, po kateri je morala prenesti svoje že tako omejene pristojnosti na državna ministrstva v Beogradu, na velike župane in na oblastno samoupravo, posle Oddelka za pravosodje pa na pristojna sodišča. Na območju Slovenije sta tako nastali dve samoupravni oblasti:

9 Ibid.

ljubljska in mariborska. S tem je Slovenija leta 1921 izgubila vse attribute državnosti in za 20 let zdrsnila na nivo upravne enote z določeno jezikovno-kulturno samoupravo, pa še ta ji je bila v času kraljeve diktature od leta 1929 do 1934/35 močno okrnjena.¹⁰

1.1.2. *Baltiške države*

Ugodnejši je bil v tistem času razvoj dogodkov za baltiške narode, ki je zaradi drugačnega mednarodnega položaja, zlasti želje zmagovitih antantnih držav po oslabitvi sovjetske Rusije, baltiškim državam za 20 let prinesel popolno samostojnost.

Litva je svojo neodvisnost razglasila 16. februarja 1918, Estonija 28. februarja 1918 in Latvija 18. novembra 1918. Pri tem so imeli v mislih tako neodvisnost od Rusije kot od Nemčije, ki je po Brest-Litovskem miru 3. marca 1918 vojaško zasedala to območje.¹¹ Čeprav jim je sovjetska Rusija v začetni »idealistični euforiji« formalno priznala neodvisnost, si je vendarle predstavljala, da bo v njih zavladata sovjetska socialistična ureditev. Ker se to ni zgodilo in je v teh državah prevladala nacionalno usmerjena meščansko-demokratska ureditev, so morale baltiške države s Sovjetsko zvezo še okoli dve leti biti boj za neodvisnost. Njihov boj je bil deloma povezan tudi s širše zasnovanimi intervencijami antante proti sovjetski Rusiji, da bi zadušila boljševiško revolucijo. Litva se je zaradi območja Vilne (Vilnius) zapletla v spopad še s pravkar obnovljeno poljsko republiko in prav poljska zasedba Vilne (zato je bilo

10 Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev, Od naselitve do zloma stare Jugoslavije* (Ljubljana: Slovenska matica, 1996), 463–474.

11 Georg von Rauch, »Good overview of the interwar period,« v: *The Baltic States, the Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*, ur. Georg von Rauch (Berkeley: University of California Press, 1974).

glavno mesto Litve med obema vojnama v Kovnu (Kaunas)) je vse medvojno obdobje obremenjevala vzpostavitev normalnih diplomatskih in siceršnjih odnosov med Litvo in Poljsko. Leta 1920/21 so bile vse tri baltiške države mednarodno priznane in so postale članice Društva narodov, močno oporo pa so imele zlasti v Franciji in Veliki Britaniji.¹²

1.2. Obdobje med obema vojnama

Vse tri baltiške države so konec dvajsetih oz. v začetku tridesetih let 20. stoletja zapadle v deloma diktatorsko-avtoritarni sistem, ki pa ni trajal dolgo in so konec tridesetih let spet večinoma obnovile demokratične institucije. V Litvi se je državni puč zgodil že leta 1926 in vse do izgube neodvisnosti leta 1940 je avtoritativno vladavino vodil predsednik Antanas Smetona.¹³ V Estoniji je avtoritarni sistem, imenovan »obdobje tišine«, z mini državnim udarom marca 1934 ustvaril predsednik republike Konstatin Päts, ki je odpravil parlamentarni sistem in uvedel predsedniškega ter vladal z dekreti. Takšno stanje je bilo ukinjeno leta 1938, ko so spet vzpostavili parlamentarno demokracijo.¹⁴ V noči s 15. na 16. maj 1934 sta nekrvavi državni puč izvedla tudi ustanovitelja latvijske neodvisnosti takratni premier Kārlis Ulmanis in obrambni minister Jānis Balodis; za nekaj časa sta uvedla cenzuro, odpravila delovanje političnih

12 »Estonia,« v: *The Oxford Encyclopedia of The Modern World*, vol. 3., ur. Peter N. Stears (Oxford University press, 2008), 199; »Latvia,« v: *The Oxford Encyclopedia of The Modern World*, vol. 4, ur. Peter N. Stears (Oxford: Oxford University Press, 2008), 462; »Lithuania,« v: *The Oxford Encyclopedia of The Modern World*, vol. 4, ur. Peter N. Stears (Oxford: Oxford University Press, 2008), 527, 528.

13 Ibid.

14 Ibid.

strank in razglasila vojno stanje.¹⁵ V tem avtoritarnem obdobju so v vseh baltiških državah posvečali veliko poudarka nacionalnosti oz. utrjevanju simbolov neodvisnosti ter protikomunistični usmeritvi, nikakor pa se ostrina represivnih ukrepov v tem obdobju ne more primerjati s sovjetskih nasiljem v letih od 1940 do 1941 in od 1944 do 1953.¹⁶

Tudi Slovenija je med letoma 1929 in 1934/35 v okviru Kraljevine Jugoslavije zašla v diktaturo (t. i. »šestojanuarska diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića«), ki pa je bila vezana na jugoslovanski oz. velikosrbski unitarizem, zato je ta diktatura za Slovence v primerjavi z diktaturo v baltiških državah pomenila korak nazaj ne samo v pojmovanju demokratičnih načel, ampak zlasti v nacionalni emancipaciji (zanikanje slovenske narodne posebnosti, ukinitvev društev na nacionalni osnovi (Orla, Sokola), prepoved uporabe slovenskih nacionalnih simbolov, Slovenci naj bi bili le pleme troedinega jugoslovanskega naroda).¹⁷ Konec tridesetih let je sledila delna liberalizacija političnega življenja, zlasti z ustanovitvijo banovine Hrvaške in napovedjo ustanovitve banovine Slovenije pa so se začeli kazati zametki ponovne slovenske nacionalne emancipacije in pridobivanja avtonomnejšega, morda celo delno federalnega statusa Slovenije v Kraljevini Jugoslaviji, kar pa je prekinila druga svetovna vojna.¹⁸

15 Ibid.

16 Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *Baltic States Years of Dependence, 1940–1990* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1993), 5–14.

17 Aleš Šafarič, »Telesnovzgojna organizacija Orel po 1. svetovni vojni,« *Dileme* 4, št. 1 in 2 (2020): 21–66.

18 Gašper Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003). Prim: Tomaž Ivešič, »The Yugoslav national idea under socialism : what happens when a soft nation-building project is abandoned?«, *Nationalities papers* 49, št. 1 (2021): 142, 143.

1.3. *Obdobje druge svetovne vojne*

Druga svetovna vojna v Sloveniji se je začela z nemškim napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941, medtem, ko se je v baltičskih državah vojna začela že junija 1940 s sovjetsko zasedbo baltičskih držav in zamenjavo dotedanjega političnega vodstva teh držav, večje oborožene spopade pa so prebivalci tega območja čutili po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941.

Nemška vojska je baltske države zasedla že konec poletja 1941. Če primerjamo mednarodnopravni in siceršnji položaj baltičskih držav v času nemške okupacije tega območja v letih od 1941 do 1944/45 ugotovimo, da nobena od baltičskih držav ni dosegla neodvisnosti po zgledu Paveličeve NDH ali Tiszove Slovaške, pač pa so bile vse tri vključene v t. i. »Reichkomisariat Ostland« – administrativno območje s sedežem v Rigi, ki je obsegalo poleg omenjenih držav še Belorusijo.¹⁹ Vsaka od bivših baltičskih držav je postala samostojno okrožje, ki ga je vodil nemški glavni komisar s sedežem v prejšnjih prestolnicah. Okrožja so bila razdeljena na okraje, ki so jih prav tako vodili nemški komisarji, okraji pa na krajevne administrativne enote. Ponekod so nemško oblast predstavljali še uradniki ali oficirji s posebnimi zadolžitvami (Sonderführerji). Vzporedno sta delovali še nacistično-partijska in policijska oblast, ki sta bili podrejeni neposredno šefu nemške policije v Berlinu Heinrichu Himmlerju. V sodelovanju z domačimi politiki so ustanovili posebne svete, ki jih je sestavljalo med pet in dvanajst »direktorjev« oz. »svetovalecev«. Svet je vodil »prvi« direktor oz. svetovalec. Izjema pa so bila nekatera mesta, kot npr. Riga in Narva, ki sta bili zaradi strateškega pomena neposredno pod nemško vojaško upravo.²⁰ V praksi je bil nemški okupacijski

19 Božo Repe, »Baltičske države med drugo svetovno vojno in primerjava s Slovenijo«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997): 235–246.

20 Ibid.; Primerjajte Heinrihs Strods, »Crimes committed in Latvia by the

sistem v baltiških državah celotno obdobje okupacije še najbolj podoben nemškemu v letih od 1943 do 1945 na območju operativne cone Jadransko Primorje (Ljubljanska pokrajina, Primorska, Istra, Kvarner, Trst, Furlanija).

Tako na območju Slovenije kot baltiških držav so nacisti uporabljali tudi rasno zakonodajo, čeprav formalno ne baltiške države ne velik del po Nemcih okupirane Slovenije niso bile priključene k rajhu. V obeh primerih so tudi izvajali mobilizacijo v Wehrmacht. V nemški okupacijski coni v Sloveniji (Gorenjska, Štajerska, Koroška) je bila mobilizacija v nemško vojsko od konca leta 1942, ko je bilo večini prebivalstva podeljeno državljanstvo Tretjega rajha na preklic, obvezna, v domobranske enote (v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem kot del Operacijske cone Jadransko Primorje) pa formalno prostovoljna; v baltiških državah pa so formirali močne nacionalno homogene formalno prostovoljne enote pod nemškim poveljstvom ter SS enote, ki so jih uporabljali na vzhodni fronti, pa tudi drugje.²¹

Zaradi konkretne izkušnje s sovjetsko zasedbo, milejše nemške okupacijske politike in strahu pred ponovno sovjetsko okupacijo je bila nemška propaganda v baltiških državah uspešnejša kot v Sloveniji in tudi odnos prebivalstva do nemške

occupation regimes of the USSR and Germany (1940–90),« v: *Crimes committed by totalitarian regimes: reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*, ur. Peter Jambrek (Ljubljana: Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008), 89–96; Jaan Tamm and Helle Solnask, »Political repression in the 1940's and 1950's in Estonia,« v: *Crimes committed by totalitarian regimes*, 97–99; Dalia Kuodyte, »Lithuanian victims of communist occupation,« v: *Crimes committed by totalitarian regimes*, 99, 100.

21 Repe, »Baltiške države med drugo svetovno vojno in primerjava s Slovenijo«, 235–246. Prim: *Boris Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943–1945* (Ljubljana: Slovenska matica, 2003).

okupacijske vojske je bil v Pribaltiku boljši.²² V Sloveniji je obstajalo močno, dobro organizirano in vojaško aktivno odporniško gibanje (partizani pod komunističnim vodstvom), medtem ko je bilo v baltiških državah omejeno zgolj na politično dejavnost in propagandno aktivnost.²³

V baltiških državah so pomemben del civilnih žrtev vojne predstavljali Judi (zlasti v Latviji in Litvi). V času okupacije je bilo pobitih 90 % latvijskih Judov (okoli 66.000), v Litvi pa je bilo od okoli 210.000 predvojnih Judov med vojno ubitih okoli 195.000.²⁴

V baltiških državah državljanske vojne oz. znotrajnarodnega spopada praktično ni bilo, medtem ko je bila v Sloveniji, zlasti v njenem osrednjem delu, zelo močna.²⁵

1.4. Primerjava med Slovenijo in baltiškimi državami v povojnem obdobju do leta 1990

Status baltiških držav in Slovenije je bil po drugi svetovni vojni formalno precej podoben: postale so republike znotraj sovjetske federacije. Za baltiške države je to pomenilo razočaranje, saj so pričakovale neodvisnost in so se ponovni sovjetizaciji upirale do sredine petdesetih let (tudi z gverilskim bojem t. i. »gozdnih bratov«).²⁶ Položaj Slovenije se je v primerjavi s tistim

22 Repe, »Baltiške države med drugo svetovno vojno in primerjava s Slovenijo«, 235–246.

23 Ibid.

24 »Murder of the Jews of the Baltic States«, spletna stran Yad Vashem, pridobljeno 7. 5. 2021, https://www.yadvashem.org/holocaust/about/final-solution-beginning/baltic-states.html#narrative_info.

25 Damjan Hančič, »Medvojno revolucionarno nasilje – razlike in podobnosti«, *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 1, št. 1–2 (2017): 45–62.

26 Ibid.

v času Kraljevine Jugoslavije nekoliko popravil. Slovenija je kot ljudska oz. socialistična republika skozi čas dobivala vedno večjo avtonomijo in samostojnost, še zlasti z zvezno in republiško ustavo iz leta 1974. Na baltiške države pa je položaj federalne enote v okviru sovjetske federacije, dejansko pa sovjetsko plansko centralistično gospodarstvo in komunistični sistem, v primerjavi s predvojnim obdobjem zelo slabo vplival in je na vseh področjih pomenil velik korak nazaj, sploh v primerjavi z njihovimi bližnjimi skandinavskimi sosedi. Vendar se tako v baltiskem kot slovenskem primeru ves povojni čas kažejo težnje po bolj demokratičnem sistemu in po decentralizaciji odločanja ter avtonomnejšem urejanju zadev; le-to je bilo v obeh primerih bolj odvisno od razmerja sil v vrhu komunistične partije na državni in republiški ravni kot pa v dejanski pravni ureditvi, zapisani v ustavi in zakonih.

Dve baltiški državi, Estonija in Latvija, sta s spremembami republiških meja po drugi svetovni vojni del predvojnega ozemlja na skrajnem vzhodu države ob meji z rusko ZSSR izgubili (Estonija območje Ivanograda in Pečoryja, Latvija območje Pitalovega/Abrene), Litva pa je po vojni ponovno pridobila Klaipėdo z okolico ter predvojni poljski Vilnius z okolico. Slovenija je po letu 1945 pridobila tretjino nacionalnega ozemlja: Primorsko z izhodom na Jadransko morje. Čeprav je zaradi prevladujoče vloge komunistične partije po vojni prišlo do izvedbe revolucije in represivnih ukrepov, je bil položaj Slovencev v povojnih desetletjih (razen prvih povojnih let) bistveno boljši kot baltiških narodov, ki so si v šestdesetih letih izbojevali vsaj kulturno avtonomijo.²⁷

27 Repe, »Baltiške države med drugo svetovno vojno in primerjava s Slovenijo,« 235–246; prim. *Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Estonian Foundation for the Investigation of Crimes against Humanity*, ur. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle (Tallin: Estonian Interna-

Vsekakor pa je Slovenija od srede šestdesetih do konca osemdesetih let primerljiva z baltičskimi državami po notranjih migracijah delovne sile, to pomeni priseljevanju zlasti industrijskih delavcev iz drugih delov skupne države. Posledica tega je bilo, da je v Sloveniji in Litvi leta 1990 znašal delež prebivalstva iz drugih delov tedaj skupne države okoli 10 %, medtem ko je v Estoniji in Latviji ta delež znašal kar okrog 30 %. Največja koncentracija teh prebivalcev v baltičskih državah je bila v industrijskih središčih, v posameznih delih glavnih mest ter ponekod na podeželju na vzhodu obeh držav (Talin in Narva v Estoniji ter Riga in Dāvgavpils v Latviji).²⁸

2. *Proces demokratizacije in osamosvajanja*

2.1. *Proces demokratizacije in osamosvajanja v Sloveniji*

Čeprav v medvojnem in povojnem obdobju kljub zavzemanju za čim večjo avtonomijo Slovenije znotraj Jugoslavije niti slovenska komunistična oblast niti velika večina prozahodno usmerjene slovenske politične emigracije v tujini nista vse do sredine osemdesetih let razmišljali o samostojnosti Slovenije oz. njeni odcepitvi od Jugoslavije,²⁹ pa se je to spremenilo, ko

tional Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, Estonian Foundation for the Investigation of Crimes against Humanity, 2006). *Illegal Annexation and State Continuity, The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*; ur. Lauri Mälksoo (The Erik Castrén Institute Monographs on International Law and Human Rights, Volume: 5).

28 *Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*, ur. Olaf Mertelsmann (Tartu: KLEIO ajalookirjanduse sihtasutus, 2003).

29 Obstajale so tudi določene izjeme, kot npr. Franc Jeza, France Dolinar.

po eni strani zaradi evropskih gospodarskih in politično-vojaških povezav (EGS, EFTA, NATO) ni bilo več čutiti nevarnosti avstrijsko-nemškega in italijanskega pritiska od zunaj, po drugi strani pa so vse bolj začele siliti v ospredje civilizacijsko-zgodovinske razlike med jugoslovanskimi narodi ter različni koncepti urejanja skupnih zadev med severnimi in južnimi predeli Jugoslavije.

Po smrti dolgoletnega jugoslovanskega diktatorja Josipa Broza Tita leta 1980 so se začele gospodarske in politične razmere v Jugoslaviji zaostrovali, kar je v desetih letih privedlo do konca SFRJ. Prvo jasno zahtevo po neodvisnosti in demokratizaciji Slovenije je leta 1987 postavila skupina izobražencev v 57. številki Nove revije, ki je v Prispevkih k slovenskemu nacionalnemu programu zahtevala politični pluralizem in možnost obsoja samostojne Slovenije.³⁰ Množičnejše zahteve po demokratizaciji in odpor proti centralistični Jugoslaviji je sprožila aretacija in sodni pregon treh sodelavcev tednika Mladina Janez Janše, Davida Tasića, Francija Zavrla in podčastnika JLA Ivana Borštnerja. Ustanovljen je bil Odbor za obrambo četverice, ki se je kasneje preoblikoval v Odbor za varstvo človekovih pravic, ki ga je vodil Igor Bavčar. Slovenska javnost je na iniciativo odbora z množičnimi demonstracijami protestirala proti procesu sojenja četverici, a vojaške oblasti niso popustile. Vsi štirje so bili obsojeni na zaporne kazni, ki so jih kasneje slovenske oblasti zmanjšale.³¹

Več glej: Tomaž Ivešić, »Misliti šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod«, v: *Misliti narod v dolgih šestdesetih: slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti*, ur. Tomaž Ivešić (Ljubljana: Inštitut Nove revije, Zavod za humanistiko, 2020), 9–46.

30 Peter Vodopivec, »Zasuk v Slovenski politiki – proces proti četverici,« v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 2. knjiga, 1188–1191.

31 Ibid. Prim. tudi Božo Repe, »Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države,« v: *Od*

Zahteve po demokratizaciji in temeljiti preureditvi jugoslovanske države so izražale tudi prve opozicijske stranke. Najprej je maja 1988 nastala Slovenska kmečka zveza, druga pa je bila Slovenska demokratična zveza, ki je nastala januarja leta 1989. Tudi dotedanja Zveza komunistov Slovenije (ZKS) se je začela reformirati in spreminjati v sodobno politično stranko.³²

Na protestnem zborovanju zaradi druge aretacije Janeza Janše je pesnik Tone Pavček 8. maja 1989 prebral Majniško deklaracijo. Zahteve, izražene v majniški deklaraciji, so postale temeljni program nastajajočih strank demokratične opozicije. Osnovne točke deklaracije so bile: zahteva po suvereni državi slovenskega naroda, zahteva po samostojnem odločanju o povezavah z južnoslovanskimi narodi in drugimi narodi v okviru prenovljene Evrope, zahteva po spoštovanju človekovih pravic in svoboščin, vključno s političnim pluralizmom in zahteva po taki družbeni ureditvi, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo slovenskim državljanom.³³

Slovenski komunisti so 20. januarja 1990 zapustili 14. kongres ZK Jugoslavije, ki je tako dokončno razpadla. Marca 1990 je Slovenija razglasila gospodarsko samostojnost, aprila je na prvih demokratičnih parlamentarnih volitvah po vojni s 126 poslanskimi sedeži proti 240 zmagala organizirana opozicija, poimenovana DEMOS, ki jo je sestavljala večina novonastalih opozicijskih strank.³⁴ Ob spremembi oblasti maja 1990 je prišlo s strani jugoslovanske vojske tudi do zasega skladiščenega orožja republiške Teritorialne obrambe, ki je bila pod sloven-

sanj do resničnosti: razvoj slovenske državnosti, 121–207; Rosvita Pesek, *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* (Ljubljana: Nova Revija, 2007), 33–77.

³² Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 79–109.

³³ Ibid., 76–79.

³⁴ Ibid., 139–148.

skim poveljstvom.³⁵ Kljub temu je slovenska skupščina takoj začela sprejemati osamosvojitveno zakonodajo, prvo že julija 1990. Tedaj je bila sprejeta »Deklaracija o suverenosti Republike Slovenije«, ki je določala enoletni rok za sprejetje ustave in postopke ugotavljanja, kateri zvezni zakoni v Sloveniji ne veljajo več; odpravila je tudi slovensko delegacijo v zveznem zboru skupščine SFRJ. Novi zakoni so dajali Sloveniji izključne pristojnosti pri določanju vojaškega roka in poveljevanja v teritorialni obrambi.³⁶ Na podlagi zakona o SLO in družbeni samozaščiti ter z vednostjo vseh treh predsednikov (predsedstva, skupščine in vlade) sta Janez Janša in Igor Bavčar kot sekretarja za obrambo in notranje zadeve organizirala t. i. Manevrsko strukturo narodne zaščite (MSNZ),³⁷ ki je bila zametek poznejše slovenske vojske. Šlo je za neformalno obrambno mrežo, ki jo je vlada legalizirala na predlog sekretarjev za notranje zadeve in ljudsko obrambo. MSNZ je v obdobju po prevzemu oblasti s strani Demosa predstavljala silo pod nadzorom nove oblasti. Za načelnika MSNZ je bil imenovan rezervni stotnik Tone Krkovič.³⁸

Plebiscit o osamosvojitvi Slovenije

V Sloveniji je 23. decembra 1990 potekal plebiscit o osamosvojitvi Slovenije. Pred tem je Slovenija drugim republikam ponujala predlog konfederalne pogodbe, ki pa so jo vse razen Hrvaške zavrnil. Vprašanje na plebiscitnem lističu se je

35 Tomaž Kladnik, »Teritorialna obramba RS in slovenska osamosvojitvev, april 1990 – maj 1992«, v: *Enotni v zmagi: osamosvojitvev Slovenije 1990–1992*, ur. Nataša Urbanc (Ljubljana: Nova Revija, 2006), 133–138.

36 Ibid. 138.

37 Ibid., 137, 138.

38 Ibid.

glasilo: »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«. Plebiscit je bil 23. decembra, rezultati pa so bili uradno razglašeni 26. decembra. Glasovanja se je udeležilo 93,2 % volilnih upravičencev; za samostojnost je glasovalo 88,2 % vseh volivcev. Po zakonu naj bi bila odločitev uresničena v šestih mesecih.³⁹

*Deklaracija o neodvisnosti iz 25. junija 1991
in desetdnevna vojna za neodvisnost*

Dne 25. junija 1991 je slovenski parlament sprejel ustavni zakon za uresničitev Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije, Deklaracijo o neodvisnosti in več zakonov, s katerimi je Slovenija prevzela prejšnje pristojnosti federacije na svojem ozemlju. JLA je že dan po osamosvojitvi poskusila s silo zatreti slovensko samostojnost. S tem se je 27. junija 1991 začela desetdnevna vojna, v kateri sta prenovljena slovenska Teritorialna obramba in slovenska policija (ta je bila v slovenskih rokah že od poveljnega obdobja) porazili JLA.⁴⁰ Pogajanja med Slovenijo in zvezno jugoslovansko oblastjo so bila na Brionih in so se končala z podpisom brionske deklaracije. Dne 18. julija je predsedstvo SFRJ sprejelo odločitev, da se JLA z orožjem in opremo umakne iz Slovenije. Oktobra 1991 je odšel iz Slovenije zadnji vojak JLA.⁴¹ Umik JLA iz Slovenije je sovpadal tudi s spremembo stališča Srbije,⁴² ki je namesto branjenja centralistične Jugoslavije prešla na idejo uresničevanja Velike Srbije, ta načrt pa ozemeljsko ni vključeval Slovenije.

³⁹ Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 274.

⁴⁰ Kladnik, »Teritorialna obramba RS in slovenska osamosvojitve, april 1990 – maj 1992«, 148–153.

⁴¹ Ibid., 153.

⁴² Pesek, *Osamosvojitve Slovenije*, 473–476.

Dne 23. decembra 1991, na prvo obletnico izvedbe plebiscita o neodvisnosti, je bila sprejeta nova slovenska ustava. Evropska unija je Republiko Slovenijo priznala sredi januarja 1992, OZN pa jo je sprejela med članice maja 1992. Demos je razpadel, aprila 1992 je bila izglasovana nezaupnica Lojzetu Peterletu, nasledil ga je Janez Drnovšek. Februarja 1999 je začel veljati pridružitveni sporazum z Evropsko unijo, Slovenija je 29. marca 2004 postala članica zveze NATO, 1. maja 2004 pa tudi Evropske unije. Dne 1. januarja 2007 je prevzela skupno evropsko valuto evro. V prvem polletju leta 2008 pa je predsedovala evropskemu svetu v EU.⁴³

2.2. Proces osamosvajanja in demokratizacije v baltiških državah

Pojocha revolucija in baltiška veriga

Preden pogledamo konkretne poteze posameznih baltiških držav v procesu njihovega osamosvajanja, moramo omeniti dva dogodka, ki sta skupna vsem trem baltiških državam in pomenita uvod v osamosvojitve baltiških držav ter imata v Sloveniji vzporednico pri zgoraj omenjenem množičnem javnem protestiranju ljudi ob procesu proti četverici. To sta t. i. »pojoča revolucija« in »baltiška veriga«.

Predhodnico demokratičnih in osamosvojitvenih teženj v baltiških državah je kot posledica perestrojke predstavljala t. i. pojocha revolucija (estonsko *Laulev revolutsioon*, latvijsko *Dziesmotā revolūcija*, litovsko *Dainuojanti revoliucija*, rusko Поющая революция). To je ime za nenasilno revolucijo, ki je potekala med letoma 1987 in 1991 na ozemlju nekdanjih balti-

⁴³ Ibid., 505–528.

ških republik nekdanje Sovjetske zveze. Revolucija je privedla do osamosvojitve Estonije, Latvije in Litve. Izraz je skoval estonski aktivist in umetnik Heinz Valk v članku, objavljenem v tednu po spontanem množičnem petju na demonstraciji, ki se je odvijala 10. in 11. junija 1988 na festivalskem prizorišču v Talinu.⁴⁴

Zelo odmevna skupna akcija prebivalcev Pribaltika, ki je presenetila vso mednarodno skupnost ter sovjetsko javnost in ju opozorila, da si ti narodi želijo samostojnost in da rešitve baltiškega vprašanja ne bo mogoče več pometati pod preprogo, je bila t. i. »baltiška veriga«.⁴⁵ Na 50. obletnico sporazuma med Hitlerjem in Stalinom, ki je zapečatil usodo samostojnost vseh treh baltiških držav, 23. avgusta 1989, ob 19. uri je skoraj dva milijona ljudi sklenilo roke in oblikovalo človeško verigo v dolžini 600 kilometrov. Prebivalci baltiških držav Litve, Latvije in Estonije so v znak miroljubnega protesta sklenili roke in na ta simbolični način pokazali svojo željo po ponovni neodvisnosti.⁴⁶

44 »The August coup and Estonian independence (1991),« *Estonica*, Encyclopedia about Estonia, pridobljeno 23. 3. 2021, http://www.estonica.org/en/The_August_coup_and_Estonian_independence_1991/. Prim. tudi: Ineta Ziemele, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia* (Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005).

45 »Baltiška pot 1989: Nemogoče je postalo resnično,« Dokumentarec Kristine S., spletna stran, pridobljeno 23. 3. 2021, https://historia-europa.eu/sites/default/files/Discover/EducatorsTeachers/Activities_For_Your_Classroom/com-audio-baltic-way-sl.pdf.

46 Ibid.

2.2.1. Estonija

Po *de facto* izgubi neodvisnosti so estonsko *de jure* državno kontinuiteto ohranili diplomatski predstavniki in vlada v izgnanstvu, ki so jo priznavale nekatere zahodne države, med njimi tudi ZDA. Leta 1987 se je začela mirna pojoča revolucija proti sovjetski oblasti. Estonija je 20. avgusta 1991 obnovila dejansko neodvisnost.⁴⁷

Resolucija o državotvornosti Estonije

Dne 30. marca 1990 je vrhovni sovjet estonske SSR sprejel *Resolucijo o državotvornosti Estonije*. V njej se je postavil na stališče, da sovjetska okupacija Republike Estonije 17. junija 1940 *de jure* ni prekinila obstoja te države. Vrhovni sovjet je razglasil izvajanje sovjetske državne oblasti v Estonski SSR za nezakonito od trenutka njene vzpostavitve in razglasil začetek ponovne vzpostavitve Republike Estonije. Kot prehodno obdobje je določil obdobje, v katerem se bodo vzpostavili ustavni organi državne oblasti Republike Estonije. Dne 8. maja 1990 je Vrhovni sovjet Estonske SSR sprejel zakon o neveljavnosti poimenovanja Estonije kot »*Estonska sovjetska*

47 »The August coup and Estonian independence (1991),« Estonica, Encyclopedia about Estonia, pridobljeno 23. 3. 2021, http://www.estonica.org/en/The_August_coup_and_Estonian_independence_1991/; primerjajte Maart Laar »Estonia: Almost Extinguished, Succesfully Reborn,« v: *The reunification of Europe : anti-totalitarian courage and political renewal*, ur. Presidency Servise Publications, Angela Kaladjis (Brussels: European Parliament, EPP-ED Group, 2009), 83–122; »The road to independence,« Estonica, pridobljeno, 23. 3. 2021, http://www.estonica.org/en/History/1985-1991_Restoration_of_independence/The_road_to_independence/.

socialistična republika«. V tem zakonu so opredelili tudi grb, zastavo in himno Estonije ter ponovno vzpostavil veljavnost ustave neodvisne Republike Estonije iz leta 1938. Teden dni kasneje je bil sprejet zakon o osnovnih načelih notranjega reda in administracije v Estoniji, ki je določil delovanje javne uprave in državne administracije, sodstva ter eksekutivnih organov in jih ločil od upravnega sistema Sovjetske zveze.⁴⁸ Reguliral je tudi odnose med Republiko Estonijo in Sovjetsko zvezo, in sicer na podlagi »Mirovnega sporazuma iz Tartuja«, ki je bil sklenjen med novoustanovljeno Republiko Estonijo in Rusko sovjetsko socialistično republiko 2. februarja 1920.⁴⁹

Referendum o neodvisnosti 3. marca 1991

Dne 3. marca 1991 je potekal referendum o neodvisnosti Republike Estonije, ki so se ga udeležili vsi prebivalci, ki so živeli na območju Estonije pred sovjetsko zasedbo, ter njihovi potomci in tisti, ki so dobili t. i. »zeleno karto« Estonskega kongresa. Neodvisnost Estonije je podprlo 77,8 % tistih, ki so glasovali. Prva država, ki je priznala ponovno estonsko neodvisnost, je bila 11. marca 1991 Danska.⁵⁰

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid. Prim: Andres Ilmar Kasekamp, *A History of the Baltic States* (London and New York: Palgrave, 2010); Andres Ilmar Kasekamp, »Political Change in Estonia during the 1990s«. v: *History and Change*, ur. Vainio-Korhonen, Kirsi, Lahtinen, Anu (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004).

⁵⁰ »The August coup and Estonian independence (1991)«.

Državni puč v Moskvi in razglasitev ponovne neodvisnosti

Med 19. in 22. avgustom 1991 se je v Moskvi zgodil t. i. »avgustovski puč«, ki je bil usmerjen proti reformnemu voditelju Mihaelu Gorbačovu. V Estoniji so se na ta puč odzvali tako, da so 19. avgusta zvečer delegati Vrhovnega sovjeta SSR in Estonskega komiteja začeli pogajanja, da bi potrdili razglasitev estonske neodvisnosti. Glavno vprašanje je bilo, ali naj Estonija razglasi neodvisnost kot povsem nova država ali naj se sklicuje na pravno kontinuiteto Republike Estonije, ki je bila vzpostavljena leta 1918 in okupirana leta 1940.⁵¹

Zvečer 20. avgusta okoli 11. ure je po neposrednem prenosu estonske televizije Vrhovni sovjet estonske SSR glasoval in potrdil ponovno vzpostavitev neodvisnosti Republike Estonije. Od 105 delegatov je bilo navzočih 70 in od tega jih je 69 glasovalo za neodvisnost Estonije.⁵² Zjutraj 21. avgusta 1991 so sovjetske pučistične paravojaške enote zavzele TV-stolp v Talinu, medtem ko je ta oddajal program, in začasno prekinile oddajanje. Medtem pa je oddajanje po radiu ostalo v rokah Estonske obrambne lige, ki so jo sestavljali oboroženi oddelki paravojaških sil neodvisne Estonije. Ti so z barikadami branili vstop sovjetskim pučističnim enotam do prostorov radijskega oddajnika. Popoldne 21. avgusta je bil razglašen propad puča v Moskvi in sovjetske paravojaške enote so se umaknile od TV-oddajnika in zapustile Estonijo.⁵³

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

2.2.2. Latvija

Deklaracijo o ponovni vzpostavitvi neodvisnosti Republike Latvije (*Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu*) je Vrhovni sovjet Letonske sovjetske socialistične republike sprejel 4. maja 1990. Deklaracija je ugotavljala, da je Latvija *de facto* izgubila svojo neodvisnost leta 1940, ko si jo je priključila Sovjetska zveza, država pa je še naprej *de jure* ostala suverena država, ker je bila priključitev neustavna in proti volji latvijskega ljudstva. Iz tega izhaja, da sta bila pakt med Hitlerjem in Stalinom ter sovjetska okupacija Latvije leta 1940 protipravna. Prav tako so bile protizakonite in protiustavne volitve, ki so jih izpeljali leta 1940, in tako so bili vsi sprejeti akti t. i. »ljudske skupščine« oz. »ljudskega Saeima« v zvezi s tem, vključno s prošnjo za priključitev k Sovjetski zvezi z dne 21. 7. 1940, *ipso facto* neveljavni.⁵⁴

Na tej osnovi je Vrhovni sovjet, sedaj preimenovan v Vrhovni svet, anuliral (izničil) deklaracijo o priključitvi Latvije Sovjetski zvezi, ponovno obnovil veljavnost ustave Latvije (Satversme) iz leta 1922, ki je bila pred tem delno suspendirana ter začel prehod v *de facto* neodvisnost, ki naj bi se končala s prvim zasедanjem Saeima. Ob tem so tudi sprejeli razlago, da v prehodnem obdobju ostanejo veljavne določbe ustave latvijske SSR, če niso v nasprotju z določenimi členi ustave Republike Latvije iz leta 1922, ki so jih obnovili s prej omenjeno deklaracijo.⁵⁵ Prav tako so sklenili ustanoviti komite, ki bo izdelal novo ustavo

54 Antonjīs, Zunda, »Latvia: The Baltic Destiny and Rebirth of a Nation«, v: *The reunification of Europe: anti-totalitarian courage and political renewal*, ur. Presidency Service Publications, Brussels: European Parliament, EPP-ED Group, 2009), 161–214.; Šulcs, Uģis »Recognition of Latvia de iure«: Latvijas atzišana de iure«, spletna stran, pridobljeno 23. 3. 2021, https://web.archive.org/web/20080112195930/http://www.historia.lv/alfabets/L/la/de_iure/de_iure.htm.

55 Šulcs, Uģis »Recognition of Latvia de iure«: Latvijas atzišana de iure«.

Republike Latvije. Tako so bile državljanom in prebivalcem Latvije zagotovljene socialne, ekonomske, kulturne in politične pravice v skladu z mednarodnimi človekovimi pravicami. Deklaracija se je prav tako postavila na stališče, da naj Latvija ureja odnose s Sovjetsko zvezo na osnovi Latvijsko-sovjetskega mirovnega sporazuma iz leta 1920, s katerim je Sovjetska zveza priznala neodvisnost Latvije »za vse večne čase«.⁵⁶

Po ugotovitvi, da je Republika Latvija *de jure* suverena država, je moral Vrhovni sovjet latvijske SSR tudi uveljaviti voljo prebivalcev Latvije. Tako je uveljavil dve prejšnji deklaraciji latvijskega vrhovnega sovjeta, in sicer »O suverenosti države Latvije« z dne 28. julija 1989, ki je razglasil, da bo Latvijska SSR delovala kot suverena država in da bodo zakoni Sovjetske zveze veljali na ozemlju Latvije samo, če jih bo potrdil latvijski vrhovni sovjet. Sprejeli so tudi izjavo »Glede vprašanja neodvisnosti Latvije« z dne 15. februarja 1990, v kateri je Vrhovni sovjet obsodil deklaracijo »O priključitvi Latvije Sovjetski zvezi« z dne 21. julija 1940. Oba sprejeta akta sta bila pomembna za samostojnost Latvije, čeprav nobeden od njiju ne govori izrecno o odcepitvi od Sovjetske zveze.⁵⁷

Prav tako se je uveljavil poziv Vselatvijskega kongresa ljudskih deputatov z dne 21. aprila 1990, ki je zahteval obnove neodvisnosti. Ugotovili so, da deluje latvijski Vrhovni sovjet v soglasju z voljo prebivalcev Latvije, ki je bila jasno izražena z izvolitvijo večine deputatov, ki so izjavili v svojem reelekcijskem programu, da želijo obnoviti neodvisnost Republike Latvije.⁵⁸

56 Ziemele, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia*, 31–35.

57 »On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia«, Wikipedia, the free encyclopedia, spletna stran, pridobljeno 10. 5. 2021, https://en.wikipedia.org/wiki/On_the_Restoration_of_Independence_of_the_Republic_of_Latvia.

58 Ibid.

Po ugotovitvi, da je Republika Latvija *de jure* suverena država in da mora biti po mnenju ljudi neodvisna država, je latvijski Vrhovni sovjet sklenil:

1. Da pripozna veljavnost prvenstva mednarodne zakonodaje nad nacionalno, skupaj z mnenjem, da je bil tajni sporazum med SZ in nacistično Nemčijo z dne 23. avgusta 1939 nezakonit, prav tako tudi iz tega sledeča vojaška agresija sovjetske vojske 17. junija 1940. 2. Da razglaša deklaracijo »O priključitvi Latvije Sovjetski zvezi« z dne 21. julija 1940 za neveljavno od trenutka sprejetja. 3. Da ponovno vzpostavlja veljavnost predvojne ustave Latvije. Uradno ime države Latvije je Republika Latvija, na kratko Latvija. 4. Da se prekine veljavnost ustave Latvije, takoj ko bo sprejeta nova, razen členov, ki so lahko spremenjeni v skladu s 77. čl. ustave samo z referendumom.⁵⁹

Ti členi pa so: Latvija je neodvisna demokratična republika; suverena oblast države Latvije temelji na ljudstvu Latvije; ozemlje Latvije je opredeljeno v mednarodnih pogodbah in ga sestavljajo štiri (zgodovinska) območja; latvijski parlament (Saeima) naj bo izbran na splošnih, enakopravnih in neposrednih volitvah, ki naj bodo tajne in opravljene na podlagi proporcionalnega sistema. Ta člen naj se izvede takrat, ko bodo ponovno vzpostavljene inštitucije neodvisne Latvije, ki bodo omogočale izvedbo svobodnih volitev. Med tem, v času prehoda v to stanje, pa bo najvišji državni organ v Latviji Vrhovni svet Republike Latvije.⁶⁰

Še naprej so ostali veljavni ustava in zakoni, ki so bili sprejeti v času, ko je bila Latvija del SZ, če ne nasprotujejo ključnim štirim členom ustave Latvije. V spornih primerih naj o tem odloča ustavno sodišče. V prehodnem obdobju pa nove zakone lahko sprejema in spreminja le Vrhovni svet. Ustanovili so tudi

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

odbor, ki bi izdelal nov predlog ustave Latvije, ki bo odražal aktualne politične, ekonomske in socialne razmere v Latviji. Hkrati z mednarodnim pravom človekovih pravic so zagotovili socialne, ekonomske in kulturne pravice, kot tudi politične pravice državljanom Latvije in drugim, ki živijo na ozemlju Latvije. To se v celoti nanaša na državljane Sovjetske zveze, ki so se odločili prebivati v Latviji, ne da bi imeli njeno državljanstvo. Določili so tudi, da se latvijsko-sovjetske odnose vzpostavi na osnovi Latvijsko-sovjetskega mirovnega sporazuma z dne 11. avgusta 1920, s katerim je Sovjetska zveza priznala neodvisnost Latvije in ki še vedno velja. Pozvali so tudi k ustanovitvi odbora za pogajanja s SZ.⁶¹

Sprejetje deklaracije o neodvisnosti in sovjetski odgovor nanjo

Deklaracija o neodvisnosti je bila nato uradno sprejeta 4. maja 1990 na javnem glasovanju in z dvotretjinsko večino. Sprejel jo je Vrhovni sovjet Latvije, ki je bil izvoljen 18. marca 1990. To so bile prve volitve v sovjetski Latviji, kjer so volili po večstrankarskem sistemu in izvolili 201 deputata. Za sprejetje Deklaracije o neodvisnosti bi zadostovalo 132 glasov, deklaracija pa je bila dejansko sprejeta z 138 glasovi in enim vzdržanim.⁶²

Še istega dne, 4. maja 1990, potem ko je bila deklaracija sprejeta, je Komunistična partija Latvije ta akt razglasila za neustaven, protisloven in zgodovinsko zmoten ter se postavila na stališče, da bi bilo treba o tem odločati na referendumu. Komunistična partija je menila, da lahko ta deklaracija spodbudi predsednika SZ, da sprejme protiukrepe, zato je začela

61 Ibid., prim: Ziemeles, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia*, 31–35.

62 Ibid.

propagandno kampanjo proti deklaraciji in je zaprosila predsednika Sovjetske zveze Gorbačova, da razveljavi to deklaracijo. In res je 14. maja 1990 predsednik SZ Mihail Gorbačov sprejel dekret, s katerim je označil, da deklaracija krši tako sovjetsko kot latvijsko ustavo in jo razglasil za neveljavno že od začetka sprejetja. Vrhovni svet Latvije je odgovoril, da sovjetska ustava ne dovoljuje predsedniku SZ, da bi izničil pravne akte, ki jih sprejemajo vrhovni sovjeti sovjetskih republik. Nadalje je Vrhovni svet odločil, da ima Vrhovni sovjet kot zakoniti naslednik ljudskega Saeima pravico, da razveljavi odločitve, ki so v nasprotju z ustavo Latvije, ki je veljala v času teh odločitev, in da ustava Sovjetske zveze temelji na tem, da je SZ nastala po načelih samoodločbe, in ker ji je bila Latvija nasilno priključena, nima zato nobene pravne osnove, da bi sovjetska zakonodaja veljala v latvijski SSSR. Prav tako so poudarili, da zakonodaja SZ, ki določa odcepitev od SZ in na katero se sklicuje Gorbačovov dekret, ne velja na ozemlju Latvije, ker jo latvijski Vrhovni sovjet ni nikoli ratificiral in da zakonodaja nasprotuje tako sovjetski kot latvijski ustavi, po katerih se lahko sovjetske republike svobodno odcepijo od SZ. Prav tako so sprejeli stališče, da razpis referendumu o odcepitvi od SZ nima ne pravne ne politične osnove, ker je bila tudi Latvija priključena SZ brez referendumu, ki ga je za takšno dejanje predvidevala takrat veljavna latvijska ustava. Tako se je Vrhovni svet Latvije postavil na stališče, da se Latvija ni odcepila od SZ, ampak je ponovno vzpostavila neodvisnost, ki je še vedno obstajala na podlagi mednarodnega prava. Ker ustava latvijske SSR ni predvidevala referendumu o odcepitvi, so predlagali dve možnosti: ali referendum ali javno debato, ki se je dejansko zgodila in o kateri so razpravljali v tisku in večjih poizvedovanjih javnih mnenj in ki je pokazala, da večina javnosti podpira neodvisnost. Vrhovni svet Latvije je tudi izpostavil, da so rezultati volitev v Vrhovni sovjet jasen indikator javnega mnenja, ker so

podporniki neodvisnosti zmagali na volitvah. Nato je Vrhovni svet Latvije 28. maja 1990 izjavil, da prejeta pisma in telegrami 646.726 prebivalcev Latvije, ki so podprli deklaracijo, in komaj 8993 prebivalcev, ki so ji nasprotovali, kažejo razpoloženje Latvijcev. Zato je Vrhovni svet sprejel stališče, da je deklaracija zakonita in da ostaja veljavna.⁶³

Nadaljnji dogodki in končno priznanje neodvisnosti

Dne 21. avgusta 1991 med sovjetskim pučem v Moskvi je latvijski Vrhovni svet sprejel ustavni akt »O državnosti Republike Latvije«, ki se je skliceval na 5. člen Deklaracije o neodvisnosti in razglasil konec prehodnega obdobja in *de facto* ponovno vzpostavitev neodvisnosti Latvije. Vseeno pa so vse do prvega zasedanja 5. sklica Saeima 6. julija 1993 ostale veljavne nekatere določbe iz prehodnega obdobja. Vrhovni svet Latvije je ostal najvišji organ v državi in ustava je bila ukinjena. Že 31. julija 1990 je Vrhovni svet Latvije sicer ustanovil skupino 22 delegatov, da bi izdelala novo ustavo Latvije, ki pa ni bila nikoli izdelana. Tudi ustavno sodišče, ki naj bi odločalo o ustavnih pritožbah v času tranzicije, je bilo ustanovljeno šele leta 1996. Je pa Vrhovni svet že takoj po sprejetju Deklaracije o neodvisnosti sprejel Deklaracijo o človekovih pravicah in s tem nekako omilil dejstvo, da tako dolgo ni bila sprejeta nova ustava. Sovjetska zveza je neodvisnost Latvije priznala po propadu moskovskega puča 6. septembra 1991.⁶⁴

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

2.2.3. *Litva*

Dne 11. marca 1990, leto pred formalnim razpadom Sovjetske zveze, je Litva postala prva baltiška država, ki se je razglasila za neodvisno, kar je povzročilo ponovno vzpostavitev neodvisne države Litve.

Drugo sovjetsko okupacijo je spremljalo gverilsko bojevanje litovskega prebivalstva, ki se je odvijalo v letih od 1944 do 1953.⁶⁵ Želeli so obnoviti neodvisno državo Litvo, utrditi demokracijo z uničenjem komunizma v državi, vrnitvijo nacionalnih vrednot in svobode vere. Približno 50.000 Litovcev je odšlo v gozdove in se s puško v rokah borilo proti sovjetskim okupatorjem.⁶⁶ V poznejših fazah partizanske vojne so Litovci ustanovili Zvezo litovskih borcev za svobodo, njen vodja Jonas Žemaitis (skrivno ime Vitautas) pa je bil posmrtno priznan kot predsednik Litve. Čeprav gverilska vojna ni dosegla svojega cilja osvoboditve Litve in je povzročila več kot 20.000 smrti, je oboroženi odpor dejansko pokazal, da se Litva ni prostovoljno pridružila ZSSR.⁶⁷

Tudi zatrtje partizanskega upora ni uspelo ustaviti gibanja za neodvisnost Litve. Podtalne disidentske skupine so aktivno objavljale ilegalni tisk in katoliško literaturo. Najbolj aktivni

65 *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*, ed. Arvydas Anusauskas (Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2006).

66 Romuald Misiunas, Rein Taagepera, »Balanced, coverage of the Soviet Period in the three Baltic states by a Lithuanian-American and an Estonian historian,« v: *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1990* (Berkeley: University of California Press, 1993); prim. Vytautas Landsbergis, »Lithuania: The Centuries-long Struggle for Freedom,« v: *The reunification of Europe : anti-totalitarian courage and political renewal*, 215–244.

67 Ziemele, *State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia*, 36–41; »Litva«, Wikipedija, spletna stran, pridobljeno 10. 5. 2021, <https://sl.wikipedia.org/wiki/Litva>.

udeleženci gibanja so bili Vincentas Sladkevičius, Sigitas Tamkevičius in Nijolė Sadūnaitė. Leta 1972 so po javnem samosežigu Romasa Kalante nemiri v Kaunasu trajali nekaj dni. Skupina »Helsinki«, ki je bila ustanovljena v Litvi po mednarodni konferenci v Helsinkih, na kateri so bile priznane meje po drugi svetovni vojni, je objavila izjavo o neodvisnosti Litve na tuji radijski postaji. Skupina Helsinki je zahodni svet seznanila z razmerami v sovjetski Litvi in kršitvami človekovih pravic. Z začetkom večje odprtosti in preglednosti vladnih institucij in dejavnosti (*glasnost*) v Sovjetski zvezi je bil 3. junija 1988 v Litvi ustanovljen Sajūdis (Litovsko reformno gibanje). Podporniki Sajūdisa so se pridružili skupinam gibanja po vsej Litvi. 23. avgusta 1988 se je v parku Vingis v Vilni zgodil velik miting. Udeležilo se ga je okoli 250.000 ljudi.⁶⁸

Vrhovni svet je 11. marca 1990 napovedal obnovo neodvisnosti Litve. Litva je postala prva sovjetska republika, ki je razglasila neodvisnost. Dne 20. aprila 1990 so Sovjeti uvedli gospodarsko blokado, tako da so ustavili dobavo surovin (predvsem nafte) v Litvo. Ne samo domača industrija, ampak tudi prebivalstvo je začelo čutiti pomanjkanje goriva, potrebščin in celo vroče vode. Čeprav je blokada trajala 74 dni, se Litva ni odrekla razglasitvi neodvisnosti. Postopoma so bili gospodarski odnosi obnovljeni, vendar so napetosti spet dosegle vrhunec januarja 1991. Takrat so bili poskusi državnega udara z uporabo sovjetskih oboroženih sil, notranje vojske Ministrstva za notranje zadeve in Odbora ZSSR za državno varnost (KGB). Zaradi slabih gospodarskih razmer v Litvi so sile v Moskvi mislile, da bo državni udar prejel močno javno podporo. Toda situacija je bila obratna. Ljudje iz vse Litve so preplavili Vilno, da bi branili svoj legitimno izvoljeni Vrhovni svet Republike Litve in neodvisnost. Državni udar se je končal z nekaj žrtvami

68 Ibid.

mirnih civilistov in povzročil ogromno materialno škodo. Niti ena oseba, ki je branila litovski parlament ali druge državne institucije, ni uporabila orožja, medtem ko so sovjetski vojaki ubili 14 ljudi, stotine pa ranili. Velik del litovskega prebivalstva je sodeloval v januarskih dogodkih. Sovjetske paravojaške vojske so 31. julija 1991 na beloruski meji ubile sedem litovskih mejnih policistov. Po avgustovskem neuspelem puču v Moskvi je bila 17. septembra 1991 Litva sprejeta v Združene narode.⁶⁹ Državljanji Litve so 25. oktobra 1992 na referendumu glasovali za sprejetje nove ustave. Dne 14. februarja 1993 je med neposrednimi splošnimi volitvami Algirdas Brazauskas postal prvi predsednik po obnovi neodvisnosti. Dne 31. avgusta 1993 so zadnje enote sovjetske vojske zapustile ozemlje Litve. Litva je od 29. marca 2004 del Nata, 1. maja 2004 je postala polnopravna članica Evropske unije in 21. decembra 2007 članica schengenskega območja.⁷⁰

3. *Tranzicija in problemi po osamosvojitvi*

Medtem ko so baltiške države, tudi s pomočjo naklonjenih skandinavskih in preostalih nordijskih držav, v tranzicijskem obdobju po osamosvojitvi zelo dobro in zgledno napredovale na ekonomskem⁷¹ in tehnološkem področju, pa so se zlasti v prvih 10 do 15 letih po osamosvojitvi morale ukvarjati z urejanjem statusa narodnih oz. jezikovnih manjšin na svojem

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Alenka Strbad, »Učinki tranzicije na gospodarstvo baltskih držav«, diplomsko delo, (Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2006). Glejte tudi: *The Countries of the Former Soviet Union at the Turn of the Twenty-First Century - The Baltic and European States in Transition*, ur. Ian Jeffries (London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2004).

ozemlju, zlasti prevladujoče rusko govoreče skupnosti. To je občasno povzročalo tudi ostre diplomatske spore s sosednjo Rusijo ter jih privedlo tudi pod drobnogled raznih organizacij in ustanov za človekove pravice. Pri tem sta se Slovenija in Litva, ki sta imeli le okoli 10 % prebivalcev, ki po etničnem izvoru niso bili pripadniki večinskega naroda, podeljevanja državljanstva lotili precej liberalno, medtem ko sta Latvija in Estonija, kjer so takšni prebivalci predstavljali kar tretjino prebivalstva, tega lotili zelo restriktivno. Splošna ocena je, da je z urejanjem statusa državljanstva od baltiških držav s Slovenijo še najbolj primerljiva Litva, medtem ko sta se Estonija in Latvija odločili za precej drugačen in izrazito rigorozen način podelitve državljanstva, kar je izhajalo iz njune bojazni, da zaradi močne rusifikacije v sovjetskem obdobju večinski narod ne bi postal manjšina v lastni državi.⁷²

72 Zrilič, »Urejanje problematike državljanstva v pribaltskih državah«, 21–22.

*Three Baltic Slovenias? Similarities
and Differences Between the
Independence Process of Slovenia
and Those of the Three Baltic States:
Lithuania, Latvia and Estonia*

Summary

Within the Soviet Union, the Baltic States, like Slovenia within Yugoslavia, represented the most developed and pro-western part of the country. Their independence aspirations, like those of Slovenia, coincided with the crisis of the communist social and economic model, with democratization efforts, multi-partyism, rule of law and return to the cultural and historical environment from which they had been ripped to became part of the Soviet Union.

In contrast to Slovenia, all three Baltic States had had a twenty-year experience of independence and international legal subjectivity in the interwar period, and referred during their process of gaining independence in 1990/91 to it as the restoration of independence, which had been violently suspended by the Soviet occupation in June 1940 and lasted until 1990/91, with a disruption during the German occupation in 1941–44. Slovenia had no experience of complete independence, with the exception of the one-month confederate status in the State of Slovenes, Croats and Serbs from the end of October to the beginning of December 1918, but only as one of several ad-

ministrative parts (Administrative Region, Banovina/province, socialist republic) of the centralized Yugoslav state.

The time of World War II and occupation was not favourable either to the Baltic peoples or the Slovenes, as it did not bring them autonomy. However, the German occupation was for the Baltic nations, with the exception of the Jews there who experienced violence during the one-year period of the first Soviet occupation in 1940/41, somewhat more tolerable than for the Slovenes, who were divided among several occupiers, and suffered in the German occupation territory an immediate strong germanisation and deportation of intellectuals as well as racially and politically inappropriate population. The post-war period allowed Slovenia, despite its communist system and centralized organization of the country, a better placement in the Yugoslav federation than during the Kingdom of Yugoslavia. The same could not be said for the Baltic nations, whose inclusion in the Soviet federation in that period was to them a great disappointment and a setback in all areas of social and economic life.

The concerned countries faced a particular problem when achieving their independence and immediately afterwards, namely the changed ethical structure of the population with regard to the year of the inclusion in the common country, and related granting of citizenships in these newly founded countries.

Prejeto: 11. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Tomaž Kladnik¹

Nastajanje slovenskih oboroženih sil

Izvleček

Avtor na podlagi proučevanja arhivskih virov in literature obravnava oblikovanje slovenske samostojne in demokratične države predvsem z vidika nastanka slovenskih oboroženih sil, ki jih je morala nastajajoča se nova država oblikovati na novo, pri tem pa se je spopadala z zaostrenimi odnosi z zveznimi jugoslovanskimi oblastmi, predvsem jugoslovansko armado, ki je prevzemala oblast v zvezni državi. Prav tako pa so nastanku lastne, slovenske vojske nasprotovali v opoziciji. Tako so se obrambni sistem ter njegovi vodje, predvsem ministra Janša in Bavčar, pa tudi predsednik vlade Peterle, znašli pred težkim odločitvami. Čeprav je realno grozila vojna, so bila obrambnemu resorju namenjena pičla sredstva, ki so jih morali skoraj v celoti nameniti nabavi orožja. Ob zavedanju o pomenu oboroženih sil za obrambo državne suverenosti so se nato preko projekta manevrske strukture narodne zaščite oblikovale oborožene sile, Teritorialna obramba Republike Slovenije, ki so skupaj z milico,

¹ Izr. prof. dr. Tomaž Kladnik, Center vojaških šol Slovenske vojske, tomazkladnik7@gmail.com.

civilno obrambo ter podporo civilnega prebivalstva zmagale v vojni za obrambo državne suverenosti.

KLJUČNE BESEDE: *Slovenija, demokratične spremembe, oborožene sile, vojna za obrambo suverenosti*

Abstract

Based on an analysis of archival sources and literature, the author considers the formation of the Slovene independent and democratic country, especially from the point of view of the formation of the Slovene armed forces, which had to be reshaped by the emerging new country, while at the same time dealing with aggravated relations with the Yugoslav federal authorities, especially the Yugoslav Army, which was seizing power in the federal state. The opposition was also against the formation of the country's own, Slovene army. Thus, the defence system and its leaders, especially Ministers Janša and Bavčar as well as Prime Minister Peterle, were faced with difficult decisions. In spite of the real war threat, scarce resources were available to the defence department, and these had to be devoted almost entirely to arms procurement. The awareness of the importance of armed forces for the defence of Slovenia's sovereignty helped to form the armed forces, the Territorial Defence of the Republic of Slovenia, through a project named Manoeuvre Structure of National Protection. Together with militia, civil defence and support of the civilian population, the Slovenian War of Independency was won.

KEY WORDS: *Slovenia, democratic changes, armed forces, war to defend sovereignty*

1. Oborožene sile SFRJ

Demokracijskim procesom, ki so se začeli konec osemdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji, so najbolj nasprotovali v vojaškem vrhu Oboroženih sil (OS) Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), ki so jih tvorile Jugoslovanska ljudska armada (JLA) kot zvezna vojska ter (teritorialne obrambe) TO posameznih socialističnih republik, katerih nalogi v obrambi države sta bili predvsem varovanje zaledja glavnih front ter delovanje na začasno zasedenem ozemlju. Formalni vrhovni poveljnik OS je bilo predsedstvo SFRJ, dejansko pa jih je obvladovalo konservativno in demokracijskim spremembam v SFRJ nenaklonjeno vodstvo Zveznega sekretariata za ljudsko obrambo (ZSLO) ter Generalštaba Oboroženih sil (GŠOS) SFRJ. Zadnje obdobje razvoja Oboroženih sil SFRJ (1981–1991) je bilo že od začetka v znamenju posledic smrti predsednika Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije (CK ZKJ), dosmrtnega predsednika SFRJ, trikratnega narodnega heroja, vrhovnega poveljnika oboroženih sil itd. maršala Josipa Broza Tita leta 1980. Predsedstvo SFRJ kot skupinski organ ni imelo takega vpliva na popolnoma politično indoktrinirano armado kot njen preminuli vrhovni poveljnik. JLA se je zato lahko razvijala kot velik avtonomen sistem, ne meneč se za spremembe tako v geopolitičnem prostoru kot na notranjepolitičnem področju. Leta 1988, pred zadnjo veliko reorganizacijo, je bila JLA razdeljena na šest armad, po letu 1988 pa so uvedli bojevališča.²

Postopno se je v JLA izoblikoval velikosrbski koncept, ki je nadomestil do tedaj uveljavljeni koncept splošnega ljudskega

2 Strategija oboroženega boja (Beograd: Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo, 1985), 102–113; Rosvita Pesek, *Osamosvojitev Slovenije* (Ljubljana: Nova revija, 2007), 393–470; Zvezdan Marković, »Jugoslovanska ljudska armada – predstavitev nasprotne strani«, v: *Vojaška obramba Slovenije*, ur. Tomaž Kladnik (Ljubljana: Defensor, 2011), 517–553.

odpora. TO je postala v nekaterih delih države tako pomemben del OS, da je ob njej JLA začela izgubljati svojo superiorno vlogo, kar je proti koncu osemdesetih let privedlo do opisane reorganizacije OS SFRJ. Družbenopolitičnim skupnostim (DPS) oz. republiškim partijskim nomenklaturam so odvzeli ves vpliv na vodenje in poveljevanje TO. Z reorganizacijo sistema poveljevanja OS so oblikovali bojevališča ter korpuse in podredili republiške sile TO bojevališčem oz. korpusom v primeru vojne. TO je bila podrejena skupnemu Generalštabu Oboroženih sil SFRJ, ki je bil preoblikovan iz prejšnjega Generalštaba JLA. S tem so štabi, enote in ustanove TO postali praktično del JLA, tako kot do leta 1969 takratne partizanske brigade. Leta 1990 je v GŠ JLA nastal tudi Operativni načrt RAM s ciljem obrambe socializma in Jugoslavije. Cilj načrta je bil preprečiti zamenjavo oblasti v Sloveniji, predvsem pa na Hrvaškem, saj so predvidevali, da bodo komunisti izgubili oblast. V resnici je bil to načrt za oblikovanje novih zahodnih meja Srbije oz. ustvarjanje okvira za neko novo Jugoslavijo, v kateri bi Srbi na vseh ozemljih živeli v skupni državi. Štab vrhovnega poveljstva, v katerega sta bila združena Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo in Generalštab (ZSLO in GŠ) OS, je namreč menil, da je država na robu državljanske vojne, in je zato zahteval skupni sestanek štaba vrhovnega poveljstva in predsedstva SFRJ 12., 13. in 15. marca 1991. Na teh sejah so predlagali uvedbo izrednih razmer, povečanje bojne pripravljenosti JLA ter nujne ukrepe, da sistem privedejo v zakonske okvire ter da se začnejo pogovori o prihodnji ureditvi Jugoslavije. Predsedstvo ni sprejelo tega predloga, zato se je JLA opredelila za koncept zaščite in obrambe srbskega naroda zunaj Srbije in zbiranje JLA v mejah prihodnje Jugoslavije. S to opredelitvijo se je JLA postavila v funkcijo Srbije in njene vojne politike. Vrhovno poveljstvo je tedaj preoblikovalo naloge JLA, ki so se v novih razmerah glasile: obraniti pravico narodov, ki želijo

živeti v skupni državi Jugoslaviji, ter poskusiti omogočiti miren razhod s tistimi narodi, ki ne želijo več živeti v Jugoslaviji. Tako se je vojaštvo poskušalo iz orodja v rokah države spremeniti v gospodarja države, to pa bi pomenilo nekakšen tihi vojaški udar. Vendar so se dogodki razvili v drugo smer, saj se je z osamosvajanjem temu prva uprla Slovenija in nato še Hrvaška ter druge demokratično usmerjene republike.³

2. Razorožitev

JLA je s sklepi predsedstva SFRJ dobila formalno možnost, da s silo poseže v proces demokratičnih sprememb v Sloveniji in na Hrvaškem, ter je 17. maja 1990 začela izvajati ukaz, da se orožje TO in upravnih organov za obrambo izvzame iz skladišč TO ter se ga prenese v skladišča JLA. Republiški štab Teritorialne obrambe (RŠTO) Socialistične republike Slovenije (SRS) pod vodstvom načelnika generalpodpolkovnika Ivana Hočevarja, ki je pokazal veliko vnemo za dosledno izpolnjevanje ukaza, je že decembra 1989 podrejenim štabom ukazal izdelavo »*načrtov za zagotovitev potrebnega skladiščnega prostora znotraj objektov JLA*«. Naloga je bila označena kot strogo zaupna in je bila del načrtov TO za obdobje 1991–1995. Republiški štab TO v svojem ukazu ni iskal podatkov o manjkajočem skladiščnem prostoru, temveč natančne številke o količinah ter vrstah orožja in streli-va, ki ga TO hrani zunaj objektov JLA, zato je bilo jasno, da je vsebina naloge v nasprotju z obrazložitvijo. V drugi polovici aprila 1990 so tako štabi TO predali armadi zastarelo in trofej-no orožje, ki ga enote TO niso več nameravale uporabiti in je samo zavzemalo prostor v skladiščih. Konec aprila 1990 pa je

3 Marković, »Jugoslovanska ljudska armada«, 517–553; Pesek, *Osamosvojit-
ev*, 393–470.

bila v Beogradu seja vojnega sveta SFRJ, na kateri so sprejeli podlago za razorožitev TO in visokim vojaškim starešinam pojasnili protirevolucionarno in protijugoslovansko naravo političnih sprememb v Sloveniji in na Hrvaškem. General Hočevar, poveljnik Republiškega štaba TO SRS, ki se je udeležil seje vojnega sveta, je po pisnem ukazu, dobljenem v začetku maja iz Beograda, za koordinatorja akcije v Sloveniji določil načelnika Republiškega štaba TO SRS generala Draga Ožbolta, človeka s podobnimi izkušnjami za »boj proti kontrarevoluciji« s Kosova. Ta je napisal in v Hočevarjevem imenu podpisal ukaz št. SZ 625/1-90 ter ga poslal poveljnikom trinajstih pokrajinskih štabov TO v Sloveniji. Ti so morali dodelati in zagotoviti predajo orožja TO najpozneje do 19. maja 1990 do 19. ure. Starešine v štabih za TO so večinoma z odporom sprejeli ukaz za premeščanje orožja ter o tem začeli obveščati novo republiško vodstvo. Začetek razoroževanja enot in poveljstev TO RS je bil namreč prav na dan primopredaje dolžnosti članov Izvršnega sveta RS, saj je 15. maja 1990 RŠTO izdal ukaz o razorožitvi TO oz. predaji hranjenja orožja, streliva in minskoeksplozivnih sredstev, ki so zunaj objektov JLA, v te objekte. Novo republiško vodstvo se je takoj odzvalo na ta ukaz in novi sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša je občinskim upravnim organom za ljudsko obrambo poslal brzojavko, s katero je prepovedal oddajanje orožja v objekte JLA. Orožje so tako obdržale te slovenske občine: Brežice, Dravograd, Jesenice, Kranj, Krško, Lendava, Litija, Mozirje, Radlje ob Dravi, Radovljica, Slovenske Konjice, Šmarje pri Jelšah, Trbovlje, Tržič, Velenje in Žalec ter del orožja in streliva 30. razvojne skupine oz. Zaščitne brigade. Generali JLA so bili z akcijo bolj ali manj zadovoljni, saj je po večini uspela, poleg tega pa so hkrati razorožili tudi vso TO Hrvaške (odvzeli so ji več kot 200.000 kosov orožja) in

večino TO BiH, kjer pa nekatere hercegovske občine, katerih prebivalci so bili večinoma Hrvati, niso hotele izročiti orožja.⁴

3. Manevrška struktura narodne zaščite

Po razorožitvi TO RS 15. maja 1990 je 21. novembra 1990 predsedstvo SFRJ razglasilo za nelegalne vse enote in poveljstva, na novo oblikovana na območju Republike Slovenije, prepovedalo vpoklice, usposabljanje in preverjanje mobilizacijske in bojne pripravljenosti enot TO ter vnovič zahtevalo skladiščenje orožja TO v skladiščih JLA. Ne glede na pozive k dialogu, ki so prihajali iz Slovenije, je predsedstvo SFRJ nato 12. decembra sprejelo ukaz o *»razformiranju vseh oboroženih formacij na območju SFRJ, ki niso v sestavi enotnih OS SFRJ ali organov za notranje zadeve in katerih organizacija ni bila v skladu z zveznimi predpisi«*.⁵ Vso oborožitev in opremo tako teh enot kot posameznikov je bilo treba predati enotam in ustanovam JLA. Rok za to je bil 10 dni (22. december – dan JLA), nadzoroval naj bi ga ZSLO, ki je tudi določil enote JLA za varovanje izvajanja naloge. JLA je na podlagi tega ukaza uvedla najvišjo stopnjo pripravljenosti, premeščala posamezne nižje enote in težko orožje ter s prevzemanjem funkcije državnih organov

- 4 Vojaški muzej Slovenske vojske (VMSV), Fond Vojna za obrambo samostojnosti Slovenije 1991, Ukaz št. 16/490 z dne 24. 1. 1990 o pregledu skladiščnih objektov in skladiščnih sredstev OVO zunaj kompleksa JLA. Janez Janša, *Premiki* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992), 47–66. Albin Mikulič, *Uporniki z razlogom* (Ljubljana: Vojaški muzej Slovenske vojske, 2005), 21–23.
- 5 VMSV, Fond Vojna 1991, Ukaz Predsedstva SFRJ z dne 12. 12. 1990 o razformiranju vseh oboroženih formacij na območju SFRJ, ki niso v sestavi enotnih OS SFRJ ali organov za notranje zadeve in katerih organizacija ni bila v skladu z zveznimi predpisi.

posegala v celovitost in suverenost Slovenije. Razumevanje oz. bolje rečeno nerazumevanje nastalih razmer na ozemlju Jugoslavije in v Evropi s strani vrha JLA pa je dobro razvidno iz štabne vojne vaje »*Bedem – 91*«, s katero so predvideli oz. urili vojaški poseg na območju Slovenije. Novo republiško vodstvo se je takoj odzvalo na ukaz o razorožitvi TO, ki ga je izdal demokracičnim spremembam v Republiki Sloveniji nenaklonjen RŠTO SRS, in novi sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša je občinskim upravnim organom za ljudsko obrambo poslal brzojavko, s katero je prepovedal oddajanje orožja v objekte JLA. Zaradi spora med RS in RŠTO oz. ZSLO, predvsem pa zaradi odvzema orožja TO Slovenije s ciljem zavarovanja ukrepov nastajajoče slovenske države so v novem republiškem vodstvu začeli iskati nove rešitve. Tako so od sprva ustanovljenih jeder vojaškega odpora ter nato vojske Slovenije oborožene sile nove države dokončno obliko dobile v Manevrski strukturi narodne zaščite (MSNZ). Na podlagi ustavnih določil SFRJ in določbe zveznega zakona o splošni ljudski obrambi ter konkretizacije določila, da sestavljajo TO poleg enot, štabov in zavodov tudi druge oblike organiziranja za oboroženi boj, je bila narodna zaščita opredeljena kot najširša organizirana oblika samozaščitnega in samoobrambnega delovanja delovnih ljudi in občanov, za njeno usposabljanje za oboroženi boj pa so bili odgovorni štabi za TO. Z opredelitvijo nalog pripadnikom NZ so ti lahko sodelovali v bojnih dejavnostih z enotami ali štabi TO, pod njihovim vodstvom, predvsem pa so bile njihove naloge oborožena zaščita pomembnih objektov in vodstev družbenopolitičnih skupnosti. Ustavna opredelitev NZ je bila torej taka, da je omogočala njeno aktiviranje in angažiranje, ko so bile razmere za Slovenijo najmanj ugodne, pri tem pa v ničemer ni kršila zakonitost, na kar so se slovenske oblasti sklicevale ob

ustanovitvi (Manevrske strukture) narodne zaščite kot začetnice oboroženih sil samostojne slovenske države.⁶

Uradno je MSNZ začela delovati 29. avgusta 1990, ko je republiški sekretar za notranje zadeve Igor Bavčar imenoval Toneta Krkoviča, rezervnega kapetana I. razreda, za načelnika (Manevrske strukture) narodne zaščite, dejansko pa takoj po razorožitvi. S tem je bila ustanovljena posebna oborožena organizacija, ki je bila sposobna slabe tri mesece po razorožitvi slovenske TO ob tesni naslonitvi na specialno enoto in posebne enote slovenske milice zavarovati Slovenijo pred kakršnim koli oboroženim presenečenjem. MSNZ je nastala zaradi dobro organizirane in tajne akcije ter je bila organizirana v vseh trinajstih pokrajinah (TO) v Sloveniji, v katerih so bili imenovani načelniki MSNZ, ki so tesno sodelovali s poveljniki posebnih enot milice. Osnovni namen oblikovanja MSNZ je bilo, kot že rečeno, zavarovanje ukrepov nastajajoče slovenske države, ki jo je tedaj in pozneje najbolj ogrožala JLA. MSNZ je zagotavljala, da so prek nje republiški organi in predsedstvo republike dejansko vodili in poveljevali TO Slovenije. Na Prištavi nad Stično so se 7. 9. 1990 sestali njeni najpomembnejši akterji Janez Janša, Igor Bavčar, Tone Krkovič, Jože Kolenc in Vinko Beznik. Analizirali so položaj in dotakratne ukrepe ter dorekli globalni načrt delovanja MSNZ, v katerega je bila kot neločljivi del vključena tudi slovenska milica. Tone Krkovič je kot načelnik MSNZ po tem sestanku s sodelavci izdelal potrebne dokumente in delovne karte. Osnovni vojni načrt MSNZ je bil preprost in logičen. V primeru oboroženega posega JLA bi morala zavarovati ključne objekte, hkrati pa s

6 VMSV, Fond Vojna 1991, Odločba o imenovanju načelnika Narodne zaščite št. 0001-1-Z-2/13-90 z dne 29. 8. 1990 in Direktiva načelnika narodne zaščite Republike Slovenije za demonstracijsko, delno in popolno uporabo MSNZ z dne 7. 9. 1990; Mikulič, *Uporniki*, 21–23. Janša, *Premiki*, 47–66.

hitrimi napadi na skladišča orožja in vojaške opreme zagotoviti možnosti za vpoklic popolnih formacij TO. Izdelani so bili podrobni načrti za posamezna skladišča in druge objekte. V svojih osnovnih zamislih so se ti načrti ob agresiji JLA junija 1991 potrdili tudi v praksi. Sprejeli in potrdili so tudi dokument za vojaško zavarovanje osamosvajanja Republike Slovenije, ki je bil v junijsko-julijskih dneh leta 1991 uporabljen v vojni za obrambo države. V Direktivi za obrambo Slovenije v primeru agresije JLA na Slovenijo pa je bila jugoslovanska armada tudi prvič jasno opredeljena kot morebitni agresor oz. ključna nevarnost za slovensko osamosvojitv. Na sestanku so bili sprejeti in formalizirani tudi strateški dokumenti, ki so predstavljali temeljno podlago za zaključno fazo organiziranja simbioze vojaško-policijske organizacije MSNZ, na kateri je temeljila uspešna obramba slovenske suverenosti.⁷

Temeljni obrambni načrt MSNZ je bil preprost in logičen. V primeru oboroženega posega JLA bi morala MSNZ zavarovati ključne objekte, hkrati pa s hitrimi napadi na skladišča orožja in vojaške opreme zagotoviti možnost za vpoklic popolnih formacij TO. Izdelani so bili podrobni načrti za posamezna skladišča in druge pomembne objekte. Po pokrajinah in občinah so bile sestavljene udarne skupine in jurišni odredi, katerih formacije so bile prilagojene razpoložljivemu orožju in opremi. Mobilizacijski dokumenti so bili v največji tajnosti izdelani za sklic novih enot, ki so bile mobilizirane po načelu samopoziva, brez dodatne kurirske službe z izdelanim posebnim sistemom šifriranega obveščanja. Ustanovljena so bila tudi mnoga tajna skladišča za orožje in vojaško opremo. Že poleti 1990 pa se je začelo zbirati informacije o JLA, na osnovi katerih so bile izdelane ocene ogroženosti, formacije MSNZ in načrt delovanja. MSNZ je zatorej treba obravnavati v funkciji priprav

7 Ibid.

na obrambo slovenskega prostora in prihodnje samostojne ter neodvisne države. To je bila enkratna organizacija, ki je morala v času prenove TO delovati kot oborožena sila Slovencev v pripravah na osamosvojitveno vojno. Eden od ukrepov vzpostavitve slovenskih oboroženih sil v okviru delovanja MSNZ kot ponovnega formiranja in oboroževanja enot nove TO pa je bil tudi odvzem orožja TO, ki je bilo po omenjenem ukazu v skladiščih JLA.⁸

4. Teritorialna obramba Republike Slovenije in priprave na vojno

S sprejetjem svežnja ustavnih amandmajev, s katerimi je Skupščina RS 27. in 28. septembra 1990 odpravila veljavnost zveznih dokumentov, ki so bili v nasprotju z republiško ustavo, med drugimi tudi, da sta služenje vojaškega roka in slovenska TO v izključni pristojnosti republike, so bili izpolnjeni tudi formalnopravni pogoji za ponovni prevzem poveljevanja nad celotno TO RS. Tako je predsedstvo Republike Slovenije že 28. septembra 1990 imenovalo majorja Janeza Slaparja, dotedanjega poveljnika Pokrajinskega štaba TO za Gorenjsko, za vršilca dolžnosti načelnika RŠTO. Ta pa je 4. oktobra ob predhodnem soglasju predsedstva RS imenoval vršilce dolžnosti komandantov TO pokrajin. S tem so prenehali tudi razlogi za delovanje MSNZ, ki je bila razformirana, njeni pripadniki pa so bili večinoma razporejeni v sestavo nove TO RS.⁹

- 8 VMSV, Fond Vojna 1991, Direktiva načelnika narodne zaščite Republike Slovenije za demonstracijsko, delno in popolno uporabo MSNZ z dne 7. 9. 1990. Mikulič, *Uporniki*, str. 21–23. Janša, *Premiki*, 47–66.
- 9 VMSV, Fond Vojna 1991, Prisega Janeza Slaparja z dne 28. 9. 1990 in Odredbe RŠTO o imenovanju vršilcev dolžnosti komandantov TO pokrajin, št. 14720-90 z dne 4. 10. 1990. Janša, *Premiki*, 73–85.

Obrambni sistem ter njegovi vodje, predvsem ministra Janez Janša in Igor Bavčar, pa tudi predsednik vlade Lojze Peterle, pa so se znašli pred težkimi odločitvami. Čeprav je realno grozila vojna, so bila obrambnemu resorju namenjena pičila sredstva, ki so jih morali skoraj v celoti nameniti nabavi orožja. Zaradi nepodpore in tudi odkritega odpora večine članov vrhovnega poveljstva oz. predsedstva Republike Slovenije do krepitev obrambne moči države, štirje med njimi so februarja 1991 podpisali deklaracijo, v kateri se je zagovarjala Slovenija brez vojske, ter zavlačevanja in nasprotovanja opozicije sprejetju obrambnega proračuna so v obrambnem sistemu že tako pičila sredstva prejeli šele tik pred začetkom vojaške agresije JLA, kar pa je že resno ogrozilo nabavo skromnih, a prepotrebni količin protiolepnih sredstev in pehotnega orožja za delovanje operativnih enot vojske, usposabljanje rednih enot pa se je lahko začelo šele 15. maja 1991 in še to samo dveh manjših enot v učnih centrih Ig in Pekre, ki sta nato že 23. 5. 1991 postala prvi poskusni cilj agresije JLA na Slovenijo.¹⁰

TO je neposredno pred vojno zagotavljala: pripravljenost na vseh ravneh poveljevanja in aktiviranja štabov ter intervencijskih enot v času do dveh ur; operativno pripravljenost vseh štabov, 85 skupin za oviranje, 92 protiolepnih skupin, 59 oddelkov, 240 vodov, 142 čet, 33 odredov vodne sestave, 11 odredov četne sestave in 6 bataljonov. Skupno je bilo to enakovredno 378 četam ali 94 bataljonom. Za 35.000 pripadnikov so imeli zagotovljeno orožje in pehotno strelivo, 1024 protiolepnih orožij in še dodatnih 1106 protiolepnih orožij za enkratno uporabo, 203 kosov orožja za podporo, 99 protiletalskih orožij, 42 protiletalskih raket ter 33.000 kg razstreliva. Pomemben vir oborožitve pred bojnimi spopadi so bili odvzeti orožja

10 Janez Janša, »Spremna beseda« v: *Vojna za Slovenijo*, ur. Aleš Hojs (Ljubljana: Nova revija, 2014), 13–24.

iz vojašnic JLA ter nabava orožja v tujini. Tako je v Kočevsko Reko 21. junija 1991, manj kot teden dni pred napovedano osamosvojitvijo, prispelo težko pričakovano orožje po načrtu Bor (5000 avtomatskih pušk, 5 milijonov kosov streliva, več kot 1000 protioklepni sredstev, nekaj raketnih lanserjev fagot za srednje dolge razdalje in nekaj deset protiletalskih raket Strela 2M). V času vojne pa orožje, ki je bilo zaplenjeno v bojnih spopadih oz. pridobljeno z zavzetjem večjih skladišč orožja JLA, kot sta bili npr. Ložnica in Borovnica.¹¹

Sedemnajstega decembra 1990 so slovenske oblasti v Kočevski Reki organizirale prvi javni postroj enote oboroženih sil novo nastajajoče se države, iz katere se je pozneje izoblikovala 1. specialna brigada MORiS kot prva popolnoma poklicna enota vojske. S postrojem te enote so bile slovenski javnosti in morebitnim nasprotnikom prikazane priprave in pripravljenost na obrambo samostojnosti ter, kot je dejal predsednik Izvršnega sveta RS Lojze Peterle, *»zadišalo je po slovenski vojski«*, ter kasneje poudaril, da *»prvi postroj, v katerem so bili pretežno prostovoljci, ni bil zadeva trenutka, predrznosti, samovolje ali neodgovornosti. Bil je izraz odgovorne volje slovenske vlade, njene obrambne strategije, tesnega sodelovanja ministrstev za notranje zadeve in za obrambo ter poguma posameznikov. Tu niso stali zaščitniki privilegiranega vrha nedemokratskega režima, ampak možje in fantje, ki so bili pripravljeni dati vse za svobodo samostojne in demokratične Slovenije. Z zvezdami na kapah. Zvezda pa ni bila ne izhodišče, ne cilj, niti simbol poslanstva, bila je le taktično pokritje. Marsikaj je bilo navzven starega, samo namen je bil drugi. Namen je bil posvečen domovini. Slovenski vojak se je takrat vrnil k svojemu osnovne-*

11 VMSV, Fond Vojna 1991, Bojno poročilo o bojni pripravljenosti TO R Slovenije za leto 1990, DT, št. 56 z dne 18. 2. 1991. Janša, *Premiki*, 73–85.

mu poslanstvu.»¹² Tako se niso spremenili le formalni okviri organizacije oboroženih sil, ampak njen namen in vsebina. S tem postrojem je bilo nepreklicno konec Teritorialne obrambe Socialistične republike Slovenije, ki se je preobrazila in dobila nov namen. Staremu okviru se je dala nova vsebina. Zgodila se je bistvena in zgodovinska sprememba – prišlo je do enega ključnih prelomov z nedemokratskim redom, prišlo je do diskontinuitete. Namen TO SRS ni bil zavarovanje osamosvojitve in demokratizacije, ampak varovanje totalitarnega režima, ki so se mu v Sloveniji s prvimi demokratičnimi volitvami in ustanovitvijo samostojne države odpovedali.¹³

V decembru 1990 so v TO dobili tudi prvi kontingent orožja, nabavljenega v tujini (40 pištol Beretta, 400 pušk SAR in 10 protioklepni orožij Armbrust), in nato v letu 1991, do začetka vojne, še dva kontingenta orožja. Štiri dni pred postrojem v Kočevski Reki je načelnik RŠTO v Poljčah poročal razširjeni sestavi predsedstva RS o stanju in problemih bojne pripravljenosti. Predsedstvo je seznanil z ukrepi, ki so jih pripravljali za prehod TO v prihodnje oborožene sile slovenske države ter o pripravljenosti za izvajanje nalog ob osamosvojitvi. V ta sklop so spadale tudi naloge prevzema poveljevanja nad strukturo armade v Sloveniji in ukrepi za prevzem slovenskih nabornikov ter o izvedeni reorganizaciji v skladu z Zakonom o obrambi in Zakonom o vojaški dolžnosti. TO je zagotavljala: 1) pripravljenost na vseh ravneh poveljevanja in aktiviranja štabov ter intervencijskih enot v času do dveh ur; 2) operativno pripravljenost vseh štabov, s temi sredstvi bi lahko uničili več kot 180 tankov;

12 Tomaž Kladnik, »Teritorialna obramba Socialistične republike Slovenije ni Teritorialna obramba Republike Slovenije,« v: *Revija Slovenska vojska*, ur. Roman Pišlar (Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS, 2018, št. 7), str. 28–29.

13 Janša, *Premiki*, 73–85. Tomaž Kladnik, *Slovenska vojska v službi domovine* (Ljubljana: Defensor, 2006), 22–33.

3) zavarovanje mirnodobnih in vojnih lokacij, mobilizacijskih zbirališč, skladišč in transportov ter zavarovanje objektov posebnega pomena; 4) nadzor in nasilno odpiranje meje, preprečevanje uporabe enot JLA, blokado kasarn, preprečevanje izvoza MTS, oviranje, nasilni prevzem skladišč in objektov armade; 5) vzpostavitev zbirnih centrov za slovenske nabornike in centrov za sprejem starešin, ki prebegnejo.¹⁴

Osemnajstega marca 1991 je predsedstvo RS ustanovilo Republiško koordinacijo, ki je bila operativno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer. S tem je bil ustanovljen organ, ki je usklajeval vse obrambne priprave na slovensko osamosvojitve in je v vojni vodil vse vojne operacije TO, policije in civilne obrambe. Praktično je šlo za organ, ki je usklajal vse obrambne in varnostne priprave in nato v vojni opravljal naloge štaba vrhovnega poveljnika. Vlogo vrhovnega poveljnika pa je po ustavi opravljal predsedstvo RS, razširjeno s predsednikom vlade in skupščine. Pri delu predsedstva so sodelovali še ministri za obrambo, notranje in zunanje zadeve, informiranje ter poveljnika oz. načelnika republiškega štaba za TO in civilno obrambo. Vodila sta jo republiška sekretarja za notranje zadeve in obrambo Igor Bavčar in Janez Janša. Sprva je delovala v prvem nadstropju stavbe Izvršnega sveta RS, od 28. junija pa v kletnih prostorih Cankarjevega doma v Ljubljani. Delovne skupine operativnega koordinacijskega telesa so takoj po njegovi ustanovitvi 19. marca 1991 začele izdelovati različice ukrepov ob morebitni uporabi sile JLA, v TO pa so začeli poskusne mobilizacije enot po pokrajinah. Hkrati so začeli izdelovati mobilizacijske načrte za pokrajine ter izdajati ukaze za začetek mobilizacije posameznih vojnih

14 VMSV, Fond Vojna 1991, Bojno poročilo o bojni pripravljenosti TO R Slovenije za leto 1990, DT, št. 56 z dne 18. 2. 1991. Janša, *Premiki*, 157–191/312–357.

enot TO. V celotnih pripravah in bojnih spopadih do odhoda JLA iz Slovenije se je kot izjemno dobra pokazala odločitev o ustanovitvi koordinacijskih skupin tudi na pokrajinski ravni, ki so usklajevale bojne dejavnosti med TO, organi za notranje zadeve in civilno obrambo, pa tudi predhodno usposabljanje, predvsem priprava in izvedba štabne vojne vaje Kobra-91 in taktične vaje Premik-91, ki sta enote TO izurili v izvajanju manevra na celotnem območju RS in s tem omogočili pravočasno in učinkovito uporabo tudi najmanjših enot.¹⁵

Eden ključnih spopadov v času osamosvajanja Slovenije je bil tako spopad obveščevalnih služb oz. pridobivanje podatkov o nasprotniku. Ta spopad je bil še toliko bolj zapleten, saj sta bili zvezna in republiška služba državne varnosti (SDV), pa tudi vojaška kontraobveščevalna služba, še do pred kratkim enotna inštitucija za »obrambo pridobitev komunistične revolucije« ter namenjena predvsem boju proti notranjemu in zunanemu sovražniku »peti in šesti koloni«, zaradi česar Igor Bavčar, novi minister za notranje zadeve dotedanji SDV ni mogel zaupati, zato so jo razpustili oz. preoblikovali. Del obveščevalnega in protiobveščevalnega dela SDV je prevzel varnostni organ v sekretariatu za obrambo, maja 1991 pa je bila ustanovljena Varnostno informativna služba (VIS), katere vodstvo je prevzel Miha Brejc in katere glavna naloga je bila varovanje in pridobivanje podatkov, na osnovi katerih se je lahko republiško vodstvo sprejemalo strateške odločitve v zvezi z osamosvojitvijo države in nato vodenja oboroženih spopadov. Tako je VIS imela pred začetkom konflikta več kot 200 obveščevalnih pozicij v JLA po vsej Sloveniji ter v Zagrebu in Beogradu, pa tudi drugod, med

15 VMSV, Fond Vojna 1991, Sklep Predsedstva RS o ustanovitvi operativnega koordinacijskega telesa za primer izrednih razmer, št. 800-03-7/91 z dne 18. 3. 1991. Janša, *Premiki*, 157–191/312–357.

vojno pa so Republiški koordinaciji posredovali nekaj tisoč operativno pomembnih sporočil.¹⁶

Šestindvajsetega junija 1991 je bil v okviru svečanosti ob razglasitvi neodvisnosti države na Trgu republike v Ljubljani prvi postroj častne enote TO. Enoto so sestavljali vojaki, podčastniki in častniki obeh učnih centrov. Poveljujoči častnik na svečanosti je bil podpolkovnik Anton Krkovič, ki je na dan razglasitve samostojnosti Republike Slovenije prvič v zgodovini samostojne države in njene vojske s častno sabljo poročal predsedniku predsedstva Republike Slovenije gospodu Milanu Kučanu. Hkrati pa se začne zavzemanje slovenskih mejnih prehodov JLA in zvezne milice, prelet letala jugoslovanskega vojnega letalstva v nizkem letu nad prizoriščem proslave ob razglasitvi samostojnosti ter prvi streli pripadnika JLA v Divači, kar je pomenilo začetek načrtovanega, usklajenega in enotno vodenega napada JLA na slovensko suverenost. Začne se z izpadom tankov iz vojašnice tankovske brigade na Vrhniki in s kolono oklepnih bojnih vozil, ki je pripeljala s Hrvaške in je bila najprej zaustavljena v Pogancih. Kot odgovor na bojno delovanje JLA je načelnik RŠTO polkovnik Janez Slapar izdal ukaz o bojnem delovanju TO oz. da *»se z odločnim bojnim delovanjem, s težiščem na dejstvovanju po oklepnih enotah in drugih sredstvih tehnike zagotovi realizacijo načrtovanih nalog, da se z uporabo razpoložljivih borbenih sredstev zagotovi varovanje objektov, meje in komunikacij ter prepreči manevre enotam JLA«*.¹⁷

16 Anton Bukovnik in Biserka Debeljak, »Organi za notranje zadeve v zaščiti procesov osamosvajanja Republike Slovenije,« v: *Enotni v zmagi*, ur. Nataša Urbanc, (Ljubljana: Nova revija, 2006), 155–170.

17 VMSV, Fond Vojna 1991, Ukaz načelnika RŠTO z dne 27. 6. 1991 ob 9.50. Janša, *Premiki*, 157–191/312–357.

5. Vojna za obrambo slovenske suverenosti

Agresijo na Slovenijo začno enote in poveljstva JLA izvajati 26. in 27. junija 1991 iz naslednjih korpusnih območij, ki so bila podrejena 5. vojaškemu območju v Zagrebu.: 13. korpus, poveljstvo na Reki, 14. korpus, poveljstvo v Ljubljani, 31. korpus, poveljstvo v Mariboru, 32. korpus, poveljstvo v Varaždinu, 10. korpus, poveljstvo v Zagrebu in 5. korpus vojaškega letalstva in protizračne obrambe, poveljstvo v Zagrebu. Tako je imela JLA v Sloveniji od 20.000 do 25.000 vojakov, približno 250 tankov stalne sestave in približno 100 tankov, ki so v Slovenijo prišli iz Hrvaške, ter okoli 300 oklepnih vozil različne namenskosti (transporterji, protiletalski topovi, poveljniška vozila, izvidniška vozila idr.). Na štirih letališčih z betonskimi vzletno-pristajalnimi stezami (Cerklje, Maribor, Brnik in Portorož) pa je bilo na začetku spopadov približno 90 letal in 50 helikopterjev. Slovenski TO je poveljeval RŠTO. Sestavljali so jo zaščitna brigada in sedem pokrajinskih štabov, ki so bili razdeljeni na 26 območnih štabov. Že prvi dan spopadov je bilo angažiranih 15.000 mož, v celoti pa 35.100 mož. V slovenski TO je bilo 500 profesionalcev, med katere so sodili tako delavci na starešinskih dolžnostih kot administrativno-tehnično osebje. Njeni pripadniki so bili oboroženi s pehotnim orožjem, z orožjem za podporo (minometi, topovi itd.), z orožjem za protioklepni boj ter z lažjim topniškim orožjem za protiletalsko obrambo (rakete Strela 2M). Prav tako pa se je v njeno oborožitev vgrajevalo zaplenjeno orožje JLA, ki je omogočalo oblikovanje novih enot, kot so bile tankovske čete, baterije za protiletalsko obrambo itd. Slovenske policijske enote, ki so v spopadih odigrale izjemno pomembno, pogosto ključno vlogo, so šteje 7100 ljudi (vključno z informacijski sistemom in pomožnimi službami). V segmentu priprav na agresijo in vodenje odpora je v vojnih operacijah oborožene sile podpiral sistem civilne obrambe, ki

je s svojimi aktivnostmi bistveno pripomogel k zmagi v osamosvojitveni vojni. V okviru bojnih operacij in izven njih so pripadniki civilne obrambe pod vodstvom Francija Žnidaršiča organizirano in sistematično izvajali oviranje, odklope elektrike, vode, plina, prevoze in blokade ter oskrbo obrambnih sil. JLA naj bi operacijo na Slovenijo izvedla razmeroma hitro in brez prevelikih zapletov. Njen napad ni povzročil posebnega presenečenja, saj se je neprestano pričakoval. Mogoče je bilo presenečenje med taktičnim in operativnim, ker se ni točno vedelo, kdaj in kje se bo zgodila agresija. Ukrepi v Sloveniji pred razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti so bili takšni, da so bile slovenske obrambne sile že praktično oblikovane, zato so lahko že v začetnem stadiju vojne nastopile proti nasprotni strani povsem neobremenjeno in enakovredno.¹⁸

TO je bila ustanovljena z nalogo organizirati, formirati in usposobiti se za namensko delo v vojnih razmerah. V zelo kratkem času je prešla v eno najtežjih oblik delovanja, to je delovanje na začasno zasedenem ozemlju, kjer je imel nasprotnik premoč v tehnično-materialnih sredstvih, absolutno pa v oklepno-mehanizirani in letalski komponenti. Pri tem je treba upoštevati tudi to, da je bil ta nasprotnik še do nedavnega sodelujoč v prostoru, in to z dominantno vlogo, ter spretno prikrival svojo organizacijsko-formacijsko strukturo, kakor da je načrtoval, da bo postal nasprotnik. V celotnih pripravah in poteku bojnih spopadov do odhoda JLA iz Slovenije se je kot izredno dobra pokazala odločitev o ustanovitvi koordinacijskih skupin na pokrajinski ravni, ki so usklajevale bojne aktivnosti med TO, organi za notranje zadeve in civilno obrambo. Zagotovljeno je bilo nepretrgano delovanje sistema vodenja

18 VMSV, Fond Vojna 1991, Analiza bojnega delovanja TO R Slovenije v času od 26. 06. do 17. 07. 1991 z dne 17. 07. 1991; Janša, *Premiki*, 157–191/312–357.

in poveljevanja, od republiške, preko pokrajinskih koordinacij do enot ter obratno, kar je bila tudi posledica novega sistema zvez Raca, ki pa ni bil zagotovljen na vseh stopnjah poveljevanja. V koordinacijskih skupinah so se združevali podatki o nasprotniku, ki so omogočili učinkovito obrambo pri izvajanju njegovih specifičnih bojnih delovanj. Težišče odločnega bojnega delovanja zoper nasprotnika s ciljem preprečiti prodor oklepno-mehaniziranih sil v globino ozemlja RS je bilo vzdolž glavnih smeri: Varaždin–Ormož–Ptuj–Maribor, Zagreb–Novo mesto–Ljubljana ter Reka–Ilirska Bistrica–Postojna–Sežana–Nova Gorica.¹⁹

Z neprestanim aktivnim in elastičnim partizanskim bojnim delovanjem vzdolž vseh smeri prodora nasprotnikovih enot je bil cilj upočasniti tempo njegovega nastopanja in mu povzročati čim večje izgube, predvsem v bojni tehniki in živih sili, ter onemogočiti njegov razvoj. Hkrati pa v sodelovanju s civilno obrambo izvajati učinkovito obrambo komunikacij in blokado vojašnic JLA ter ob podpori topništva in minometov uničevati nasprotnikove enote, ustanove in objekte. S protidiverzantskimi enotami se je izvajal protidiverzantski boj na širših območjih letališč in pomembnejših taktičnih smereh in objektov, onesposabljali so se nasprotnikovi najvitalnejši objekti, sredstva, tehnika, zveze in poveljniška mesta ter preprečevali so se njegovo zračno desantno delovanje, oskrba na celotnem območju prodora in razmestitve njegovih sil. Prav tako pa so bili za naše obrambne sile značilni visoka stopnja strokovnosti in kakovosti načrtov v praksi preverjenih nalog oviranja, zavarovanja meje, varovanja objektov, organizacije zbirnih centrov, blokad, POS ter njihova organizacija v štabih in enotah; hitra

19 VMSV, Fond Vojna 1991, Analiza bojnega delovanja TO R Slovenije v času od 26. 06. do 17. 07. 1991 z dne 17. 07. 1991. Janša; *Premiki*, 157–191/312–357.

in učinkovita disperzija velikih količin zaplenjenih materialno-tehničnih sredstev, minskoeksplozivnih sredstev iz skladišč JLA; zagotavljanje logistične zagotovitve lastnih enot s strani CO; učinkovito delovanje informativno-propagandnega sistema, ki je pozitivno deloval na pripadnike lastnih enot in na prebivalstvo ter nasprotno na nasprotnika, ne nazadnje tudi visoko število prebegov in predaj pripadnikov JLA, zvezne milice in civilnih oseb v službi v JLA ter dobro postavljen in izveden sistem zbirnih centrov.²⁰

Značilnosti vojne lahko strnemo v naslednjih točkah:

»Najpomembnejši razlogi za zmago v vojni za Slovenijo so bili:

1. jasen politični cilj, podprt z enotnostjo naroda in s plebiscitnim rezultatom;
2. nasprotnika nismo podcenjevali, on pa nas je;
3. naše enote so bile homogene in motivirane, nasprotnikove večinoma ne;
4. večino nujnih in mogočih priprav na obrambo smo izvedli pravočasno;
5. imeli smo dobre informacije o nasprotniku;
6. premoč nasprotnika v orožju in številu smo nevtralizirali z omejitvijo njegovega manevra;
7. human pristop z izogibanjem žrtvam na obeh straneh, nediskriminatorna obravnava ranjencev in uspešna propagandna aktivnost so motivirali nasprotnikove enote za predajo;
8. številni posamični uspehi enot TO in policije od prvega dne vojne naprej so krepili moč TO ter dvigovali moralo vojaštva in civilnega prebivalstva;

²⁰ VMSV, Fond Vojna 1991, Analiza bojnega delovanja TO R Slovenije v času od 26. 06. do 17. 07. 1991 z dne 17. 07. 1991; Janša, *Premiki*, 157–191/312–357.

9. dobra organizacija civilne obrambe je z oviranjem nadomestila pomanjkanje težkega orožja;
10. preskrba prebivalstva je kljub vojni delovala skoraj nemoteno, vse veje oblasti razen pravosodne so učinkovito delovale, nova država je zadovoljivo funkcionirala.«²¹

Z odhodom zadnjega okupatorskega vojaka z ozemlja Slovenije se je začelo preoblikovanje TO iz vojnega v mirnodobno stanje ter iz rezervne v naborniško vojsko s profesionalnim jedrom. Predsedstvo RS je 3. februarja 1992 sprejelo Splošni načrt organizacije, opremljanja in oboroževanja ter usposabljanja TO, na osnovi katerega je RŠTO izdelal projekt organizacije TO. Predlagana struktura TO je temeljila na izkušnjah organiziranosti TO, izkušnjah, pridobljenih v vojni, upoštevala je značilnosti oboroženih sil sodobnih vojsk ter je v smislu priprav na oborožen spopad izhajala iz ocene, da bi bil v morebitnem napadu na državo Slovenijo napad voden po načelih zračno-kopenske bitke. Razmerje med manevrskim in prostorskim delom je bilo opredeljeno za 1 : 2, TO pa naj bi štela okrog 45.000 mož.²²

²¹ Janša, »Spremna beseda«, 13–24.

²² Kladnik, *Slovenska vojska*, 34.

The Formation of Slovene Armed Forces

Summary

In order to safeguard the measures of the emerging Slovene country, cores of military resistance were established closely after the disarmament of the Territorial Defence of the Republic of Slovenia (TD). This was followed by the establishment of the army of Slovenia, which was given its final form in the Manoeuvre Structure of National Protection. Thus, a special armed organization that was able to protect Slovenia from any armed surprise was established, less than three months after the disarmament of the Territorial Defence of the Republic of Slovenia, with substantial help from the special unit and special units of the Slovenian militia. It was formed during a well-prepared secret action led by Tone Krkovič. The Manoeuvre Structure therefore has to be seen as a preparatory stage in establishing the defence of the Slovene territory in the context of the new autonomous and independent country. It was a unique organization which, during the period of the abolition of the Party's Territorial Defence and the establishment of the armed forces of the new, democratic Slovenia, had to act as the Slovenia's armed force in the preparations for the Slovenian War of Independency. Thus, the concept of operation and leadership of the Slovene armed forces was completely reshaped. With the adoption of the constitutional amendments package, the legal conditions to again take over command of the entire TD of the Republic of Slovenia were also fulfilled and Janez Slapa appointed as the TD's acting head. Despite all pressures and

threats, preparations for the inevitable armed conflict continued. It was not until 1991 in the long national history of Slovenia that the Slovenes gained their statehood and democratic arrangement. What contributed to the achievement of Slovenia's independence in 1991 was a combination of favourable external circumstances, maturity of the general belief in Slovenia that a historical chance to become independent had to be seized and the unity of action of the leaders of independence, who were able to strike a military balance in the battles with the Yugoslav Army and achieve peace in hard negotiations with the European community without relinquishing the fundamental aim. Commitment to the idea of an independent country, which was confirmed in a referendum by a large majority of the Slovene citizens, and determination of the Slovene political leadership and members of the armed forces and civil defence enabled during the preparations for the Slovene Defensive War and victory in that war the TD to grow into a modern armed force, namely the Slovenian Armed Forces. It is particularly the decisive patriotic actions of the members of the Slovenian Armed Forces in the 1991 Defensive War that represent one of the fundamental values of the Slovenian Armed Forces. These values are the agents and driving force on which the decision-making and the realization of goals and tasks are based in the national and international environment, since they are grounded in universal human values and the values of Slovene society.

Prejeto: 5. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Matevž Tomšič¹

Sistemska transformacija slovenske družbe kot nedokončan proces

Izvleček

Slovenija sodi med tiste nekdanje komunistične države, ki so bile v smislu izvedbe sistemske transformacije najuspešnejše. Vseeno pa vztrajno izgublja prednost, ki jo je imela pred drugimi državami iz regije. Glavni razlog za njeno relativno stagnacijo je v etatističnem ustroju, ki ga zaznamujejo monopoli na različnih področjih. Ti pa so povezani z visoko stopnjo t. i. reprodukcije elit, se pravi ohranjanja predstavnikov bivšega režima oz. njihovih fizičnih ali idejnih naslednikov na vodilnih pozicijah v ključnih družbenih podsistemih. Takšno stanje duši konkurenco, omejuje pluralizem in zavira razmah kreativnih potencialov v družbi.

KLJUČNE BESEDE: *transformacija postkomunističnih družb, reprodukcija elit, ideološka hegemonija, gradualizem, Slovenija*

¹ Prof. dr. Matevž Tomšič, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Študijski center za narodno spravo, matevz.tomsic@fuds.si.

Abstract

Slovenia is one of those former communist countries that have been the most successful in terms of implementing systemic transformation. However, it is steadily losing the advantage it had over other countries from the region. The main reason for its relative stagnation is in its etatistic setting which is characterized by monopolies in various fields. In turn, these are associated with high rates of elite reproduction, i.e. the preservation of representatives of the former regime or their physical or ideological successors in leading positions in key social subsystems. Such a situation hinders competition, restricts pluralism and inhibits the growth of creative potential in society.

KEY WORDS: *transformation of post-communist societies, reproduction of elites, ideological hegemony, gradualism, Slovenia*

Neizpolnjena pričakovanja

Zlom komunističnega tipa ureditve in njegove logike družbenega razvoja, ki mu je sledila celovita transformacija družb sovjetskega bloka, je dogodek, ki je odločilno opredelil svet ob koncu 20. stoletja, ob tem pa je dodobra presenetil večino družboslovne sfere. »*Podjarmljene dežele vzhodne Evrope so se v določenih zgodovinskih okoliščinah osvobodile imperija, ki se je zdel kot nepremagljiva monolitna trdnjava.*«² Nastale so nove družbene razmere, ki so omogočile različne smeri nadaljnega razvoja teh družb. Vendar pa je bil glavni cilj političnih elit, ki so prevzele oblast po padcu komunistični režimov, »vrnitev v Evropo«, tj. vzpostavitev institucionalnega sistema, kakršen je značilen za razvite evropske države.

Postkomunistično transformacijo je mogoče razumeti v kontekstu procesov modernizacije kot družbene diferenciacije v smislu razvoja raznovrstnih družbenih resursov, specializiranih in diverzificiranih tipov družbene organizacije, različnih netradicionalnih oblik skupinske identifikacije, različnih institucionaliziranih vlog, regulativnih mehanizmov in organizacij.³ Takšna družbena organizacija omogoča optimalnejše odzivanje na izzive sodobnega globaliziranega sveta.

Demontaža komunističnih režimov in odprava njihove dediščine je izziv, ki mu ni primere v zgodovini. Bil je precej zahtevnejši od odprave avtoritarnih režimov, kakršni so do sedemdesetih let 20. stoletja obstajali v nekaterih državah južne Evrope. Tam je šlo zgolj za vzpostavitev demokratičnih institucij in reformo represivnega aparata, s pomočjo katere-

- 2 Edward Tiryakian, »Modernization in a Millenarian Decade: Lessons for and from Eastern Europe,« v: *Social Change and Modernization: Lessons From Eastern Europe*, ur. Bruno Grancelli (Berlin: De Gruyter, 1994), 253.
- 3 S. N. Eissenstadt, *Tradition, Change and Modernity* (New York: John Wiley & Sons, 1973).

ga so se vzdrževale diktature. V primeru držav vzhodne in srednje Evrope pa gre za celovito transformacijo političnega in ekonomskega sistema ter spremembo kulturnih vzorcev.⁴ Predvsem slednje je nekaj, do česar je mogoče priti le v daljšem časovnem obdobju.⁵ Ta kompleksnost sprememb, ki so se odvijale z različno dinamiko, je povzročala številne težave, zaplete in konflikte. Optimistična pričakovanja iz začetnega obdobja tranzicije so se ob soočenju z realnimi družbenimi danostmi pogosto razblinila, kar je povzročilo mnoga razočaranja in frustracije.

Slovenija nedvomno sodi med tiste nekdanje komunistične države, ki so bile v smislu izvedbe systemske transformacije najuspešnejše.⁶ Po razvitosti, merjeni z bruto družbenim proizvodom na prebivalca, se je približala povprečju Unije (nekatero od držav, ki so bile že prej njene članice, kot sta Grčija in Portugalska, pa je prehitela). Tudi temeljni demokratični standardi so vzpostavljeni in institucije sistema predstavniške demokracije so dovolj trdne. Po oceni relevantnih študij, kot je *Freedom in the World* organizacije Freedom House, se že dolgo časa uvršča v skupino svobodnih držav.

- 4 Klaus Offe, »Capitalism by Democratic Design: Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe,« *Social Research* 8, št. 4 (1993): 865–892.
- 5 Ralf Dahrendorf, *Reflections on Revolution in Europe* (London: Chatto & Windus, 1990).
- 6 Matevž Tomšič, *Politična stabilnost v novih demokracijah* (Ljubljana: ZPS, 2002); Frane Adam, Matej Makarovič, Borut Rončević in Matevž Tomšič, *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe* (Budapest & New York: CEU Press, 2005); Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Slovenia,« v: *Life in post-communist Eastern Europe after EU membership: Happy ever after?*, ur. Donnacha Ó Beachain, Vera Sheridan in Sabina Stan (London & New York: Routledge, 2021), 95–114.

Vendar pa je tri desetletja po osamosvojitvi Slovenije stanje v državi vse prej kot optimistično. Nezadovoljstvo preveva ljudi ne glede na njihove politično-ideološke orientacije. A ne gre zgolj za subjektivne zaznave. Tudi nekateri »objektivni« kazalniki kažejo, da Slovenija vztrajno izgublja prednost, ki jo je imela pred drugimi nekdanjimi komunističnimi državami. Še več, v določenih zelo pomembnih ozirih za nekaterimi od njih celo že zaostaja. Tako jo je glede bruto družbenega proizvoda na prebivalca (tistega, ki se meri glede na kupno moč) prehitela Češka, medtem ko se ji nekatere druge države iz regije, kot so Slovaška, Litva, Estonija, pa tudi Poljska, vztrajno približujejo. Na lestvicah konkurenčnosti (denimo *World Competitiveness Yearbook*) in stanja ekonomske svobode (denimo *Index of Economic Freedom*) zaostaja za večino članic Evropske unije iz prostora vzhodne in srednje Evrope.

Kot bomo pokazali, je glavni razlog za relativno stagnacijo v etatističnem ustroju, ki ga zaznamujejo monopoli na različnih področjih. Takšen ustroj je izraz komunistične, delno pa tudi predkomunistične dediščine (z močno prisotnimi kolektivističnimi in antipluralističnimi sentimentimi). Ti monopoli pa so povezani z visoko stopnjo t. i. reprodukcije elit, se pravi ohranjanja predstavnikov bivšega režima oz. njihovih fizičnih ali idejnih naslednikov na vodilnih pozicijah v ključnih družbenih podsistemi. Takšno stanje duši konkurenco, omejuje pluralizem in zavira razmah kreativnih potencialov v družbi.

Visoka stopnja kontinuitete

Slovenija je unikum med sorodnimi državami srednje Evrope v smislu visoke stopnje t. i. reprodukcije elit, se pravi ohranjanja predstavnikov bivšega režima oz. njihovih fizičnih ali idejnih naslednikov na vodilnih pozicijah v politiki, gospodarstvu, iz-

obraževanju, medijih, sodstvu itd.⁷ Ob tem velja povedati, da je stara elita pokazala razmeroma visoko sposobnost adaptacije, kar dokazuje sestava njihovih socialnih omrežij, kjer je prišlo po spremembi sistema do korenitih sprememb, kar pomeni, da so se pripadniki reformirane stare elite začeli povezovati z novimi (in novim razmeram primernejšimi) ljudmi. Posledica tega je, da večina nosilcev teh položajev optira k strankam tranzicijske levice.⁸ Te imajo zato bistveno boljše povezave s ključnimi ljudmi v gospodarstvu, na finančnem področju, v medijih, sodstvu, na akademskem področju in v civilni družbi, kar jim omogoča premoč v finančnem in organizacijskem smislu.

Reprodukcija elit se kaže tudi v razmerjih sil na političnem področju. Slovenski politični prostor sicer opredeljuje bipolar-na razdeljenost na dva politična bloka, se pravi na t. i. levi in t. i. desni tabor, ki sicer nista povsem notranje homogena.⁹ V večini tranzicijskega obdobja je na slovenskem političnem področju prevladovala t. i. tranzicijska levica, kjer je *Liberalna demokracija Slovenije* (LDS) v prvem obdobju po formalnem prehodu v demokracijo igrala osrednjo vlogo. Od prvih parlamentarnih volitev leta 1990 naprej je bilo devet »političnih obratov«, z

- 7 Frane Adam in Matevž Tomšič, »Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries,« *Europe-Asia Studies* 54, št. 3 (2020): 365–383; Matevž Tomšič, »Historical development of Slovenian political elite,« *Innovative issues and approaches in social sciences* 1, št. 2 (2008): 47–66; Matevž Tomšič, *Elites in the New Democracies* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016).
- 8 Anton Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments* (Ljubljana: CESTRA, 1998).
- 9 Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Ideological profile and crisis discourse of Slovenian elites,« *Politics in Central Europe* 10, št. 1 (2014): 53–74; Willy Jou, »Left-Right Orientations and Ideological Voting in New Democracies: A Case study of Slovenia,« *Europe-Asia Studies* 63, št. 1 (2011): 27–47.

drugimi besedami, spremembe političnih možnosti na oblasti, in osem različnih voditeljev vlad, vključno s sedanjimi. Vendar pa so bile v tem obdobju vlade, v katerih niso prevladovalе leve stranke, le osem let in pol. Čeprav so vse vlade, ki jih je vodila LDS, sestavljale stranke iz različnih taborov, je ta stranka prevladovala nad njimi, tako so t. i. »pomladne stranke« v teh koalicijah igrale le obrobno vlogo.

Z reprodukcijo je povezana ideološka hegemonija leveice.¹⁰ Gre za stanje, ko se levičarske ideje in vrednote razglša za nekaj normalnega in tako rekoč samoumevnega. To je povezano z razmerami na slovenskem medijskem področju, ki je izrazito neuravnoteženo, kar pomeni, da večina medijev bolj ali manj odkrito favorizira levico.¹¹ To so pokazale tudi, resda dokaj maloštevilne, do sedaj opravljene raziskave na temo medijskega pluralizma (*Stanje medijskega pluralizma v Sloveniji* iz l. 2006, *Študija medijske svobode in avtonomije medijskega prostora v Republiki Sloveniji v letu 2007*, *Medijska svoboda v Sloveniji 2008*, *Analiza medijske krajine 2020*).

Pri tem »normalnost« oz. »nenormalnost« posameznih stališč ni odvisna od tega, kako široko podporo uživajo med državljani. Čeprav denimo velika veličina ljudi nasprotuje migracijam iz tretjega sveta, predvsem iz muslimanskih držav, in zagovarja zaostritev nadzora na državnih mejah, kar se ujema s pogledi politične desnice, večina medijev izrazito promovira politiko odprtih meja in skupaj z levimi strankami zagovarja

10 Hegemonija, kot jo razume avtor tega koncepta, italijanski filozof Antonio Gramsci, pomeni ideološko dominacijo, kjer ideje in vrednote, ki izhajajo iz interesov določene družbene skupine, pridobijo status občeveljavnosti. Prim.: Terry Eagleton, *Ideology* (London: Verso, 1991).

11 Matevž Tomšič, »Medijska politika in 'avtonomna' odvisnost medijev.« v: *Z lepilom na podplatih. Trideset let slovenske države*, ur. Ivan Štuhec (Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Zbor za republiko, 2020), 207–217.

sprejemanje migrantov, ne glede na morebitne težave in grožnje nacionalni varnosti (terorizem, kriminal). To se je jasno pokazalo ob veliki migrantski krizi leta 2015.¹² Drug takšen primer je odnos do posvojitve otrok istospolno usmerjenih. Tudi glede tega večina državljanov podpira pozicijo desnih strank, ki temu nasprotujejo, kar se je jasno pokazalo na dveh referendumih (o Družinskem zakoniku in o Zakonu o družinski zvezi in družinskih razmerjih). A tudi v tem primeru je večina osrednjih medijev, skladno s stališči leve, zagovarjala možnost, da istospolni pari posvojijo otroke.¹³

Sestavni del hegemonije leve je tudi močna prisotnost pozitivnih sentimentov do bivšega komunističnega režima. To se manifestira skozi poveličevanje simbolov, kakršna je peterokraka rdeča zvezda. Posledica tega je zakoreninjenost »starorežimske miselnosti« na mnogih področjih.¹⁴ Takšna miselnost, ki ne priznava posameznikove svobode, pluralizma,

12 Takrat so osrednji mediji, medtem ko so predstavljali podobe preganjanih beguncev, ki da so upravičeni do tega, da jim Slovenija in preostale evropske države odprejo svoja vrata, kazali predvsem slike žensk in otrok, čeprav so bili prebežniki v veliki večini mladi zdravi moški; hkrati pa so prikrivali probleme – porast nasilnih oblik kriminala, terorizem (predvsem v letih 2015 in 2016) – ki so jih te nekontrolirane migracije prinesle. Glejte: Riham Alkousaa, »Violent crime rises in Germany and is attributed to refugees,« Reuters, 3. 1. 2018. Pridobljeno 11. 5. 2021. Glejte: Evropski parlament, »Terorizem v EU: napadi, žrtve in aretacije.« 2020. Pridobljeno 11. 5. 2021. <https://www.europarl.europa.eu/news/sl/headlines/security/20180703STO07125/terorizem-v-eu-napadi-zrtve-in-aretacije>.

13 Matevž Tomšič, »Medijska politika in 'avtonomna' odvisnost medijev,« 211–212.

14 Vrhovni sodnik Jan Zobec je to sintagmo uporabil za karakterizacijo stanja v slovenskem sodstvu Prim.: Nenad Glucks, »Ustavni sodnik Jan Zobec: V sodstvu vlada starorežimska miselnost,« Reporter, 27. 4. 2014. Vendar pa jo je mogoče aplicirati tudi na druga področja.

zasebne lastnine in na njej utemeljene konkurence, obenem pa slavi prakse bivšega nedemokratskega režima, je v temeljnem nasprotju z načeli svobodne in odprte družbe.

Gradualistični razvojni model

Z visoko stopnjo reprodukcije elit je povezan model uvajanja sistemskih sprememb, kakršen se je uveljavil v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji. Gre za t. i. gradualizem, za katerega je značilno postopno in počasno uvajanje sprememb, kar ima za posledico zaprtost do tujih investicij, počasno privatizacijo, ohranjanje obsežne državne regulative in pomembno vlogo interesnih skupin, še posebej sindikatov.¹⁵ Tako sodi Slovenija med države z največjim deležem državnega lastništva podjetij, obsežnim javnim sektorjem in visoko javno porabo.

Izbira gradualističnega modela je bila povezana s splošnimi socialnimi in ekonomskimi razmerami v Sloveniji ob začetku tranzicije.¹⁶ Komunistični režim je bil tu, vsaj v svojem sklepnem obdobju, »mehkejši« kot v večini drugih držav vzhodne in srednje Evrope. Relativna odprtost do Zahoda in bolj tržno usmerjena ekonomija sta skupaj z višjo stopnjo kulturne avtonomije omogočili lažjo spremembo socioekonomskega sistema. To je privedlo do prevlade prepričanja o relativni kompatibilnosti z zahodno ureditvijo, zaradi česar naj hiter in korenit prelom s preteklostjo ne bi bil zaželen, ampak naj bi bil primeren »mehak« prehod, s postopnimi institucionalnimi spremembami, ki bi ohranile socialno stabilnost.

15 Rado Pezdir, *Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov* (Ljubljana: Finance, 2002); Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Elites, ideologies and crisis in Slovenia,« *Raziskave in razprave* 6, št. 2 (2013): 71–116.

16 Tomšič in Prijon, »Elites, ideologies and crisis in Slovenia,« 79.

V prvem obdobju tranzicije je gradualizem imel določene prednosti, saj je blažil socialne pretrese in pripeval k zmanjševanju socialnih stroškov prestrukturiranja gospodarstva. Sčasoma pa so se začeli kazati negativni učinki, predvsem v smislu zmanjševanja konkurenčnega potenciala slovenske ekonomije. Globalna kriza, ki je izbruhnila leta 2008, je dokončno razkrila vse slabosti slovenskega razvojnega modela. Ta je privedel do razraščanja klientelističnih omrežij, politizacije in monopolov, ki so prisotni ne samo v gospodarstvu, ampak še očitneje na drugih področjih, kot sta izobraževanje in zdravstvo.

Slovenske elite so se do sedaj izkazale za precej nesposobne pri reševanju problemov, ki jih je prinesla omenjena kriza in ki so povezane s preživetim, če že ne zgrešenim modelom socioekonomske regulacije.¹⁷ Prva in druga Janševa vlada sta sicer zasnovali določene ukrepe, ki so šli v smer spremembe razvojnega modela, vendar zaradi notranje raznorodnosti in nezmožnosti oblikovanja neke širše reformne koalicije, ki bi združevala akterje s ključnih družbenih področij, večine od njih ni uspela udejanjiti. Pozneje pa je reformni zagon pri večini političnih strank desnice, predvsem pri največji med njimi, tj. *Slovenski demokratski stranki*, precej popustil. *Nova Slovenija* je pred volitvami leta 2014 sicer oblikovala program s poudarjenimi elementi ekonomskega liberalizma, vendar je izrazito prešibka za to, da bi z njimi prodrla v odločevalske procese. Levica pa tako ali tako nastopa kot branilka *statusa quo* in kot takšna nasprotuje kakršnim koli korenitejšim spremembam. Še več, na nekaterih področjih, denimo v šolstvu in znanosti, vselej, kadar je na oblasti, teži po krepitvi monopola državnih šol, univerz in inštitutov ter izločanju konkurence

17 Matevž Tomšič, »Crisis and (Re)Structuring of Slovenian Political Space,« v: *Slovenia. Social, Economic and Environmental Issues*, ur. Frane Adam (New York: Nova Science Publishers, 2017), 37–54.

v obliki zasebnih visokošolskih zavodov.¹⁸ Poleg tega so vse zadnje vlade levice izkazale visoko stopnjo nekompetentnosti in neoperativnosti. Aktualna, tj. tretja Janševa vlada pa zaradi šibke podpore v parlamentu (formalno gre za manjšinsko vlado) ter prezaposlenosti z obvladovanjem epidemije covid-19 in blaženjem njenih posledic nima kaj dosti manevrskega prostora, da bi izvedla kakšne korenitejše strukturne reforme.

Politična nestabilnost in ideološka polarizacija

V zadnjih letih imamo opraviti z vzponom »personalizirane politike«, kjer politične skupine/stranke gradijo svoj imidž na osebnostih voditeljev, medtem ko sta program in ideologija drugotnega pomena (čeprav je slednja v implicitnem smislu po navadi vseeno prisotna). To se je pojavilo najprej na lokalni ravni, ko so na občinskih volitvah začeli zmagovati razni nestrankarski kandidati s svojimi »neodvisnimi« listami. Ob zadnjih treh parlamentarnih volitvah pa se je to preneslo tudi na državno raven. Leta 2011 se je to pokazalo s tesno zmago Zorana Jankovića in njegove *Pozitivne Slovenije*, leta 2014 pa s prepričljivo zmago Mira Cerarja in stranke, ki je nosila njegovo ime v uradnem nazivu (sedaj se imenuje *Stranka moderne centra*). Na volitvah leta 2018 novonastala personalizirana stranka *Lista Marjana Šarca* sicer ni dobila volitev (zasedla je drugo mesto), vendar pa je njen voditelj, po katerem nosi

¹⁸ Tako je za časa zadnje leve vlade nastal predlog zakona o znanstvenoraziskovalni dejavnosti ter novele zakonov o osnovnem in visokem šolstvu, ki bi privedla do popolne etatizacije tega področja. Tako je bila na raziskovalnem področju predvidena ukinitve javnega financiranja temeljnih raziskav za zasebne raziskovalne organizacije, kar je v popolnem nasprotju z načeli odprte in pluralne družbe. Prim.: Matej Avbelj, »Javna raziskovalna hiša,« *Finance*, 12. 5. 2019.

ime, vendarle uspel sestaviti vladno koalicijo (ki je leta 2020 sicer razpadla). V programskem smislu so bile vse tri stranke precej prazne.¹⁹ V vseh primerih se je kampanja gradila na medijski pojavnosti in populističnem prikazovanju voditelja kot nekoga, ki ni del etablirane politične elite. Pri Jankoviću je šlo za menedžerizacijo politike, ki temelji na prepričanju, da je državo mogoče voditi tako kot podjetje; Cerarjev pristop je bila moralizacija politike, se pravi kritika neprimerne obnašanja večinskega dela politične elite in obljube o vnašanju višjih etičnih standardov v politično življenje; Šarec pa je gradil imidž »ljudskega človeka«, ki ima občutek za potrebe običajnih ljudi.

Takšen razvoj dogodkov je pretežno posledica neučinkovitosti in neodgovornosti etabliranih političnih strank. Tako za levico kot za desnico je značilna precejšnja stopnja idejne izpraznjenosti. Opazen je tudi primanjkljaj notranje strankarske demokracije. Stranke, ne glede na ideološko orientacijo, so nagnjene h »kolonizaciji« različnih družbenih področij (gospodarstvo, mediji itd.), s čimer skušajo kompenzirati svoje šibke notranje resurse (finančne, kadrovske).

A pojav »novih obrazov« nikakor ni prinesel pozitivnega premika, kar zadeva usposobljenosti odločevalcev in sposobnosti doseganja razvojnih ciljev. Nasprotno, priča smo eroziji politične kompetentnosti. Kadrovske šibke stranke, katerih »rok trajanja« je močno omejen (npr. *Pozitivna Slovenija*, *Zares*, *Državljska lista*), nikakor ne morejo biti nosilke dolgoročnih razvojnih politik. Nasprotno, s svojo neučinkovitostjo omogočajo neformalnim centrom moči, da še naprej vzdržujejo svoj vpliv in s tem ščitijo pridobljene privilegije.

19 Tako je predvolilni program *Stranke Mira Cerarja* iz leta 2014 predstavljalo zgolj šestindvajset sličic predstavitve PowerPoint.

V takšnih razmerah naraščajoče fluidnosti in spreminjanja razmerij med ključnimi akterji se odpirajo različni scenariji nadaljnjega političnega prostora. Tako se še naprej omenjajo možnosti nastajanja novih strank. To postane aktualno predvsem pred volitvami, s tem da je enkrat locirano bolj na levo, drugič bolj na sredino ali desnico. Pogosto se denimo izpostavlja potrebo po nastanku avtentične liberalne stranke, takšne, ki bi zagovarjala ideje klasičnega liberalizma – predvsem na ekonomskem področju (*Državlјanska lista*, ki je nastala pred volitvami leta 2011, ni upravičila teh pričakovanj). Prišlo je tudi do poskusov povezovanja manjših strank na desnici, a do sedaj brez uspeha. Pred kratkim je nastala pobuda *Povežimo Slovenijo*, ki naj bi vzpostavila koalicijo manjših strank, ki bi presegla tradicionalne levo-desne delitve; vendar njen uspeh na naslednjih volitvah nikakor ni zagotovljen.

Destabilizacija političnega prostora in nezadovoljstvo državlјanov z obstoječo elito tako predstavljata priložnost za vstop novih igralcev, ki bi namesto populizma ponudili drugačno razvojno vizijo – takšno, ki bi bila utemeljena na vrednotah zahodne civilizacije in bi zagovarjala načela odprte družbe, utemeljene na zasebni pobudi in razvoju kreativnih potencialov posameznikov. Vendar to nikakor ni samoumevno. Morebitno poglobljanje krize kot posledica epidemije covid-19 bi prav lahko prineslo vzpon radikalizma bodisi levičarske bodisi desničarske provenience. Predvsem prvi je že sedaj močno prisoten, pri čemer njegovi nosilci niso zgolj nekakšni marginalci, ampak tudi ali predvsem ljudje iz medijev, z akademskega področja in iz civilne družbe, se pravi iz elitnih krogov.²⁰

20 Ta radikalizem se zelo jasno izraža v povečevanju nekdanjega komunističnega režima, njegovih nosilcev in simbolov. Tako so se vodilni člani stranke Socialnih demokratov poklonili enemu glavnih protagonistov tega režima v njegovi najbolj represivni fazi Borisu Kidriču. Prim.: Marko Balažič, »Poklon borcu za svobodo v Janševi diktaturi,«

Nezmožnost odzivanja na krizne razmere pa ni značilna samo za politično elito, ampak tudi za preostale elitne segmente.²¹ Velik del poslovne elite je še vedno močno vezan na posle z državo in s tem odvisen od politike, s pomočjo katere ščiti svoj monopolni položaj; medtem ko je tisti del poslovnega področja, ki je internacionaliziran in kot takšen odvisen zgolj od lastne konkurenčnosti, prešibek, saj je njegov vpliv v javnosti premajhen. Tudi velik del drugih »strateških elit« še vedno sodeluje pri vzdrževanju obstoječega razvojnega modela. To velja za znanstveno, umetniško in intelektualno elito. Od obsežnega javnega sektorja in monopolov v ključnih družbenih podsistemih so odvisne njihove uradniške, novinarske in akademske kariere, položaji mnenjskih voditeljev ter s tem povezan vpliv v družbi. Namesto da bi bili ustvarjalci novih inovativnih idej, konceptov in rešitev, so pripadniki teh elit pogosto nosilci preživelih in zgodovinsko diskreditiranih ideologij, usmerjenih zoper temeljne principe zahodne civilizacije. S svojo pogosto servilnostjo do oblastnikov prispevajo k degradaciji političnih standardov.

Kako do izvedbe razvojnega preboja

Da bi Slovenija lahko dosegla razvojni preboj, so potrebne korenite reforme na vseh ključnih področjih družbe, od gospodarstva in financ prek zdravstva in šolstva do pravosodja. Da pa

Domovina, 7. 5. 2021. Komunistični simboli pa se redno razkazujejo na manifestacijah, kot je bila letošnja proslava ob obletnici osvoboditve Ljubljane. Prim.: Uredništvo, »Janković sredi epidemije covida-19 pod rdečo zvezdo množici rohnol politične parole, premier Janša o možnosti razpada pravnega reda,« *Politikis*, 9. 5. 2021.

21 Matevž Tomšič, »Crisis and (Re)Structuring of Slovenian Political Space,« 47.

bodo sploh izvedljive, je potreben korenit prelom z dediščino bivšega režima. Te spremembe so zmožne udejanjiti zgolj tiste družbene sile, ki so trdno zavezane evropskim vrednotam in ki ne bodo koketirale s katero od variant socializma ali katerega drugega kolektivistično-etatističnega sistema, saj ti po naravi stvari omejujejo svobodo ljudi in dušijo njihove ustvarjalne potenciale.

Izrazita prevlada politične elite, ki je vezana na bivši režim in si zato prizadeva za ohranjanje določenih razmerij in privilegijev, lahko resno oteži uspešno demokratično-tržno transformacijo družbenega sistema. Prvič, glede na kriterije rekrutacije na elitne položaje, ki so veljali v bivšem režimu in ki so kljub vsemu zahtevali politično ustreznost in lojalnost, usposobljenost te elite za uspešno izpolnjevanje svoje vloge sploh ni samoumevna. Poleg tega »stara« elita, vedno bolj sicer preko svojih naslednikov, še vedno prispeva k ohranjanju določenih vrednotnih predpostavk, značilnih za bivši režim, s čimer ovira zasidranje demokratičnih vrednot in principov. V zadnjih letih se celo krepi nostalgija za bivšo državo in njenim zatiralskim komunističnim režimom. In drugič, prevelika dominacija ene politične opcije vsekakor sama po sebi ni dobra za demokratični razvoj, saj zaradi odsotnosti učinkovitega nadzora – tu je problematična predvsem šibkost mehanizmov t. i. »horizontalne odgovornosti«, tj. neodvisnih institucij nadzora nad politično oz. oblastno elito²² – olajšuje različne zlorabe oblasti (denimo razne oblike korupcije, ki je, kot kažejo različni znaki, v Sloveniji zelo prisotna, vendar se je pogosto ne sankcionira), poleg tega pa preprečuje potrebne družbene reforme, ki bi lahko ogrozile pridobljene pozicije aktualne elite.

22 Guillermo O'Donnell, »Horizontal Accountability in New Democracies,« *Journal of Democracy* 9, št. 3 (1998): 112–126.

Sistemske spremembe so torej zmožne udejanjiti zgolj tiste politične sile, ki so trdno zavezane evropskim vrednotam in ki ne bodo koketirale s katero od variant socializma. Za to bo treba zbrati »kritično maso« ljudi z različnih področij. Ni dovolj zgolj osvežitev in diverzifikacija politične ponudbe v smislu političnih akterjev, ki bi bili sposobni nagovarjati različne »cilje javnosti«, se pravi različne segmente volilnega telesa. Potrebna je široka koalicija prozahodno in prodemokratično usmerjenih sil.²³ Te sile bodo morale delovati sistematično, usklajeno in učinkovito, ob tem pa ponujati inovativne rešitve za uspešno spoprijemanje s ključnimi izzivi sodobnega globaliziranega sveta. Namesto populizmov takšnih ali drugačnih barv bodo morale ponuditi drugačno razvojno vizijo – takšno, ki bi zagovarjala načela odprte družbe, utemeljene na zasebni pobudi in razvoju kreativnih potencialom posameznikov.

23 Matevž Tomšič, »Usoda slovenske nacionalne elite,« v: *Usoda Slovencev v vrtincu 20. stoletja*, ur. Tamara Griesser Pečar in Jelka Piškurič (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2019), 7–28.

Systemic Transformation of Slovene Society as an Unfinished Process

Summary

Slovenia is one of the former communist countries which were the most successful in terms of the implementation of systemic transformation. In terms of development, measured by gross social product per capita, it approached the average of the Union (overtaking some of the countries that had become Members sooner). Fundamental democratic standards are also in place and institutions of the system of representative democracy are sufficiently strong. According to relevant studies, such as *Freedom in the World* by the Freedom House organization, Slovenia has long been included in the group of free countries. However, three decades after Slovenia's independence, the situation in the country is far from optimistic. People are discontent, regardless of their political and ideological orientation. It is more than just subjective perceptions. Also, some "objective" indicators indicate that Slovenia is steadily losing its advantage over other former communist countries. What is more is that in particular and very important respects, it is already lagging behind some of them.

The main reason for its relative stagnation is the etatistic structure which is marked by various monopolies. These are connected to high levels of the so-called elite reproduction, i.e., the preservation of representatives of the former regime or their physical or conceptual successors in leading positions in key social subsystems. Such a situation stifles competition, restricts pluralism and inhibits the growth of creative potential in society.

The necessary systemic changes that could enable a development breakthrough can only be implemented by political forces firmly committed to European values and not inclined to flirting with any of the variants of socialism. Therefore, a “critical mass” of people from different areas of expertise will have to be gathered. A broad coalition of pro-western and pro-democratic forces is needed.

S p o m i n s k i
z a p i s

Ivo Jevnikar¹

*Slovenska pomlad
v zamejskih zaznavah*

*Vloga Slovenske skupnosti
med spomini in kroniko*

V torek, 31. maja 1988, zvečer sem se napotil v Gregorčičevo dvorano sredi Trsta, kjer je bila napovedana predstavitev druge izdaje posmrtno objavljene knjige Staneta Kavčiča *Dnevnik in spomini (1972–1987)*. O njej bi bila morala spregovoriti njena urednika Igor Bavčar in Janez Janša skupno s tesnim sodelavcem Igorjem Omerzo. Čakali smo zaman, dokler nam ni šolski ravnatelj Jožko Baša, ki je včasih plezal z Janšo, povedal o njegovi jutranji aretaciji v Ljubljani.

Družbeni in politični procesi v Sloveniji, ki so tudi zaradi pritiska civilne družbe in naklonjenih mednarodnih razmer omogočili postopno demokratizacijo in naposled osamosvojitve, so zaradi ogorčenega odziva ljudi na represivne ukrepe v Jugoslaviji dobili odločilni pospešek.

¹ Ivo Jevnikar, časnikar in publicist, Repen pri Trstu – Monrupino (I), ivo.jevnikar@gmail.com).

Vanje so se vključili tudi rojaki v italijanskem zamejstvu, ki so bili sicer na začetku manjšina v manjšini. Njeno jedro so predstavljali tisti, ki so vztrajali pri vrednotah pluralizma in zahodne demokracije. To so izpričevali v politiki že s tem, da so delali v svoji od režima in njegovih izpostav v zamejstvu ter od italijanske večine neodvisni slovenski stranki Slovenska skupnost, ki je slonela na zahtevi po narodni samobitnosti in demokratičnem ustroju, na področju civilne družbe pa zlasti v tisku (*Katoliški glas, Mladika, Novi list, Most, Zaliv*) in s kulturnimi pobudami, na primer na »ponedeljkovih večerih« in študijskih dnevih Društva slovenskih izobražencev (»Draga«). Na Dragi so od leta 1976 dalje predavali tudi vidni »oporečniki« iz matične Slovenije: Franček Križnik (1976), Vinko Ošlak (1977), France Bučar (1978), France Perko (1980), Viktor Blažič (1981), Franc Rode (1982), Bojan Štih (1984), Ivan Štuhec (1985), Franc Miklavčič, Drago Ocvirk in Milan Apih (1986), Andrej Capuder (1987) in še bi lahko naštevali. Omenjene vrednote so tam seveda utemeljevali tudi zamejski in zdomski predavatelji ter temperamentni diskutanti.

Za neodvisno Slovenijo pa ni bilo veliko ljudi – predvsem iz strahu pred sosednjimi narodi; zaradi zaskrbljenosti za položaje in delovna mesta v novih političnih ter gospodarskih razmerah; zaradi ukoreninjenih vseslovanskih čustev in vezi iz časa partizanskega boja. Ideja o samostojni slovenski državi tudi v nekomunističnem delu manjšine v letih pred obravnavanimi dogodki ni bila večinsko sprejeta. Živela je kot »pobožna«, a težko uresničljiva želja. Vztrajno in dejavno pa so jo gojili posamezniki kot Franc Jeza in redki predstavniki politične emigracije, ki so se naselili v Trstu ter kot šolniki in kulturni delavci vplivali tudi na manjše kroge mladih.

Ko se je začel rušiti komunistični sistem v Vzhodni Nemčiji, Sovjetski zvezi, Jugoslaviji, ko so morale tudi oblasti v Sloveniji pristati na večstrankarski sistem, zlasti pa potem ko je Slovenija

doživela poskus vojaškega zatrtja lastnih teženj, so pri ogromni večini zamejcev odpadli pomisleki tako o demokraciji kot o neodvisnosti. Kratko obdobje, ki je vodilo do te točke, pa je bilo izredno razgibano in zahtevno. Natančne študije o tem še nimamo, vsekakor pa je danes prevladujoča ocena o takojšnji veliki podpori demokratični in samostojni Sloveniji tako levih kot desnih in sredinskih, žal, neutemeljena.

Politična slika manjšine

Bil je čas pred velikimi političnimi spremembami v Evropi in pred pravcato revolucijo, ki sta jo v politično življenje v Italiji prinesla razkrivanje korupcijskih afer in sodna operacija »čistih rok«.

Kljub razhajanjem in medsebojnim polemikam so Slovenci v Italiji iskali akcijsko enotnost za temeljne manjšinske zadeve v tako imenovani Enotni delegaciji (ED). V ospredju je bila zahteva po »globalnem zaščitnem zakonu«, ki je intenzivno zaposlovala manjšino 30 let, saj je bil (v okrnjeni obliki) odobren šele leta 2001; manjšinsko šolstvo je bilo omejeno na tržaško in goriško pokrajino; obstoja Slovencev v videmski pokrajini oblasti sploh niso priznavale; javno financiranje zasebnih slovenskih kulturnih ustanov in dejavnosti je bilo omejeno na Slovensko stalno gledališče in kako društvo.

Ime in živahnost ED sta se spreminjala zaradi zahtev zdaj ene, zdaj druge komponente, saj je veljalo načelo soglasja, vendar je takrat vsekakor živela formula šestih komponent, ki je odražala takratno organiziranost Slovencev v Italiji. Politični del so predstavljale slovenski komisiji Komunistične partije Italije (KPI) in Socialistične stranke Italije (PSI) ter Slovenska skupnost (SSk). Slovenci v KPI so bili zlasti na Tržaškem najštevilnejši in so imeli od leta 1963 tudi svojega parlamentarca.

Komunisti in drugi levičarji, ki so ob kominformu ostali zvesti Titovi Jugoslaviji, so najprej imeli svojo manjšo stranko, od leta 1962 pa so bili dejavni pretežno v PSI. SSk, ki je v Trstu nastala leta 1962, v Gorici pa po razpustu Slovenske demokratske zveze leta 1975, je povezovala prejšnje samostojne skupine krščansko-socialne, narodnjaške in izraziteje protikomunistične katoliške ter liberalne usmeritve, ki so kljub občasnim razhajanjem vedno zagovarjale demokratični ustroj in samostojno politično nastopanje Slovencev v Italiji. Zaradi narodne ogroženosti je SSk vse bolj težila k naravi enotne narodne zbirne stranke, zato se je ideološkim temam izogibala. Civilno družbo sta v ED predstavljali dve »krovni organizaciji«. Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ) je bila tesno vezana na oblast v Sloveniji in je kot skorajda stoddstotni prejemnik finančne pomoči iz matice obvladovala vse zasebne poklicne kulturne ustanove, dnevnik in takrat zelo bogato »družbeno gospodarstvo«. Svet slovenskih organizacij (SSO), ki je povezoval zlasti katoliška kulturna društva, je bil veliko šibkejši in je tesno sodeloval s SSk. Družbeno dejavni Slovenci iz videmske pokrajine, od kulturnikov in izvoljenih predstavnikov različnih usmeritev do duhovnikov, so v ED nastopali kot posebna komponenta.

Podpisani sem bil od 10. maja 1986 do 17. aprila 1994 deželni tajnik SSk. »Deželni« v smislu celotnega ozemlja, kjer avtohtono živimo Slovenci v Italiji, torej v okviru Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine (FJK). Podobno kot to velja v italijanskem političnem sistemu, je na čelu SSk deželni tajnik, medtem ko ima predsednik predstavniško vlogo. Ker je v organih SSk ne glede na večjo težo volivcev na Tržaškem strogo veljala paritetičnost med Trstom in Gorico ter sta bila predsednik in tajnik iz različnih pokrajin (to upravno enoto so medtem v FJK ukinili), sta običajno tesno sodelovala. V obravnavanem obdobju je bil deželni predsednik SSk Marjan Terpin iz Števerjana. Ob njiju pa je imel zelo tehtno vlogo

najvišji izvoljeni predstavnik SSk, torej »deželni svetovalec« (danes se mu pravi »svetnik«), član takrat 62-glavega deželnega sveta (lahko bi rekli parlamenta) FJK. Do volitev junija 1988 je bil to Drago Štoka, nasledil ga je Bojan Brezigar. Po deželnem kongresu je bil najvišji organ SSk strankin deželni svet, izvršni organ pa deželno tajništvo. Podobno je bilo na Tržaškem in Goriškem: pokrajinski kongres, pokrajinski svet, izvršni odbor, predsednik pokrajinskega sveta in pokrajinski tajnik. Takrat je živahno delovala tudi Mladinska sekcija SSk s podobnim ustrojem. Njen deželni tajnik je bil Damijan Terpin.

Za popolni pogled v takratno dogajanje bi bil potreben pregled takratnih medijev, saj so tako *Radio Trst A* (slovenske televizije RAI do leta 1995 še ni bilo) kot *Primorski dnevnik* in tedniki sproti poročali o dogajanju v Sloveniji in Jugoslaviji, a tudi arhivov takratnih komponent. Za ta zapis o vlogi, ki jo je v prelomnih časih odigrala zlasti SSk, se naslanjam na njena tiskovna sporočila in svoje zapiske, ki odražajo takratno razumevanje dogodkov, so mogoče nepopolni in subjektivni, večkrat tudi omenjajo prej nosilce uradnih funkcij kot dejanske akterje, bolj sceno kot zakulisje, ne omenjajo neformalnih, a večkrat bistvenih pogovorov, a kaj ko je človeški spomin še veliko bolj nezanesljiv ...

Pri ocenjevanju uspešnosti in intenzivnosti omenjene vloge pa je treba upoštevati, da dogodki v Sloveniji, ki so bili za ves narod, a zlasti za njene prebivalce življenjskega pomena, za SSk niso bili edina politična tema. Stranka je bila maja in junija 1988 sredi težke in zelo razvejane kampanje za deželne volitve in nato pogajanj za oblikovanje deželne koalicije. A volitve (evropske, parlamentarne, deželne, pokrajinske, občinske, rajonske) so bile dejansko vsako leto, pogajanja o koalicijah in njihovih pogostih krizah dolga in mučna. Tu so bili še redno delo v izvoljenih telesih s pogostimi sejami »večine« v Trstu,

Gorici in Vidmu, »romanja« v Rim, Beograd in drugam za zaščitni zakon (takrat je bil na vrsti vladni, zelo omejevalni osnutek ministra Antonia Maccanica), obramba slovenske zemlje (sinhrotron pri Bazovici, Sosljanski zaliv, kraški park), gospodarska vprašanja (zakon za obmejna območja), stiki z manjšinami v Italiji in Evropi, stiki s Koroško in matično državo (na konzularno-diplomatski ravni in s Socialistično zvezo delovnega ljudstva) itd. Poklicno pa sta se s politiko ukvarjala le deželni svetovalec in njegov tajnik na deželi. Tudi tednika, ki sta bila blizu SSk, *Novi list* in *Katoliški glas*, nista imela poklicnih časnikarjev.

Mladinska sekcija SSk

Vrnimo se k aretacijam in poznejšemu procesu proti »četverici«.

O verjetno prvem javnem odzivu SSk beremo v tržaškem tedniku *Novi list* 9. junija 1988 pod naslovom Mladinci iz zamejstva zaskrbljeni: »*Delegacija deželne tajništva mladinske sekcije SSk, v kateri so bili deželni tajnik Damjan Terpin iz Gorice in člana Peter Gerdol ter Mitja Terčon iz Trsta, je 7. t. m. obiskala generalnega konzula SFRJ Livija Jakomina. V obširnem in sproščenem razgovoru mu je izrazila začudenje in zaskrbljenost zaradi aretacije mladih publicistov Janeza Janše in Davida Tasiča ter podčastnika Ivana Borštnerja. Nejasnost obtožb in trenutke, v katerem je prišlo do posegov vojaškega sodstva, vznemirjajo slovensko javnost tudi v zamejstvu. Delegacijo je spremljal deželni tajnik SSk Ivo Jevnikar, ki je generalnemu konzulu Liviju Jakominu poudaril, da je tudi celotna stranka zaskrbljena zaradi dramatičnih dogodkov v matični domovini. Generalni konzul je gostom zagotovil, da bo posredoval njihove občutke in misli pristojnim oblastem na zvezni in republiški*

ravni. Proti aretacijam v Sloveniji je protestirala tudi mladinska organizacija Slovenske kulturno gospodarske zveze.»

Dan po obisku, 8. junija, je o aretacijah razpravljalo strankino deželno tajništvo in sklenilo, da stranka nadaljuje s posegi za Janšo in prijatelje.

Širših javnih odmevov je bilo na začetku malo. Med pretežno italijanskimi Tržaçani je nastal solidarnostni odbor z ljubljanskimi aretiranci, ki je zanje zbiral podpise in se 19. julija predstavil javnosti v Peterlinovi dvorani. V imenu gostiteljev, Društva slovenskih izobražencev in Slovenske prosvete, je pozdravil Sergij Pahor, v imenu odbora sta spregovorila Claudio Venza in Maurizio Bekar, kot osrednji gost pa je nastopil predstavnik *Mladine* Ervin Hladnik Milharçiç.

Med Slovenci je bila na začetku zelo dejavna Mladinska sekcija SSK. Źe prej je imela veliko stikov z vedno bolj oporečniško Zvezo socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Začela je zbirati podpise v podporo Odboru za varstvo človekovih pravic in zbiralno akcijo 28. avgusta formalizirala pod geslom Za boljši slovenski jutri. Predlagala je tudi ustanovitev solidarnostnega odbora različno usmerjenih ljudi in organizacij. Na ustanovni seji na takratnem sedežu SSK v Ul. Machiavelli 22 v Trstu so 7. oktobra poleg pobudnikov vanj stopili Slovenski kulturni klub, Slovenska prosveta in Slavistično društvo Trst, medtem ko so predstavniki Mladinskega odbora SKGZ le sodelovali v razpravi. Na zasedanju so seveda potrdili podporo »*sodelavcem tednika Mladine*« Janši, Borštnerju, Tasiću in Zavrlu, ki jim je ravno sodilo prizivno vojaško sodišçe v Beogradu.

Na seji 14. oktobra je odbor obsodil »*potrditev in celo zaostritev prvostopenjske sodbe kot grobo kršitev pravil civilne družbe, za katero se zavzema vsa slovenska demokratična javnost*«. Ravno tako je izrazil ogorčenje zaradi obsodbe na leto zapora slovenskega nabornika Toma Bogataja v Banji Luki zaradi »*sovražne propagande*«. Odbor je med drugim poudaril, da je suverena in

demokratska matična domovina življenjskega pomena tudi za narodne manjšine onkraj državnih meja.

Deželni predsednik Mladinske sekcije David Slobec je 22. oktobra v Trstu izročil vodilnemu predstavniku Odbora za varstvo človekovih pravic Igorju Bavčarju nad tisoč solidarnostnih podpisov, ki so jih med zamejskimi Slovenci zbrali mladinci. V sklopu skupno 110.957 podpisov jih lahko, tako kot še nekatere manjše skupine zamejskih podpisnikov, pregledujemo na zgoščenki, ki je priložena knjigi Igorja Omerze *JB TZ, Čas poprej in dnevi pozneje*. Sledila je tiskovna konferenca na tržaškem sedežu tiskovne agencije ANSA, ki so se je poleg mladih predstavnikov SSK in omenjenega tržaškega odbora ter Bavčarja udeležili odgovorni urednik tednika *Mladina* in obsojenec na procesu proti četverici Franci Zavrl, urednik *Mladine* Marcel Štefančič in odgovorni za odnose z narodnostnimi manjšinami pri Republiški konferenci ZSMS Zoran Thaler. Ta je prisotnim poudaril, da se njegova organizacija zavzema za večjo demokratizacijo političnega življenja, ki naj tudi v Jugoslaviji privede do neposrednih volitev s prisotnostjo različnih kandidatov in vstopa Jugoslavije v politično zvezo, ki naj bi se razvila iz Evropske gospodarske skupnosti. Pobudnike in goste je nato v deželnem svetu FJK sprejel še svetovalec SSK Brezigar.

Mladi so izvajali pobude v podporo demokraciji v Sloveniji tudi na šolah in različnih srečanjih. Posebno odmevno je bilo protestno zborovanje dijakov vseh slovenskih višjih srednjih šol v Trstu 17. oktobra.

Ko je imela Mladinska sekcija SSK 5. marca 1989 svoj 3. deželni kongres, sta ji med drugimi prinesla svoj pozdrav Zoran Thaler za ZSMS in Marjan Podobnik za Zvezo slovenske kmečke mladine.

Zasebni, uradni in neuradni stiki in stališča so se množili. Marsikdo se je na lastno pest udeleževal protestnih zborovanj v Ljubljani.

O procesu proti četverici je 20. julija 1988 obširno razpravljajl tržaški pokrajinski svet SSK. Člani so obsojali oviranje demokratizacije in poniževanje slovenščine ter predlagali nov obisk pri jugoslovanskem konzulu. Tega je 23. julija pri generalnem konzulu Liviju Jakominu opravila delegacija, v kateri so bili deželni tajnik, podtajnik in svetovalec Jevnikar, Karel Brešan in Brezigar. V tiskovnem poročilu lahko beremo, da je delegacija v obširnem razgovoru *»poudarila, kako sodoživlja skrbi in bojazni deset in deset tisoč rojakov, ki so v Sloveniji podpisali solidarnostne ali protestne izjave. Kot pripadnike manjšine, ki se bori za spoštovanje svojega jezika in za njegove pravice v javnosti, pa nas je še dodatno prizadela vest, da poteka sojenje v neslovenskem jeziku.«*

V sklopu 3. Koroških dnevvov v Italiji je bilo 8. oktobra v Trstu srečanje med predstavniki SSK, Narodnega sveta koroških Slovencev in Koroške enotne liste. Na dnevnem redu je bil seveda tudi položaj v Sloveniji. Na predsednika predsedstva Socialistične republike Slovenije (SRS) Janeza Stanovnika so naslovili spomenico, ki so jo podpisali Matevž Grilc, Jevnikar, Brezigar in Karel Smolle ter med drugim pravi: *»Svobodno misleči predstavniki Slovencev v Avstriji in Italiji /.../ izražamo globoko zaskrbljenost zaradi ogrožanja slovenske državnosti, ki med drugim hudo slabi boj slovenskih manjšin za narodne pravice in manjša ugled matice v svetu. Ker sta naši skupnosti v preteklosti že trdo doživljali razraščanje nacionalizma in centralizma, pozivamo Vas, gospod predsednik, in slovensko politično vodstvo, da se takim pojavom takoj postavite po robu. V tem smislu izražamo vso podporo naporom za demokratizacijo, gospodarsko ozdravitev, utrditev slovenske samobitnosti in razvoj v smeri evropskega povezovanja.«*

Slovenska skupnost in novi politični subjekti

Menda je bilo proti koncu decembra 1988, ko me je po telefonu poklical pisatelj Boris Pahor in mi predlagal, da skočim zvečer čez mejo na Škofijah do gostinskega lokala, kjer naj bi zanj in zase prevzel neko gradivo od prof. Dimitrija Rupla. Takrat ga osebno nisem poznal, za mizo je bil v družbi žene, dveh mladih (eden je bil že pokojni pesnik Samo Resnik) in morda še koga. Prevzel pa sem debel zavojev velikih belih lepakov – vabil z dolгим besedilom in velikim naslovom Ustanavljamo SDZ.

Ustanovni zbor Slovenske demokratične zveze (SDZ) je bil 11. januarja 1989 v nabito polni Linhartovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Med prisotnimi zamejci so bili deželni svetovalec SSk Brezigar, pisatelj Pahor in pokojni goriški sociolog Darko Bratina, ki je bil leta 1992 izvoljen v italijanski senat na listi Demokratične stranke levice (glavnega naslednika razpuščene KPI).

Sicer pa je bila že 12. maja 1988 ustanovljena prva »pomladna« stranka Slovenska kmečka zveza (SKZ) pod predsedstvom Ivana Omana. Ustanovnega zbora v Unionski dvorani v Ljubljani se je udeležil deželni predsednik SSk Terpin.

Prvo širše uradno srečanje SSk – SDZ je bilo 24. januarja 1989 v prostorih Društva slovenskih pisateljev v Ljubljani. Deželno tajništvo SSk se je pripravilo nanj na svoji sicer tudi z drugimi vprašanji natrpani seji 18. januarja v Nabrežini. Če so nekateri člani tajništva odločno zagovarjali stike z novimi političnimi silami, so drugi vabili k previdnosti in raje k reševanju domačih manjšinskih problemov. Prevladalo je stališče o nujnosti stikov s perspektivnim gibanjem, saj nas zanima usoda vsega naroda. V Ljubljano se je podala delegacija, v kateri smo bili Brezigar, Damjan Paulin, Alojz Tul, Marij Maver, Martin Breclj in podpisani. Pozdravil nas je predsednik SDZ Rupel. Na dobro

obiskanem srečanju, ki so mu sledili tudi časnikarji in je pomenilo očitno podporo novi zvezi, je prišlo do plodne izmenjave informacij in pogledov na položaj tako v matici kot v zamejstvu.

Uro pred srečanjem sva se z Brecljem na kavici dobila s starim prijateljem Lojzetom Peterletom, ki nama je potrdil, da bo krog okoli revije *2000* ustanovil svojo politično organizacijo. To se je potem zgodilo 10. marca 1989, ko so v dvorani Slovenske matice ustanovili Slovensko krščansko socialno gibanje (od 2. novembra 1989 Slovenski krščanski demokrati – SKD).

V Kristalni dvorani predsedniške palače v Ljubljani je bil 27. januarja 1989 tradicionalni novoletni sprejem slovenskega predsedstva za predstavnike slovenskih manjšin v sosednjih državah. To je bila običajno priložnost za gostiteljevo oceno preteklega leta in posege udeležencev o najbolj perečih vprašanjih v posameznih sredinah. Sledilo je zelo slavnostno kosilo. Posegi iz Italije so bili vedno najdaljši, saj so se včasih oglasili predstavniki vseh šestih komponent ED. Ker so tisti časi že daleč, je mogoče zanimivo navesti, kdo je takrat iz Italije sodeloval na sprejemu: Marjan Terpin, Brezigar in podpisani za SSK, Stojan Spetič in Miloš Budin za KPI, Dario Teršar in Filibert Benedetič za PSI, Marija Ferletič za SSO, Klavdij Palčič, Suadam Kapić in Mirko Primožič za SKGZ ter Ferruccio Clavara za Slovence v videmski pokrajini. Gostitelj Janez Stanovnik je glede demokratizacije poudaril, da ni bila vsiljena, temveč jo je sprožil Milan Kučan. Obstoj raznih zvez je dokaz, da ljudje svobodno razmišljajo. Kljub mednacionalnim težavam je Jugoslavija edina mogoča alternativa, vendar prenovljena. Nevarnost za Slované med Germani in Romani ostaja. Ob koncu je dejal, da je optimizem za »*Slovenšno celo*« upravičen. Predsednik SZDL Jože Smole je dodal, da se je njegova organizacija obvezala, da se preobrazi.

Že naslednjega dne je bila zaradi napovedanega obiska italijanskega zunanjega ministra Giulia Andreottija v Beogradu

šestčlanska delegacija ED na razgovorih o zaščitnem zakonu v jugoslovanski prestolnici pri zunanjem ministru Budimirju Lončarju in predsedniku zvezne SZDL Božidarju Čolakoviću. Na pustni torek(!), 7. februarja, pa je minister za deželna vprašanja Maccanico v Rimu sprejel ED na razgovor o zaščitnem zakonu, ki ga je snoval ...

Vse to in drugo živahno dogajanje je deželno tajništvo SSk obravnavalo na seji 10. februarja, ko je bil spet slišati sicer osamljen glas proti »vtikanju« v notranje zadeve Slovenije. Na sporedu pa je bila tudi podrobna priprava na obisk SSk pri SZDL v Ljubljani, kar je bila v tistem obdobju letna priložnost za izmenjavo pogledov. Koristila je za spodbujanje zanimanja matičnih oblasti za naš položaj v Italiji, za samo SSk pa ni bilo veliko dosežkov razen nekaj medijske pozornosti, ki naj bi zamejsko javnost prepričala, da nismo tako »črni«, kot so nas slikali domači levičarji. Na naše stalne pritožbe, ki so bile tisto leto posebno glasne, da *Primorski dnevnik* diskriminira nelevičarski del manjšine, da ima SKGZ v svojih rokah vse gospodarske in druge vzvode, ki bi morali biti vsemanjšinskega značaja, je bil običajni odgovor, da se SZDL ne vmešava, a si želi premostitve problemov; da se ne more nič jemati, kvečjemu se lahko kaj doda.

Iz zelo razčlenjenih pogovorov, ki so obsegali tudi obisk pri vodstvu RTV, se le kot zanimivost lahko omeni, da se je predsednik SZDL Smole pritožil, da SSk prireja nekatere pobude v goriškem hotelu Vinka Levstika, in da je napovedal razglasitev božiča za praznik. Drugače je govoril o iskanju izhoda iz jugoslovanske krize, obsojal zatiranje na Kosovu in izražal zaupanje v skorajšnjega predsednika zvezne vlade Anteja Markovića. O »četverici« je povedal, da se je dan prej predsedstvo SZDL izreklo za pomilostitev, a kaj ko je za to od Kolpe navzdol nerazumevanje ...

Darja Lavtižar Bebler je predstavila ustavne reforme v Jugoslaviji in Sloveniji ter razprave o vlogi Zveze komunistov in SZDL, v katero da so vendarle vključene tudi SDZ, SKZ in Slovenska socialdemokratska zveza (čudno: ta je uradno nastala šele dan zatem z imenom Socialdemokratska zveza Slovenije – SDZS), saj so temeljni socialistična izbira, avnojska ureditev in nestrankarski pluralizem. Odgovorni za manjšine Željko Jeglič je zagovarjal nujno vstopanje v Evropo devetdesetih let, ki ji je treba prilagoditi tudi standarde človekovih pravic.

Ssk je imela 7. maja 1989 v Boljuncu svoj VI. deželni kongres. Med drugim je obsodil ljubljanski proces proti »četverici«, zahteval osvoboditev Janeza Janše, ki so ga ravno odvedli v zapor na prestajanje kazni, in podprl zahteve demokratične javnosti v Sloveniji. O »slovenski pomladi« sta živo spregovorila predsednik SDZ Rupel in član vodstva SDZS Matjaž Šinkovec. Pozdrav SZDL je prinesel član predsedstva Jeglič. V tajniškem poročilu sem med drugim poudaril: *»V zavesti, da so nujni čim širši in razvejani stiki z vso živo stvarnostjo v Sloveniji v duhu načela, ki nam je skupno, da slovenstvo ne pozna meja in da nosimo vsi skrb za skupno usodo, smo navezali stike tudi z novimi zvezami, ki so zaživele v Sloveniji. Obiskali smo Škofovsko konferenco in še druge dejavnike slovenskega življa. Tu izražamo trdno željo, da bi se proces demokratske rasti in gospodarske ozdravitve nadaljeval ter da bi nova slovenska ustava utrdila slovensko samobitnost, suverenost in nove poglede.«*

Večstrankarskim volitvam naproti

Vseh stališč, pozdravov na kongresih in zasedanjih, tudi v obmejnem pasu, ter stikov, ki so se v naslednjem obdobju razširili še na druge nove zveze, ni mogoče navesti. Velika sta

bila vera v vlogo politike in občutek, da doživljamo zgodovinske trenutke. Ob vsem »uradnem« pa so svoje mesto dobili še prijetni družabni trenutki in nova, tudi družinska prijateljstva.

SSk se je takrat zanimala tudi za prenavljanje slovenske ustave ter predlagala ustavni komisiji, da bi vanjo jasno zapisala skrb za pravice slovenskih manjšin in za njihovo vključevanje v skupni slovenski prostor.

Skupščina SRS je 27. septembra 1989 sprejela kar 81 amandmajev k ustavi SRS iz leta 1974, ki naj bi Slovenijo zaščitili pred centralističnimi skominami in ugodili vse odločnejšim zahtevam slovenske javnosti in novih političnih sil, ki so se sklicevale na prelomno, novo »majniško deklaracijo«, objavljeno 8. maja 1989. Marca 1990 so bili sprejeti še dodatni amandmaji. Popravki ustave so omogočili svobodo organiziranja v strankah in večstrankarske demokratične volitve vsaj za enega izmed treh zborov skupščine, poudarjali so človekove pravice in potrjevali samostojnost in neodvisnost republike Slovenije v okviru SFRJ, vključno s pravico slovenskega naroda do samoodločbe. Iz imena republike so črtali oznako »socialistična« ter odpravili monopolni položaj Zveze komunistov Slovenije (ZKS) in SZDL v volilnih postopkih.

O pomenu amandmajev so predstavnikom Slovencev iz Italije, Avstrije in Madžarske 13. oktobra 1989 v stavbi parlamenta spregovorili predsednik skupščine Miran Potrč, predsednik predsedstva SRS Stanovnik, predsednik izvršnega sveta (vlade) Dušan Šinigoj, odgovorni za manjšine pri SZDL Jeglič in predsednica družbenopolitičnega zbora skupščine Valerija Škerbec. Šinigoj je med drugim poudaril, da so slovenske oblasti za Jugoslavijo, vendar drugačno.

Predsednik skupščine Potrč s sodelavci je kasneje, 14. marca 1990, še enkrat povabil na razgovor člane ED, in sicer na sedež SKGZ v Trstu. Med drugim jim je povedal, da je skupščina sklenila, da bo dotedanja skrb SZDL za slovenske manjšine

prešla na skupščino in vlado, saj mora biti njihov položaj nadstrankarski interes.

Dne 30. decembra 1989 so bile vsekakor razpisane prve poveljne večstrankarske volitve, ki so jih za predsednika in predsedstvo države ter za družbenopolitični zbor in zbor občin izpeljali 8., za zbor združenega dela in za občinske svete pa 12. aprila 1990.

Levitve družbenopolitičnih organizacij

Priprave na volitve so seveda stekle že prej. Na 13. kongresu od 3. do 5. novembra 1989 v Portorožu, ki so se ga udeležile najvišje slovenske oblasti in gostje iz domovine in tujine, se je ZSMS preoblikovala v politično stranko, ki želi zmagati na volitvah. Na poti levitve v Liberalno-demokratsko stranko (1990) je pomen svoje kratice spremenila v geslo Za svobodo mislečega sveta. Zborovalce sem v imenu SSk pozdravil podpisani, predstavnik Mladinske sekcije deželni tajnik Damijan Terpin in David Grinovero pa sta kot gosta z amandmajem dopolnila program ZSMS glede odnosa do slovenskih manjšin v smislu, da jih je treba na vseh ravneh enakopravno obravnavati.

Podpredsednik SZDL, ki se je 9. januarja 1990 preoblikovala v stranko Socialistična zveza Slovenije (SZS), Viktor Žakelj je 10. novembra 1989 v Števerjanu na vabilo SSk in Krožka Anton Gregorčič spregovoril o novostih v svoji organizaciji in o pogledih na splošno stanje. O Jugoslaviji je dejal, da je dvakrat nastala kot zasilni izhod, vendar z upanjem v možnost sožitja, kar se ni obneslo. Izrekel se je za korenite gospodarske in politične spremembe, vendar po evolutivni poti. Preimenovana Socialistična zveza je še pod predsedstvom Jožeta Smoleta 9. marca 1990 vrnila obisk slovenski stranki, in sicer z razgovori in obiski v Čedadu in Kanalski dolini, torej v krajih, ki jih je diskriminiral »Maccanicov osnutek«¹ zaščitnega zakona, ki ga

je bila 17. novembra 1989 sprejela vlada Giulia Andreottija, manjšina pa ga je ocenila zelo kritično.

Še tretja, najmogočnejša »družbenopolitična organizacija« ZKS se je na svojem 11. kongresu 22. in 23. decembra 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani pod geslom »Evropa zdaj!« podala na pot običajne stranke, kar je nato po pretrganju stikov z jugoslovansko Zvezo komunistov formalizirala 4. februarja 1990. Na volitvah je potem nastopila z imenom ZKS – Stranka demokratične prenove.

Prvič so bili na kongres vabljeni predstavniki vseh zamejskih komponent, ki so se vabilu tudi odzvali. V svojem pozdravu sem med drugim dejal: *»Slovenska skupnost je bila letos prvič vabljenjena na kongres Zveze komunistov Slovenije. Po drugi strani je vprašanje, ali bi pred leti tako vabilo sprejela. To pravim zato, da poudarim, kako se stvari spreminjajo, kako danes, na primer, o političnem, tudi strankarskem pluralizmu in odklanjanju monopolov podobno govorimo in čutimo. /.../ Predsednik Kučan je v začetku svojega govora zelo plastično opisal, kako zgleda monopolni položaj partije na vseh področjih življenja. Tak položaj se je kazal tudi v odnosu ne le slovenske partije, temveč tudi oblasti in družbe v Sloveniji do Slovencev v zamejstvu, kjer je dolgo prevladoval ideološki, in ne narodni princip. In če se je načelni pristop spremenil in se odklanjajo razlikovanja zaradi idejnih, verskih ali političnih razlogov, to še ne pomeni, da ne ostajajo prvine starih pogledov in da se v 45 letih niso med Slovenci v zamejstvu ravno zaradi tega odnosa ustvarili in se še vzdržujejo nekateri monopolni ali neenakopravni odnosi. Tudi v zamejstvu bo potrebna prenova.«*

Predsednik ZKS Milan Kučan se je ob robu kongresa ločeno srečal tudi z zamejskimi predstavniki, jim predstavil svoje poglede na »sestop Zveze komunistov Jugoslavije z monopola oblasti«, a tudi o tem, da je reformiranje, vendar pa ohranitev Jugoslavije v najglobljem interesu večine njenih prebivalcev.

Demos

Že dan pred začetkom kongresa ZKS, 21. decembra 1989, je bilo na sedežu koalicije »pomladnih« strank (Demokratska opozicija Slovenije – Demos) v nekih kletnih prostorih v Šiški v Ljubljani srečanje med SSk, ki so jo zastopali deželni tajnik, predsednik in svetovalec Jevnikar, Terpin in Brezigar ter tržaški pokrajinski tajnik Miro Oppelt, in Demosom, ki sta ga zastopala predsednik in podpredsednik Jože Pučnik ter Peterle. Govor je bil o položaju v Sloveniji in nevarnosti unitarističnih posledic predlogov Markovićeve zvezne vlade ter o italijanskem osnutku zaščitnega zakona za Slovence. Delegaciji sta se dogovorili za tesno sodelovanje in redne stike. V skladu s takratnim volilnim geslom »Čas je za Demos« so zamejski gostje simbolično darovali gostiteljem grafiko Zore Koren Škerk iz njenega znanega niza umetniške upodobitve starih stenskih ur ...

Na zborovanju, ki ga je sklical Demos 17. januarja 1990 v Cankarjevem domu v Ljubljani, je pozdrav SSk prinesel deželni svetovalec Brezigar, 19. januarja pa je sledil povratni obisk Demosa pri SSk v zamejstvu. Tistega dne je sicer predsednik predsedstva Stanovnik v Ljubljani gostil tradicionalni novoletni sprejem za predstavnike slovenskih manjšin. Stališča SSk je predstavil strankin deželni predsednik Terpin, ki ga je spremljal deželni podtajnik Andrej Bratuž, medtem ko so bili preostali vodilni predstavniki zadržani v Trstu zaradi obiska vodstva Demosa. Prednostno je bil namenjen seznanjanju italijanskih oblasti in javnosti s stališči pomladnih strank.

Predsednik Demosa in SDZS Pučnik, podpredsednik Demosa in predsednik SKD Peterle, podpredsednik Demosa in član vodstva SDZ Rupel (na prvem rednem kongresu SDZ 24. junija 1989 v Mariboru, ki sem se ga s pozdravom SSk udeležil tudi podpisani, je bil za predsednika izvoljen Hubert Požarnik,

ker je Rupel odhajal začasno predavat v ZDA), predsednik SKZ Oman in predstavnik Zelenih Slovenije Boris Martinčič so bili v spremstvu SSk najprej pri predsedniku deželne vlade FJK Adrianu Biasuttiju. Slednji je pred časnikarji podprl proces demokratizacije v Sloveniji, gostje pa so izrazili podporo slovenski manjšini glede zaščitnega zakona. (Biasutti je bil na vladni seji, ki je sprejela Maccanicov osnutek, v imenu deželne uprave še poslabšal njegovo vsebino ...) Nato so imeli tiskovno konferenco, ki je pritegnila pozornost krajevnih slovenskih in italijanskih medijev ter dopisnikov nekaterih pomembnih državnih listov. Zastopniki Demosa so poudarili, da zahtevajo odpravo monopola ZKS in uvedbo pravega pluralizma, glede statusa Slovenije pa so izrazili upanje v konfederalno preureditev Jugoslavije ob spoštovanju slovenske suverenosti. Popoldne je bilo še srečanje z deželnim tajništvom SSk v Gorici.

Že nekaj dni zatem, 22. januarja, je na »ponedeljkovem večeru« Društva slovenskih izobražencev v Trstu predaval predsednik Demosa Pučnik. Takih kulturno-političnih srečanj je bilo nato še nekaj v različnih krajih. Z vodstvom Demosa se je 25. januarja v Ljubljani srečala še delegacija SKGZ pod vodstvom predsednika Palčiča.

V novem političnem ozračju so se rušili tudi drugi zidovi. Unija Italijanov Istre in Reke, ki je do takrat imela stike le z levico v zamejstvu, je bila tako 23. februarja 1990 na prvem obisku pri deželnem vodstvu SSk v Trstu.

Vodstvo SKD, predsednik Peterle, tajnik Peter Reberc in predsednik sveta Izidor Rejc, je 3. aprila obiskalo deželno vodstvo Krščanske demokracije v Trstu. Desetčlansko delegacijo je vodil deželni tajnik Bruno Longo, sam pa sem kot gost SKD predstavil predstavnike iz Slovenije in pomagal tolmačiti posege.

Ko je slovenska skupščina z zakonom uredila status Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki je od

leta 1988 deloval v sklopu SZDL, se je SSk marca 1990 uradno obrnila na njegovega predsednika Ljuba Bavcon s prošnjo, da ugotovi, zakaj in kako je prišlo do ugrabitve in smrti soustanovitelja Slovenske demokratske zveze v Gorici in urednika tednika *Demokracija* Andreja Uršiča, ki je »izginil« 31. avgusta 1947 pri Kobaridu. Predsednik Bavcon je odgovoril, da je o zadevi obvestil pristojne organe. Do razjasnitve pa je prišlo šele v naslednjih letih na podlagi zgodovinskih raziskav.

Pozneje, 8. julija, nas je bilo več predstavnikov SSk v veliki množici na »simboličnem krščanskem pogrebu« povojnih žrtev komunističnega revolucionarnega režima v Kočevskem rogu.

Čas pred volitvami v Sloveniji je zaznamovalo večkratno sodelovanje več vidnih predstavnikov SSk na volilnih shodih Demosa ali posameznih pomladnih strank po vsej Sloveniji. Po volilni zmagi Demosa pa so v kampanji za obnovev občinskih svetov na Tržaškem in Goriškem nekateri predstavniki Demosa vrnili »uslugo« (Rupel in Janša, član predsedstva Slovenije Oman idr.). Na zaključnih shodih deželne narave 4. maja v Sovodnjah in Nabrežini sta poleg domačih kandidatov in predstavnikov vodstva SSk spregovorila koroški poslanec v dunajskem parlamentu Smolle in vodilni član »četverice« Janša, ki je bil že poslanec SDZ v slovenskem parlamentu, ne pa še obrambni minister (uradno: republiški sekretar za ljudsko obrambo).

Predsednik in trije podpredsedniki prve demokratično izvoljene vlade (uradno Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije) Peterle, Mitja Malešič, Jože Mencinger in Leo Šešerko so bili namreč izvoljeni 16. maja 1990. Tistega dne je bila imenovana tudi velika večina takratnih članov vlade, katerih funkcije so še imele zapletena poimenovanja samoupravne latovščine. Med njimi je bil prvič tudi minister, pristojen za Slovence po svetu in za manjšini v Sloveniji, Janez Dular.

Od volitev do plebiscita

Čas po volitvah v Sloveniji je bil še naprej natrpan z dogodki. SSk je skušala vzpostaviti stik z vsakim novim ministrom, ki je imel kako pristojnost glede življenja Slovencev v Italiji, tako da so si srečanja sledila kot na tekočem traku. Naj jih naštejemo le nekaj: 25. aprila 1990 je bila delegacija SSk v Ljubljani pri vodstvu Demosa (Pučnik, Rupel, Peterle); 26. aprila je SSk priredila Peterletovo tiskovno konferenco za slovenske in italijanske medije v Trstu, obisk v Gorici in predavanje v Nabrežini; 30. aprila je imel Rupel tiskovno konferenco na sedežu SSk v Trstu; 31. maja je bilo srečanje SSk z ministrom Dularjem, 11. junija z ministrom za kulturo Andrejem Capudrom; 13. junija so imeli deželni tajnik, predsednik in svetovalci SSk Jevnikar, Terpin in Brezigar razgovore v Ljubljani s predsednikom vlade Peterletom in ministrom za Slovence Dularjem, nato ločeno s predsednikom parlamenta Bučarjem, z notranjim ministrom Bavčarjem, končno pa še z ministrom za informiranje Stanetom Staničem; 26. junija je bilo srečanje s pravosodnim ministrom Rajkom Pirnatom itd. Predsednik predsedstva Kučan je delegacijo SSk sprejel 26. oktobra.

Na vseh teh srečanjih je šlo za opozarjanje na odprta vprašanja Slovencev v Italiji in na obmejnih območjih sploh, za izmenjavo pogledov na odnose med Slovenijo in Italijo, a tudi za željo, da demokratična oblast v Sloveniji vzpostavi državniški, nadideološki odnos do Slovencev za mejami, brez dotedanjih privilegijev levice in zapostavljanja drugih, da krepí skupni slovenski prostor in odločno brani manjšinske pravice v odnosih z oblastmi v Italiji.

Glede razmer v slovenski narodni skupnosti v Italiji je deželno tajništvo SSk 18. maja 1990 odobrilo daljše uradno stališče, katerega osnutek je pripravil Martin Breclj. V njem je med drugim izražena potreba, »da bi vsi Slovenci imeli pravico do

demokratskega nadziranja vsega, kar po svojem izvoru, naravi in namembnosti pripada celotni narodni skupnosti, pa naj bodo to ustanove, organizacije, podjetja ali drugo«. Podoben dokument je deželno tajništvo odobrilo še 19. julija.

Preurejanje razmerij v zamejstvu, ki ni bilo nikoli izpeljano do konca, je ustvarjalo napetosti, zlasti med SSK in SKGZ, do nesporazumov pa je prihajalo tudi med SSK in SSO glede razmejitve vlog politike in civilne družbe. Neprijetnega ravnanja nekaterih, ki se niso sprijaznili s spremembami, so bili deležni tudi nekateri predstavniki novih oblasti, na primer minister Dular ob obisku v Trstu 30. junija in šolski minister Peter Vencelj na proslavi bazoviških junakov 9. septembra na bazovski gmajni.

Seveda so svoja stališča objavljale tudi druge komponente, ki so tudi imele stike s politiki v Sloveniji.

Predstavniki novih oblasti so vsekakor želeli gojiti korektne odnose z vsemi manjšinskimi komponentami. Tako je predsednik parlamenta Bučar s sodelavci 21. junija na generalnem konzulatu v Trstu vodil razgovore z ED. Predsednik vlade Peterle je s petimi ministri 3. julija sprejel v Ljubljani zastopnike Slovencev iz Italije in Avstrije. Predsedstvo Slovenije je 26. oktobra sprejelo v Ljubljani ED. Vsakokrat so bila na vrsti vprašanja pravičnega zaščitnega zakona za Slovence v Italiji, perspektive Slovenije in usode Jugoslavije, ki ni bila več sprejemljiv okvir za slovensko državnost.

Že 2. julija 1990 je namreč parlament (uradno skupščina) sprejel izjavo o suverenosti države Republike Slovenije. Istega dne sem kot deželni tajnik SSK poslal predsedniku Bučarju naslednjo spomenico: *»Dragi gospod predsednik! Ob zgodovinskem koraku, ki ga je v zvestobi stoletnemu snu slovenskega naroda danes opravil parlament, izrekamo iskrene čestitke in najtoplejša voščila Vam kot predsedniku demokratičnega predstavništva Republike Slovenije in pa ostalim članom slovenskega*

parlamenta, ki so znali najti izjemno široko večino ob vprašanju, ki je življenjskega pomena za ves naš narod.«

Odločitev o uveljavljanju suverenih pravic slovenskega naroda je bila potrjena, vsaj za javnost pa njena oblika še ni bila čisto jasna. Na srečanju na zunanjem ministrstvu v Ljubljani, ki so se ga 10. septembra udeležili minister Rupel z Zoranom Thalerjem in Dragoljubom Benčino ter za SSk Jevnikar, Marjan Terpin, Bratuž, Brezigar in Damijan Terpin, je minister povedal, da so to odločilni dnevi glede možnosti konfederacije, a da se Jugoslavija bliža koncu.

SSk pa se je (Marjan Terpin in podpisani) 5. oktobra na Trgovinski zbornici v Trstu srečala tudi z italijanskim zunanjim ministrom Giannijem De Michelisom. Govor je bil o zaščitnem zakonu, a tudi o Sloveniji. De Michelis je odločno nastopil proti razglasitvi neodvisnosti in poudaril, da bo v Evropsko zvezo lahko stopila edinole enotna Jugoslavija. *»Recite Peterletu,«* je nekako dodal, *»da ga bodo tisti, ki ga v tujini nagovarjajo k osamosvojitvi, potem pustili na cedilu. Naj se ne igra z ognjem!«*

Na zasedanju 9. in 10. novembra v Poljčah se je Demos odločil za izvedbo plebiscita, in to 23. decembra. Po pogajanjih z opozicijo je parlament to formaliziral. Vprašanje na glasovnici se je glasilo: *»Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«*

Napetost v Jugoslaviji in mednarodni skupnosti je naraščala.

Ob robu odprtja italijanskega konzulata v Ljubljani 1. decembra 1990 je delegacija SSk (Jevnikar, Terpin, Brezigar, Breclj in Antek Terčon) ponovno obiskala ministra Rupla in sodelavce. Ker sta se odprtja udeležila tudi italijanski in jugoslovanski zunanji minister De Michelis in Lončar, je za Lončarja pripravila spomenico o odprtih manjšinskih vprašanjih, da bi jih načel z italijanskim kolegom. Tržaško društvo

Edinost je pod vodstvom Sama Pahorja takrat manifestiralo v Ljubljani za pravice Slovencev v Italiji, predstavnikom SSK pa je uspelo, da so se nepovabljeni pretihotapili na slovesnost v bivši Mačkovi vili. Njihova vidna prisotnost je spodbudila tako predsednika Kučana kot De Michelisa, da sta v svojih nagovorih posebej poudarila dragoceno vlogo manjšin. Sicer pa je italijanski vodja diplomacije v nagovoru nastopil proti razkroju Jugoslavije, za reforme, pogajanja in proti bližnjicam, ki vodijo v težke razmere. Italija pa bo vsekakor spoštovala slovenske izbire, je še dejal.

Minister za Slovence Dular je povabil Slovence po svetu, naj se zavzamejo za uspeh plebiscita. Na pobudo SSK se je 14. decembra zbrala ED, da bi razpravljala o odnosu do plebiscita. SSK je predlagala skupno pobudo v podporo Sloveniji. O tem ni bilo velikega soglasja.

Predsednik predsedstva Kučan je nato skupaj z ministrom Dularjem in generalnim konzulom v Trstu Jožetom Šušmeljem 17. decembra povabil ED na razgovor o plebiscitu v pršutarno v Kobdilj. Razpravi so sledili tudi časnikarji. Bila je dokaj napeta in čustvena. Udeležili so se je: Brezigar, Terpin, Terčon in podpisani za SSK; Budin, Boris Iskra, Ravel Kodrič in Ivan Bratina za KPI; Branko Pahor, Benedetič, Marino Pečenik in Pavel Colja za PSI; Ferletičeva za SSO; Palčič, Kapić, Duško Udovič, Dušan Kalc in Darko Bratina za SKGZ; Viljem Černo za Slovence v videmski pokrajini.

Predsednik in minister sta utemeljevala izbiro in poudarjala izjemno soglasje med strankami v Sloveniji, željo po vstopanju v skupno evropsko hišo, dejstvo, da Jugoslavija Sloveniji ne zagotavlja več polnega življenja in da bo samostojna Slovenija bolj skrbela za svoje manjšine kot Jugoslavija, saj da je bila dotlej vsa jugoslovanska manjšinska politika le sad pritiska Slovenije.

Če sta SSk in SSO odločno podprli plebiscit, so nekateri levičarji, ne vsi, izražali velike dvome in celo nasprotovanje, a srečanje se je končalo s sklepom o širši pobudi, ki naj neposredno informira slovenske ljudi v Italiji.

Do nje je prišlo 20. decembra na zborovanju, ki ga je sklicala ED v Kulturnem domu v Gorici. Razloge Slovenije sta pojasnila član predsedstva Ciril Zlobec in predsednik parlamenta Bučar, nakar so spregovorili podpisani za SSk, Budin za KPI, Demetrij Cej za PSI, Ferletičeva za SSO, Palčič za SKGZ in Černo za videmsko pokrajino. Kljub različnim poudarkom je vse skupaj izzvenelo veliko bolj pozitivno kot v Kobdilju, prisotni pa so z aklamacijo sprejeli skupni dokument v obliki pisma rojakom v matici, v katerem se glavnini slovenskega naroda izražata popolno razumevanje in tesna bližina.

Tri dni zatem, 23. decembra, je bil v Sloveniji nadvse uspešni plebiscit, ki je začel novo poglavje v naši zgodovini.

I n m e m o r i a m

In memoriam prof. dr. Edi Gobec

V soboto, 12. decembra 2020, je v 95. letu starosti zaradi zapletov s covidom-19 na svojem domu v ameriškem Clevelandu umrl profesor dr. Edvard (Edi) Gobec, ugledni slovensko-ameriški filozof, sociolog, antropolog, raziskovalec in zaslužni profesor na državni univerzi Kent. Dr. Gobec je svoje življenje posvetil raziskovanju dosežkov ustvarjalcev slovenskih korenin in pomembno prispeval k prepoznavnosti Slovenije v Združenih državah Amerike in po svetu.

Pokojni se je rodil 25. julija 1926 v Celju očetu Albertu in mami Tereziji. Poudarjal je, da je po mamini strani sorodnik celjske svetovne popotnice Alme Karlin. Mladost je preživel v Tržišču pri Rogaški Slatini, zadnja leta pred drugo svetovno vojno pa kot dijak klasične gimnazije in gojenec malega semenišča v Mariboru. Med nemško okupacijo se je jasno zavezal boju za osvoboditev, pomagal je internirancem v Rajhenburgu, Šterntalu in na gradu Borl. Z vrstniki je celo sodeloval pri nekaj sabotajah proti okupatorju, rezali so telefonske in električne žice. Nemci so mladeniča Edija skupaj z drugimi iz letnika novembra 1943 najprej odpeljali v delovno taborišče Zürndorf, leta 1944 pa je bil prisilno mobiliziran v nemško vojsko, odpeljan v Coburg in deležen nekajtedenskih vojaških vaj. Zatem je bil poslan v južno Francijo, v četo za polaganje min. Tam je prebегnil k francoskemu odporniškemu gibanju, kjer jih je obvestil o nemških minskih poljih. Po koncu druge svetovne vojne se zaradi odklanjanja komunizma ni vrnil v

domovino, ampak se je pridružil britanski vojski, nameščeni pri Neaplju. V Italiji je Edi Gobec dokončal gimnazijo, se celo vpisal na Istituto Orientale na neapeljski univerzi in vmes delal v emigracijskih pisarnah, kot natak, tolmač in v bolnišnicah. Leta 1950 se je odselil v ZDA, dobil je štipendijo na univerzi St. Bonaventure v New Yorku, kjer je začel študij filozofije in sociologije, ki ga je nadaljeval na drugih univerzah.

Ostal je zavezan demokraciji in ideji o samostojni Sloveniji. Začetki v novi ameriški domovini so bili težki. Toda z vztrajnostjo in neverjetno energijo se je z zavzetim študijem (filozofija, sociologija in antropologija) prebil do doktorata (1962) na državni univerzi v Columbusu (Columbus State University) v zvezni državi Ohio. Zaposlil se je kot višji znanstveni raziskovalec mladostniškega zločina, pozneje je postal vodja raziskovanj na ustanovi za slepe v Clevelandu. Ob tem se je ukvarjal z manjšinskimi in izseljeniški študijami ter veliko sodeloval z mediji, npr. radio Glas Amerike in številni televizijski programi. Poučeval je najprej na univerzi v Columbusu, zatem na univerzi Maryland, v Labradorju in Novi Fundlandiji, najdlje pa kot profesor sociologije, socialne psihologije in izseljenških študij na državni univerzi Kent (Kent State University, Ohio), kjer se je leta 1992 upokojil kot zaslužni profesor (professor emeritus).

S svojimi razpravami, študijami, komentarji in ocenami je sodeloval v številnih ameriških in mednarodnih znanstvenih časopisih, uglednih poljudnih revijah, enciklopedijah in pri večini slovenskih izseljenških listov.

Bil je član Academy of Sciences v New Yorku (Newyorške akademije znanosti in umetnosti) in od leta 1970 zapisan na seznam znamenitih Američanov (National Register of Prominent Americans). Msgr. Franci Petrič, nekdanji urednik tednika Družina, ki ga je dobro poznal, je pred leti o njem pronicljivo zapisal: »Dr. Edi Gobec je odličen mož slovenske kulture, človek,

ki se je zapisal ohranjanju spomina na slovenski prispevek svetu in bi bil nanj ponosen vsak narod, ki da kaj nase.«

Poročil se je z rojakinjo Mileno, roj. Osenar, srednješolsko profesorico jezikov, ki mu je dolga leta stala ob strani, tudi kot pomočnica in svetovalka. Imela sta tri hčerke: Milico, Mojco in Metko.

Prof. dr. Edi Gobec je tudi v drugi domovini ostal zvest slovenstvu. Bil je eden od ustanoviteljev in ravnatelj Slovensko-ameriškega raziskovalnega centra (Slovenian-American Research Center). Desetletja je požrtvovalno raziskoval, zbiral in arhiviral gradivo o dosežkih Slovencev in njihovih potomcev v ZDA in tudi drugod po svetu. O tem je objavil množico znanstvenih člankov in dvajset knjig v angleškem in slovenskem jeziku. Med njimi sta tudi knjigi *Ponosen, da sem Slovenec* in *Slovenian American Inventors and Innovators* (Slovensko-ameriški izumitelji in inovatorji). Bil je tudi član Slovenske teološke akademije v Rimu. Dr. Gobec je svojo bogato raziskovalno in arhivsko zapuščino, ki jo je vse od leta 1951 zbiral tudi s pomočjo žene in sodelavcev, zapustil Arhivu Republike Slovenije. Z neutrudnim zbiranjem dokumentarnega, arhivskega in slikovnega gradiva o znanih Slovencih z vsega sveta je rojakom zapustil pravo bogastvo raznovrstnih dosežkov naših ljudi. Zbrano gradivo obsega podatke o osebnostih s slovenskimi koreninami, ki so s svojim delovanjem na različnih področjih pustile močan pečat. Prvi zabojnik z dvesto arhivskimi škatlami je v Slovenijo prišel poleti 2017, do danes se jih je v ARS nabralo že 357.

V času osamosvajanja Slovenije je dr. Gobec aktivno sodeloval pri delu Slovensko-ameriškega sveta pod vodstvom dr. Mateja Roesmanna. Pozdravil je demokratizacijo Slovenije in zbiral pomoč za koalicijo Demos. Navdušeno je spremljal slovensko osamosvojitvev in mednarodno priznanje. Redno je sledil dogajanju v domovini v zadnjih tridesetih letih, včasih

tudi z nekaj zaskrbljenosti in nerazumevanja. Pogosto se je oglašal v slovenskih medijih (Družina, Demokracija) in ohranjal stike z nekaterimi mladostnimi prijatelji.

V letih od 1990 do 1992 je napisal in poslal na stotine pisem ameriškim politikom, pa tudi vladam in veleposlaništvom drugih držav. Kopije vseh teh pisem skupaj z odgovori sta z ženo Mileno zbrala in shranila. Med temi so pisma iz Bele hiše, med drugim tudi nekdanjega predsednika Ronalda Reagana, sedanjega ameriškega predsednika Joea Bidena, senatorjev Edwarda Kennedyja, Johna Glenna ter Toma Harkina in kongresnika Dennisa Eckarta. V času vojne za Slovenijo je imel dr. Gobec odmeven govor na vseameriški konvenciji Mladih republikancev 12. julija 1991 v Miamiu na Floridi. Delegatom in navzočim politikom, diplomatom in novinarjem je predstavil razloge, zakaj si Slovenija zasluži svojo samostojno državo. Očitno je prepričljivo opravil svoje poslanstvo, zbrani so ga namreč nagradili z dolgim in stoječim aplavzom ter tako pozdravili neodvisno Slovenijo.

Prof. dr. Edi Gobec je bil zelo povezan tudi s Študijskim centrom za narodno spravo. Od ustanovitve je naklonjeno gledal na naše delovanje in nas spremljal ter opogumljal. Z njim smo vzdrževali redne stike po elektronski pošti, naši sodelavci pa smo ga tudi večkrat obiskali na njegovem domu v Clevelandu med delovnimi obiski pri rojakih čez lužo.

Jeseni 2016, malo po Trumpovi zmagi na ameriških predsedniških volitvah, smo se zadnjič srečali v živo na njegovem domu. Bil je mrzel nedeljski večer, v njegovi delovni sobi, do stropa založeni s knjigami in dokumenti, smo kramljali o vsem mogočem. Vedno znova pa so me navduševale njegova lucidnost, raziskovalna vznemirjenost in zavezanost lastnemu rodu. Takrat je padlo tudi vprašanje, zakaj se je tako zagnano vrgel v iskanje slovenskih sledi v ZDA in po svetu. Dr. Gobec je navdih za svoje raziskave pravzaprav našel med poletnimi

počitnicami leta 1951, ko je v Clevelandu kot zidarski pomočnik naletel na posmehovanje med svojimi sodelavci. Ti so ga pogosto ogovarjali, kdo da so Slovenci in kaj so sploh pomembnega ustvarili. Vanj so silili z vprašanji, naj pove za kakšnega Slovence, ki je pomemben izumitelj ali znanstvenik ali podjetnik. Ugotovil je, da mora odgovore na njihova vprašanja poiskati na ameriških tleh, zato je začel po knjižnicah iskati slovenski prispevek k razvoju človeštva. Zagnano se je lotil raziskovanja ter začel z misijonarjem Friderikom Barago. Sad njegovega vztrajnega raziskovanja je tudi že omenjena zajetna knjiga o slovensko-ameriških izumiteljih in inovatorjih s podnaslovom *Njihove sledi na Zemlji in v vesolju*. V tej knjigi je bralcem predstavil, da so številni izumi, ki se nam danes zdijo samoumevni, pravzaprav delo slovenskih izseljencev v ZDA, ki so se izkazali v novem svetu. Tako smo po zaslugi dr. Gobca izvedeli, da je imel Hrastar pomembno vlogo pri razvoju satelitov za vremenske napovedi, za mikrovalovne peči Pucel, čistilne naprave Krofta, tiskarske stroje Hozjan itd. Slovensko-ameriški rojaki so sodelovali tudi ob začetku množične proizvodnje letal (Stupar), ob lunarnem vozilu (Volk), pri konstrukciji boeinga 747 (Sutter), pri razvoju poliestra (Vodonik) in plastike, ki je desetkrat močnejša od jekla (Prevoršek). Avtomobil prihodnosti je izum Bucika, prvi žepni kalkulator pa Rodeta, Kovačeva pa je povezala medicino s (super)računalniki.

Tako je dr. Edi Gobec ob poklicnem delu in znanstveni karieri ter skrbi za družino svoj prosti čas posvečal zbiranju gradiva o Slovencih v svetu, njihovem delu in uspehih. Svoje izsledke je tudi vestno objavljaj. Za svoje požrtvovalno delo je dr. Gobec prejel številna priznanja. Ob koncu avgusta 2020 mu je Alenka Jerak, generalna konzulka Republike Slovenije v ZDA, v imenu predsednika Boruta Pahorja na slovesnosti na Slovenski pristavi v Clevelandu izročila visoko državno odlikovanje red za zasluge. Prejel ga je »za življenjsko delo in

prispevek k prepoznavnosti Slovenije ter obogatitev spoznanj o dosežkih Slovencev v svetu«. Leta 2006, ob svoji osemdesetletnici, je prejel tudi priznanje urada za Slovence v zamejstvu in po svetu, Slovenska škofovska konferenca pa mu je leta 2007 podelila odličje sv. Cirila in Metoda »za izredne zasluge na področju delovanja med Slovenci po svetu in ohranjanja narodne zavesti«.

Pokojni je bil odličen znanstvenik in iskren sogovornik, zaljubljen v slovenstvo ter iskanje Resnice. Zadnja leta se je še posebej zavzeto zavzemal za nominacijo rojaka misijonarja Pedra Opeke za Nobelovo nagrado za mir. Spoštovani in dragi prof. dr. Edi Gobec, hvala in Bog Vam povrni!

Renato Podbersič ml.

R e c e n z i j e

*Ángel Alcalde, War Veterans
and Fascism in Interwar Europe,
Cambridge University Press,
Cambridge 2019, 314 strani.*

V zgodovinopisju se je že dolgo tega uveljavila teza o prelomni naravi prve svetovne vojne kot temeljne cezure evropske novejšje zgodovine. Prva svetovna vojna je namreč predstavljala uvod v t. i. kratko 20. stoletje (Eric Hobsbawm), razvoja katerega ne moremo razumeti brez upoštevanja globokih kulturno-družbenih sprememb, ki jih je povzročila ali vsaj pospešila prav prva svetovna vojna. Med bistvene novosti povojnega časa sodi vzpon povsem nove politične ideologije fašizma, ki je odločilno zaznamovala čas do konca druge svetovne vojne. Kot ugotavljajo najpomembnejši proučevalci tega zgodovinskega fenomena, pojava in vzpona fašizma ne moremo ustrezno razumeti brez upoštevanja posledic vojne. Sem sodijo npr. razpad (nekaterih) starih evropskih imperijev, rahljanje tradicionalnih družbenih vezi v povezavi z revolucionarnim vrenjem, ki je nastalo kot odmev oktobrske revolucije v Rusiji, in splošna kulturna kriza. Kot pomemben dejavnik za vzpon fašizma pa številni zgodovinarji izpostavljajo tudi (okrepljen) vstop vojnih veteranov kot posebne družbene skupine na polje političnega delovanja, saj naj bi prav nekdanji vojaki predstavljali odločilni

socialni dejavnik vzpenjajočih se fašističnih gibanj oz. strank. Čeprav je povezava med vojnimi veterani in fašizmom na prvi pogled očitna (tako Mussolini kot Hitler sta bila npr. vojna veterana, veterani so sestavljali velik del prvih fašističnih skvader v Italiji itd.), pa globinske študije o tej tematiki, ki bi presegale nacionalne okvire, doslej niso bile ravno pogoste. To praznino zapolnjuje delo španskega zgodovinarja Ángela Alcaldeja *War Veterans and Fascism in Interwar Europe*, ki povezavo med fašizmom in vojnimi veterani raziskuje skladno s sodobnimi metodološkimi pristopi, predvsem s stališča kulturne in transnacionalne zgodovine.

Na področju raziskav povezav med vojnimi veterani in fašizmom je še vedno zelo vplivna teza ameriškega zgodovinarja Georgea Mosseja, ki je razvil koncept »politične brutalizacije«. Slednja naj bi koreninila v dotlej neprecedenčni izkušnji industrializiranega nasilja, ki so mu bili izpostavljeni milijoni vojakov v strelskih jarkih. To naj bi posledično vodilo do trivializacije in estetizacije nasilja, ki sta predstavljali temeljni prvini fašistične ideologije in politične prakse. Sledeč tej tezi, so torej prav vojni veterani odigrali bistveno vlogo pri vzponu fašizma. A kot že uvodoma izpostavlja Alcalde, je bil odnos med fašizmom in vojnimi veterani kompleksen. Čeprav teza o »brutalizaciji« morda predstavlja uporabno analitično orodje, pa z njo ne moremo celovito razložiti odnosa med fašizmom in vojnimi veterani, saj ne zajema vse kompleksnosti situacije. Francoski vojni veterani so tako npr. večinsko zagovarjali pacifizem, pa tudi v Nemčiji in Italiji veterani niso predstavljali enovite celote. To pomeni, da mora zgodovinska analiza na tem področju upoštevati različne kulturne kontekste. Politične opredelitve vojnih veteranov niso bile primarno determinirane z vojno izkušnjo, temveč so se pretežno oblikovale pod vplivom prevladujočih diskurzov oz. kulturnih vrednot v njihovih domačih okoljih. Povezava med vojnimi veterani in

fašizmom posledično ni bila nekaj inherentnega, temveč (kulturno) ustvarjenega. To velja tako za sam (kulturni) konstrukt vojnega veterana kot fašista oz. fašističnega simpatizerja kot tudi za konkretne politične opredelitve in delovanje nekdanjih vojakov, saj sta se obe ravni neločljivo prepletali. Iz tega razloga je za razumevanje političnih opredelitev vojnih veteranov bistvena kulturnozgodovinska analiza povojnih razmer v posameznih državah. Obenem pa je slednje treba umestiti tudi v transnacionalni kontekst, saj je med evropskimi državami oz. različnimi kulturnimi okolji prihajalo do intenzivnih (kulturnih) transferjev. Slednje so potekale tako po medijih kot tudi po različnih transnacionalnih omrežjih. Kulturno-politične razmere v nekaterih državah so tako močno zaznamovale razmere v drugih in obratno.

Upoštevajoč ta pravkar skicirani metodološki pristop, Alcaldejeva trodelna študija kronološko sledi razvoju odnosa med fašizmom in vojnimi veterani od konca prve svetovne vojne do začetka druge. V prvem sklopu se avtor posveča predvsem razmeram v Italiji do leta 1922, saj se je prav do vzpona fašističnega gibanja na oblast oblikovala prevladujoča predstava o inherentni povezanosti med fašizmom in vojnimi veterani. Kot trdi Alcalde, je omenjena predstava temeljila predvsem na uspešni simbolni apropiaciji podobe veterana s strani vzpenjajočega se fašizma. To je bilo mogoče zaradi specifičnih kriznih razmer v povojni Italiji, kjer vladajočim elitam po eni strani ni uspelo uresničiti socialnih in teritorialnih obljub, s katerimi so legitimirale odločitev za vstop v vojno ter upravičevale številne žrtve, po drugi pa jim tudi ni uspelo oblikovati skupnega spominskega okvira, ki bi množice nekdanjih vojakov navezal na liberalnodemokratsko tradicijo. Posledično so se na obeh polih okrepili politični ekstremi, pri čemer pa je fašistom mnogo bolj kot socialistični levici, ki je poudarjala svoje nasprotovanje vojni in nujnost (internacio-

nalne) revolucije po ruskem zgledu, uspelo nagovoriti številne veterane, predvsem nekdanje pripadnike jurišnih enot, t. i. arditov. A pri tem je treba upoštevati, da tudi fašistom ni uspelo na svojo stran pridobiti vseh veteranov, ki so predstavljali širok diapazon političnih prepričanj, temveč je bil njihov največji uspeh na kulturnem področju, kjer jim je uspelo lik vojnega veterana neločljivo povezati s svojo lastno ideologijo. Na ta način se je vzpostavila prevladujoča podoba vojnega veterana kot protisocialistično usmerjenega fašističnega skvadrista, čeprav so slednji predstavljali le manjši del nekdanjih vojakov. Omenjena simbolna podoba se je iz Italije hitro razširila tudi v večino preostalih evropskih držav, kjer je odigrala pomembno vlogo pri razvoju drugih fašističnih gibanj.

Odnos med fašizmom in amorfnó množico vojnih veteranov v Italiji je bil dejansko mnogo kompleksnejši, kar avtor dokazuje v drugem vsebinskem sklopu, v katerem obravnava odnos med Mussolinijevim režimom in italijanskimi veterani do konca dvajsetih let. Čeprav se je Mussolinijeva vlada od samega začetka samopredstavljala in legitimirala kot vlada, utemeljena na vojni izkušnji, ki zna v nasprotju s prejšnjimi vladami ceniti vojne veterane in njihov prispevek k prenovljeni Italiji, pa je bil odnos med vlado in veteranskimi združenji mnogo manj idiličen. Napetosti med fašistično stranko in osrednjim veteranskim združenjem ANC (*Associazione Nazionale Combattenti*) so izbruhnile na dan v času t. i. Matteotijeve krize, tj. po umoru socialističnega poslanca Giacoma Matteotija 10. junija 1924. Osrednji odbor združenja je tedaj na kongresu v Assisiju, ki je potekal konec julija 1924, sprejel izjavo, v kateri je poudaril avtonomnost veteranske organizacije in implicitno odrekel podporo vladi. Sledila je obsežna kampanja, v kateri je fašistom preko napadov v tisku, organiziranja konkurenčne veteranske organizacije, fizičnih napadov na protifašistične veterane in odstavitve prejšnjega vodstva ANC uspelo kooptirati

oz. dokončno »fašizirati« osrednjo veteransko organizacijo. Skladno s tem razvojem je potekalo tudi širjenje podobe o tesni povezanosti med fašisti in vojnimi veterani v druge evropske države, kjer so se znotraj veteranskih organizacij (tudi znotraj mednarodne organizacije FIDAC – *Fédération interalliée des anciens combattants*) krepile fašistične ideje oz. simpatije do Mussolinijevega političnega sistema.

Na tej podlagi se avtor v zadnjem sklopu končno posveti še nadaljnjemu razvoju simbolne podobe fašističnega veterana v tridesetih letih. Kot ugotavlja, je na tem področju prišlo do pomembnih sprememb, saj je prišlo do spajanja začetne podobe veterana kot fašističnega nacionalističnega protisocialističnega revolucionarja s konservativnejšo idejo zvestega in ubogljivega vojaka. Rezultat tega spajanja je bil nov amalgam fašističnega veterana kot popolnoma vdanega služabnika fašistične nacionalne revolucije, ki ga zaznamujeta predvsem vdanost in poslušnost domovini in njenemu vodji. Na mednarodnem prizorišču je trideseta leta zaznamoval predvsem vzpon nemškega nacionalsocializma; dogajanje v letih pred tem je spremljalo intenzivno prevzemanje italijanskih zgledov in idej, predvsem znotraj veteranske organizacije Stahlhelm, ki je odigrala tudi pomembno vlogo pri Hitlerjevem vzponu na oblast. Po vzponu nacistov na oblast je prišlo do podobne apropiacije simbolne podobe veterana in nadzora nad veteranskimi združenji, čeprav ideja o prenoviteljski vlogi vojnih veteranov v začetku ni predstavljala osrednjega elementa nacistične ideologije.

Kot posebno odliko študije Ángela Alcaldeja lahko poleg prepričljivega metodološkega pristopa izpostavim tudi obsežno uporabo primarnih virov, predvsem sočasne veteranske publicistike. Skorajda odveč je poudarjati, da je avtor temeljito analiziral tudi obstoječo sekundarno literaturo o tej tematiki. Rezultat tega je izjemno prepričljiva študija, ki že predstavlja eno referenčnih del na tem raziskovalnem področju. Zaradi

inovativnega metodološkega pristopa pa je zanimiva tudi za slovensko zgodovino pisje, in sicer ne zgolj za tiste zgodovinarje, ki se ukvarjajo s proučevanjem italijanskega fašizma, temveč tudi za raziskovalce obdobja med obema svetovnima vojnama. Alcaldejevo delo lahko v našem prostoru namreč predstavlja pomemben metodološki impulz za proučevanje vojnih veterani in njihovih političnih opredelitev na slovenskem ozemlju, sledeč principom kulturne in transnacionalne zgodovine. To pa je tematika, ki je slovensko zgodovino pisje doslej še ni podrobneje obravnavalo.

dr. Matic Batič

Mirjam Dujo Jurjevčič:
Revolucionarno nasilje na južnem
Notranjskem, 1941–1945,
Zbirka Revolucionarno nasilje, 6,
Študijski center za narodno spravo,
Ljubljana 2020, 315 strani

Razkosanje Jugoslavije in ponovno razkosanje slovenskega nacionalnega ozemlja s strani fašističnih in nacionalsocialističnih režimov sta imela za cilj uničenje slovenskega naroda. Ob nevarnosti, da slovenski narod izgine iz zgodovine oziroma da tako kot mnogi narodi pred njim postane samo zgodovinski spomin, sta se v teoriji in praksi na slovenskem oblikovala dva tabora, ki sta si v vsem svojem razmahu stala nasproti predvsem v Ljubljanski pokrajini, ki so jo okupirali Italijani. Tabor okrog Komunistične partije Slovenije ter njene dominance v Protiimperialistični oziroma Osvobodilni fronti je zagovarjal takojšen oborožen boj proti okupatorju ter bil s tem v neposrednem konfliktu s taborom slovenskega meščanskega vodstva, ki je zagovarjal postopno ilegalno organiziranje in čakanje na končni ugodni trenutek. Nasprotja med taboroma pa so postajala vse bolj ideološka oziroma razredna, pa tudi človeška in civilizacijska. Ta nasprotja so se poglobila predvsem

po Dolomitski izjavi pozimi leta 1943, ko je s prevlado KPS v OF postajalo vse bolj jasno, da se v okviru narodnoosvobodilnega gibanja izvaja tudi revolucija. Nasprotna, meščanska stran je v svoji propagandi izrabljala poudarjanje revolucije kot edinega cilja narodnoosvobodilnega gibanja ter da je boj proti okupatorju le sredstvo za doseg tega cilja, zato je bila reakcija vodilnih meščanskih sil na tako perspektivo samo obramba pred komunizmom. Prevladala sta občutek ogroženosti ter odločenost, da je treba partizansko gibanje oslabiti, nevtralizirati oziroma uničiti. Okupator pa je v skladu z geslom »deli in vladaj« ta politična ali organizacijska nesoglasja v silah odpora s spretnim obveščevalnim, diplomatskim in propagandnim delovanjem ter s pomočjo denarja in drugih uslug poskušal poglobiti tako, da je v odporniškem gibanju prišlo do razcepa in nato tudi do oboroženega spopada, državljanske vojne. Nee-notno in med seboj bojujoče se odporniško gibanje pa postane tako za okupatorja popolnoma nenevarno.

Pričujoča znanstvena monografija nam predoči tisti del državljanske vojne, v katerem je komunistična partija z nasiljem, pod geslom, pretvezo boja proti okupatorju, s pomočjo svojih vojaških enot že med vojno začela utrjevati pot do absolutne oblasti in na tej poti izvajala eliminacijo prevsem svojih političnih in idejnih nasprotnikov. In to ne le tistih, ki so odkrito, s pripadnostjo nasprotnim vojaškim formacijam nasprotovali partizanskemu gibanju, vaških stražarjev in domobrancev, ampak se je nasilje stopnjevalo tudi zoper civilno prebivalstvo, ljudi, ki se niso želeli opredeljevati ne za eno ne za drugo stran, pa tudi do pripadnikov partizanskega gibanja, ki niso slepo sledili diktatu partije in proti partizanskim dezertarjem. Pojem revolucionarno nasilje je v monografiji opredeljen kot nasilje, ki so ga med drugo svetovno vojno izvajale vojaške oziroma oborožene skupine in enote pod odločujočim vplivom komunistične partije iz politično-ideoloških razlogov. A revo-

lucionarno nasilje je bilo tudi sredstvo za poravnavo osebnih in medsosedskih konfliktov ter zamer. Revolucionarno nasilje, kar so bile zraven likvidacij nasprotnikov tudi druge oblike nasilja, npr. rekvizicije, zaplembe premoženja in izgon prebivalstva, so na obravnavanem področju izvajale zlasti posamezne partizanske enote, nekaj pa tudi Varnostnoobveščevalna služba, kasneje Vojska državne varnosti in Organizacija za zaščito naroda. Monografija temelji na obravnavi in primerjalni analizi arhivskih dokumentov ter pričevanj posameznikov, tudi dokumentov VOS, VDV in OZNE, v katerih so za likvidacijo oseb, povzročenih z njihove strani, dosledno uporabljal izraz »justifikacija«, kar pa je, kot ugotovi avtorica, v pravnoterminološkem smislu zavajanje, saj odločitev za likvidacijo posameznika s strani nekega represivno-izvršilnega organa ne more biti enakovredna smrtni obsodbi in njeni izvršitvi, ki jo izreče, odloči sodišče. Zatorej je bilo revolucionarno nasilje zločin. Zločin nad posameznikom, skupnostjo, v kateri je živel, ter nad celotnim narodom.

Monografija je že šesta v zbirki *Revolucionarno nasilje in le-to obravnava* na območju južne Notranjske, to je območju nekdanjih šestih občin Begunje pri Cerknici, Bloke, Cerknica, Rakek, Stari trg in Sv. Vid, njihove meje pa so identične mejam oziroma območju današnjih treh občin Bloke, Cerknica in Loška dolina. Avtorica nam v njej zelo podrobno prikaže politične, vojaške in gospodarske razmere na obravnavanem območju ter se osredotoči predvsem na vzroke in posledice odločitev posameznih prebivalcev, ki so bile zanje in za njihove bližnje usodne. Od odločitev za vstop v vojaško formacijo ene ali druge strani, katere pripadniki so bili nato udeleženi v vojaških spopadih, ki so za obdobje vojne, državljanske vojne, del vsakodnevnega vojaškega delovanja, do revolucionarnega obračuna z zajetimi vojaškimi nasprotniki. Do skrajnosti, z revolucionarnim nasiljem nad civilnim prebivalstvom, tudi

tistim, ki so partizansko gibanje, kot osvobodilno, podpirali, ne pa tudi njegove protinarodne, revolucionarne diktature. Avtorica ob zaključku natančno popiše vseh 353 posameznikov, žrtev revolucionarnega nasilja na območju južne Notranjske, ki pa se s koncem vojne ni končalo, ampak le še stopnjevalo in po vojni naraslo na skupno število 671, po večini med njimi je šlo za vrnjene domobrance in tudi za nekaj vrnjenih civilistov.

Zatorej lahko sklenemo, da so v monografiji avtorice Mirjam Dujo Jurjevčič z naslovom *Revolucionarno nasilje na južnem Notranjskem, 1941–1945*, žrtve revolucionarnega nasilja dobile svoja imena, saj v središče zgodovinske obravnave postavi posameznika in resnico.

dr. Tomaž Kladnik

Dr. Mateja Čoh Kladnik:

»Narod sodi«:

Sodišče slovenske narodne časti,

Študijski center za narodno spravo,

Ljubljana 2020, 282 strani

Dr. Mateja Čoh Kladnik je nedvomno ena najvidnejših zgodovinarok, ki se ukvarjajo s slovensko povojno zgodovino. Predmet njenega proučevanja je predvsem revolucionarno nasilje v Sloveniji v prvih povojnih letih, ko je to doseglo svoj višek. Tej tematiki se je posvetila že pri svojem podiplomskem študiju na oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru, kjer je pod mentorstvom izr. prof. dr. Jere Vodušek Starič najprej leta 2001 uspešno zagovarjala magistrsko delo *Ozadje kazenskih sodnih procesov 1945–1952 (V Mariboru in Ptujju)*, nato pa leta 2004 še doktorsko disertacijo *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952*. Slednja je pod naslovom *»Za svobodo, kralja in domovino«* in s podnaslovom *Ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945–1952* kot monografija izšla leta 2010.

V okviru svojega proučevanja povojnega revolucionarnega nasilja v Sloveniji dr. Mateja Čoh Kladnik posebno pozornost posveča političnim sodnim procesom v prvih povojnih letih, ko so bili ti najbolj množični. Najprej se je posvetila proučeva-

nju povojnih sodnih procesov proti kmetom in o tem leta 2012 izdala monografijo z naslovom *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*, zatem pa je svojo raziskovalno dejavnost usmerila v proučevanje procesov pred Sodiščem slovenske narodne časti leta 1945. Rezultat njenega večletnega proučevanja te izredno zanimive in aktualne teme je monografija, ki ji je dala naslov »*Narod sodi*«: *Sodišče slovenske narodne časti* in jo je leta 2020 izdal Študijski center za narodno spravo, kjer je tudi zaposlena.

O procesih pred Sodiščem slovenske narodne časti, ki so potekali od 4. julija do 24. avgusta 1945, je bilo doslej že kar nekaj napisanega, vendar so se pisci večinoma omejevali samo na obravnavanje procesov, ki so potekali pred njegovimi posameznimi senati. Monografija dr. Mateje Čoh Kladnik »*Narod sodi*«: *Sodišče slovenske narodne časti* pa predstavlja prvo delo, v katerem je podan celovit prikaz delovanja tega sodišča. V njem so prikazani njegova ustanovitev in organizacija, poslovanje njegovih posameznih senatov, sodni postopek in način izvrševanja kazni. Monografija, ki predstavlja rezultat njenega večletnega raziskovalnega dela, je skoraj v celoti napisana na podlagi arhivskega gradiva. Tisto, kar ji daje dodatno vrednost, pa je to, da to še vedno občutljivo tematiko obravnava objektivno in brez vsakih ideoloških predznakov.

Ko avtorica obravnava ustanovitev Sodišča slovenske narodne časti, posebej izpostavi dejstvo, da takšna sodišča niso bila nikakršna posebnost Slovenije, saj so jih po vojni leta 1945 ustanovili tudi v posameznih drugih jugoslovanskih federalnih enotah (republikah) ter v nekaterih evropskih državah, kot denimo v Franciji, Češkoslovaški, Romuniji Bolgariji in na Nizozemskem. Delovanje nekaterih teh sodišč avtorica tudi opiše. V okviru prikaza poslovanja Sodišča slovenske narodne časti je prikazano poslovanje vseh njegovih senatov razen senata v Novem mestu, za katerega ni imela na razpolago gradiva. Kot

ugotavlja, senati Sodišča slovenske narodne časti niso sodili samo na sedežih okrožij in posameznih okrajev, ampak so nekateri sodili tudi v koncentracijskih taboriščih Teharje, Strnišče pri Ptuj in Št. Vid nad Ljubljano.

Zaradi večje sistematičnosti so procesi obdelani po posameznih skupinah obsojencev. Tako so prikazani nekateri najpomembnejši procesi proti slovenskim članom in funkcionarjem raznih okupatorjevih političnih organizacij, kot so bile denimo Kulturbund, Štajerska domovinska zveza (Steierische Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärnten Volksbund), proti članom Sosveta (Konzulte) za Ljubljansko pokrajino, dalje proti lastnikom tiskarskih in knjigotrških podjetij, proti članom vodstvenih organov nekaterih denarnih zavodov, proti nekaterim članom Narodnega gledališča v Ljubljani ter proti tistim Slovenkam, ki so se zoper slovensko narodno čast prekršile s tem, da so se med vojno družile z okupatorjevimi vojaki. Poleg navedenega monografija vsebuje tudi veliko raznih statističnih podatkov, do katerih je avtorica prišla predvsem s pregledovanjem vpisnikov, ki so jih vodili posamezni sodni senati, saj se arhivsko gradivo uprave Sodišča slovenske narodne časti, ki bi vsebovalo pomembne statistične in druge podatke, ni ohranilo.

Ob vsem navedenem smemo upravičeno trditi, da monografija dr. Mateje Čoh Kladnik *»Narod sodi«*: *Sodišče slovenske narodne časti* predstavlja pomemben prispevek slovenskega zgodovinopisja k boljšemu poznavanju in razumevanju dogajanja v Sloveniji neposredno po končani vojni leta 1945, ko je »ljudska oblast« izvajala tako imenovano »čiščenje«, katerega del so predstavljali tudi sodni procesi pred Sodiščem slovenske narodne časti.

dr. Milko Mikola

Navodila avtorjem

Dileme so znanstvena periodična revija, ki jo izdaja Študijski center za narodno spravo. Prispevki, ki jih objavljajo *Dileme*, niso honorirani. Prispevki morajo predstavljati izvirni doprinos k obravnavani tematiki, prav tako ne smejo biti predhodno objavljeni v kateri drugi znanstveni reviji. Prispevki so recenzirani.

Avtorji naj prispevke pošljejo na naslov uredništva (Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana) oziroma jih oddajo po elektronski pošti na spletni naslov revije *Dileme* (dileme@scnr.si). Prispevki naj obsegajo med 30.000 do 50.000 znakov s presledki. Vsebujejo naj:

- ključne besede (do pet), ki naj odražajo vsebino prispevka;
- izvleček (največ deset vrstic), ki mora biti razumljiv brez branja celotnega besedila članka;
- povzetek (največ 30 vrstic), ki mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti obravnavanega problema ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Avtorji naj navedejo naslednje podatke: ime in priimek, akademski naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve in e-naslov. Za lektoriranje prispevkov in prevod povzetkov poskrbi uredništvo.

Uporabljamo čikaški stil citiranja (Chicago style), slovenska verzija podrobnih navodil se nahaja na spletni strani: <https://www.scnr.si/navodila-avtorjem.html>.

Instructions to the Authors

Dileme (in Eng., *Dilemmas*) are a scientific periodical journal issued by the Study Centre for National Reconciliation. Authors of the papers published in *Dileme* receive no honorarium. Their papers have to represent an original contribution to the addressed topic and must not be published beforehand in any other scientific journal. The papers are peer-reviewed. The authors can send their papers to the address of the editorial board (Study Centre for National Reconciliation, Tivolska 42, 1000 Ljubljana) or by e-mail to the *Dileme* journal address (dileme@scnr.si). The papers should encompass between 30,000 and 50,000 characters with spaces. They should contain:

- keywords (up to five), reflecting the content of the paper;
- an extract (max. ten lines) which has to be comprehensible without reading the full paper;
- an abstract (max. 30 lines) which has to express the purpose of the paper, the main characteristics of the addressed problem and the most relevant results and conclusions.

The authors should provide the following information: name and surname, academic title, workplace, employment institution and e-mail address. The editorial board arranges for the proofreading of the papers and the translations of the abstracts.

We use the Chicago Manual of Style for citing, detailed instructions can be found at the following webpage: <https://www.scnr.si/en/guidelines-for-authors.html>.

Impressum

Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine so redna znanstvena publikacija Študijskega centra za narodno spravo. Vsako leto izideta dve številki revije v tiskani obliki. Publikacija na interdisciplinarni način obravnava vprašanja slovenske sodobne zgodovine, pri čemer so poslužuje metodologije različnih ved, od zgodovine, sociologije, antropologije, prava do preostalih humanističnih in družboslovnih ved. Prispevki objavljeni v *Dilemah* lahko razvijajo znanstvene koncepte, predstavljajo teoretske ugotovitve ali pa so empirično-analitske-narave. Revija objavlja izvirne znanstvene in pregledne znanstvene članke. Izvirni znanstveni članki prinašajo inovativno obravnavo izbrane tematike z lastnimi tezami ali zaključki, pregledni znanstveni članki pa kritično prikazujejo kontekst izbrane tematike ob upoštevanju stanja raziskav na tem področju. Objave v reviji *Dileme* niso honorirane, prispevki pa ne smejo biti predhodno objavljeni v kateri drugi znanstveni reviji. Za objavo v reviji veljajo mednarodni etični standardi znanstvenega raziskovanja, citiranja in navajanja literature, kot jih priporoča organizacija COPE (*Committee on Publication Ethics*). Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov dileme@scnr.si. Prispevki so podvrženi postopku recenzije. Postopek recenzentskega pregleda ne traja več kot tri mesece.